

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer • 1995

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer
1995

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer
udsendes af Museumsrådet i Ringkøbing Amt som fælles årbog for de museer,
som er tilknyttet museumsrådet

Redaktion:

Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum
Jesper Knudsen, Holstebro Kunstmuseum
Thomas Bloch Ravn, Struer Museum
Hans Rostholm, Herning Museum
Allan Leth Frandsen (redaktør)

Tilrettelæggelse: Allan Leth Frandsen

Forside: Pomeransfugle på deres rasteplass i Skjern Å Dalen. Engene i dalen er det eneste sted i Danmark, hvor man hvert forår kan se et større antal pomeransfugle gøre ophold på deres træk til ynglepladserne i Norge. Tegning: Jens Gregersen

Bagside: Medarbejderne på Museerne i Ringkjøbing Amt samlet til den fælles museumsdag i september 1995. Museumsdagen er blot et af mange eksempler på det samarbejde mellem museerne og andre, der finder sted hver eneste dag. I dette års udgave af FRAM findes flere eksempler på grænseoverskridende museumsarbejde. Foto: Bent T. Holm, Holstebro Museum

Kortmateriale:

© Kort- og Matrikelstyrelsen A312-95

Sats og tryk: Christensens Bogtrykkeri, Bogtrykkergården a-s, Struer

Redaktionens adresse:

Historisk Håndsrækning, Parkvej 18, 7400 Herning. Tlf. 97 22 19 16. Fax 97 22 19 68

Ekspeditionens adresse:

Hjerl Hedes Frilandsmuseum, Hjerl Hedevej 14, 7830 Vinderup. Tlf. 97 44 80 60. Fax 97 44 85 02

ISBN 87-88412-32-6

ISSN 0108-3643

Indhold

- 9 *Naturvejleder Tage Madsen Skjern-Egvad Museum:*
Undersøgelse over fuglelivet i Skjern Å Dalen 1994
- 20 *Museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum:*
En debatudstilling i Ringkjøbing
- 26 *Museumsinspektør Ellen Damgaard, Lemvig Museum:*
Sølvbægeret, kisten og kreatursaksen
– en historie om Vestjylland og omverdenen
- 36 *Museumsdirektør Ulla Thyrring, Herning Museum:*
Et håndværveri til Textilforum
- 40 *Projektleder Søren Mainz og
museumsinspektør Torben Egeberg Hansen, Skjern-Egvad Museum:*
Dejbjerg Jernalder
– opbygning af et jernaldermiljø ved Bundsbæk Mølle
- 48 *Museumsinspektør Jesper Knudsen, Holstebro Kunstmuseum:*
Samarbejde mellem kunstmuseerne
- 52 *Museumsinspektør Palle Eriksen og
cand. phil. Helle Henningsen, Ringkjøbing Museum:*
En gård fra vikingetiden nær Staby kirke
- 64 *Museumsinspektør Thomas Bloch Ravn, Struer Museum:*
BeoRama – en visionsmontage
- 71 *Museumsinspektør Hans Rostholm, Herning Museum:*
Holing
Arkæologiske undersøgelser 1992-95
- 91 *Mag. art. Lene Skodborg, Hjerl Hedes Frilandsmuseum:*
»Præstegårdsliv«
- 99 Glimt fra museernes arbejdsmark

Der er langt fra Dronningens København til vestjydernes land

Det er næppe nogen hemmelighed, at det i foråret lykkedes kulturminister Jytte Hilden at bringe størstedelen af den danske museumsverden i harnisk.

Ikke på grund af ministerens bramfri og offensive facon, og heller ikke fordi hun satte spørgsmålstejn ved museernes måde at fungere på i dagens Danmark – det er naturligvis en ministers ret og pligt fra tid til anden at gøre dette. Men fordi hun baserede sine formuleringer og forslag på noget, der mest af alt minder om en karikatur af det danske museumsvesen.

Fra ministerens (og hendes håndplukkede parleurers) side blev der talt meget om kvalitet, samarbejde og nytænkning – underforstået at det var noget, der var fremmed for store dele af den danske museumsverden. Og fra flere af de håndplukkede side fremkom der forslag om forskellige grader af centralisering af museumsvesenet.

På den baggrund engagerede Museumsrådet for Ringkøbing Amt sig i den efterfølgende debat. Dels i form af en skriftlig orienteringsskrivelse til de medlemmer af Folketinget, der er valgt i Ringkøbing Amt, dels ved indlæg i dagspressen, bl.a. Jyllands Posten 14. feb. 95.

Man fandt bl.a. anledning til at pointere følgende:

- 75% af statens museumstilskud bruges i dag i hovedstadsområdet, mens kun 25% tilfalder provinsens museer; yderligere centralisering på området vil derfor være aldeles urimelig
- statens bidrag til de statsanerkendte museer er i dag helt nede på ca. 25%, mens

kommunerne står for 65% og amterne for henved 10% af de offentlige tilskud til museerne

- museumsloven stiller i dag klare kvalitetskrav til de statsanerkendte museer, og lever museerne ikke op til disse krav, kan de fratages såvel statsanerkendelse som -tilskud
- i bestræbelserne for at sikre Danmarks kulturarv samarbejder museerne ikke blot med hinanden, men også med private såvel som offentlige, kommuner såvel som amter, Nationalmuseet som Skov- og Naturstyrelsen, Kulturministeriet såvel som Kirkeministeriet – og alle andre relevante instanser
- museerne tager løbende nye emner op til behandling og udvikler konstant nye og anderledes formidlingsformer
- museerne har den væsentlige organisatoriske force, at de er små, fleksible størrelser, samtidig med at de samvirker i forpligtede netværk i regionale, nationale og internationale sammenhænge.

Det er museernes grundlæggende opfattelse, at den nuværende ordning, som stort set har været gældende siden 1976, har fremmet et alsidigt og blomstrende museumsvesen – også vest for Valby Bakke og uden for de regionale hovedstæder.

Ikke mindst i et område som Ringkøbing Amt har man kunnet iagttage, hvorledes den statslige lovgivning i denne periode har skabt grundlaget for »at lade 1000 blomster blomstre«. Det kan man bl.a. forsikre sig om ved at bladre i årbogen fra Ringkøbing Amts Museer fra starten i 1982 til i dag.

Også den foreliggende 1995 udgave af FRAM vidner om samarbejde, alsidighed og – tør vi godt påstå – kvalitet i den vestjyske museumsverden.

At kunstmuseerne forstår samarbejdets kunst, vidner Jesper Knudsens artikel »Samarbejde mellem Kunstmuseerne« om. Her omtales samarbejdet mellem jyske og de øvrige danske kunstmuseer, med private sponsorer, og her omtales samarbejde om markedsføring og udstillingsprojekter, som kun gennemføres, fordi mange trækker på samme hammel.

Også de kulturhistoriske museer har mange samarbejdsrelationer. I Lemvig indgår museet f.eks. i Ud på Tur gruppen sammen med naturfredningsfolk, ornitologer, turistfolk, folk fra statsskovdistriktet, fra kystinspektoratet, fra privatbanen, fra gymnasiet, fra kommunen, fra fyrvæsnets og fra »Gåpigerne fra Gudum«. Desuden har Lemvig Museum siden 1992 trukket et stort læs i det museumsfaglige samarbejde om Nordsøregionen – et samarbejde der samler museumsfolk fra Danmark, Tyskland, Holland og England.

Hans Rostholm fra Herning Museum omtaler et frugtbart og pengebesparende samarbejde med kommunen i forbindelse med arkæologiske udgravninger. Jens Aarup Jensen omtaler Ringkøbing Museums samarbejde med kunstforening og menighedsråd om kirkekunst, og Palle Eriksen og Helle Henningsen bygger i deres vikingetidsundersøgelser bl.a. på resultater fra det tværvidenskabelige Ulfborg-projekt.

Skjern-Egvad Museum har i samarbejde med Skov- og Naturstyrelsen taget fuglelivet i Skjern Å Dalen op som et nyt emne for museet, og i Struer er det kulturhistoriske museum godt i vej med opbygningen af en topografisk kunstsamling.

At der også er grøde i den vestjyske mu-

seumsverden vidner Søren Mainz' og Torben Egeberg Hansens artikel om. I artiklen orienterer de om, hvorledes de med projektet Dejbjerg Jernalder bestræber sig på at lade en museal- og en turistøkonomisk tilgangsvinkel styrke og supplere hinanden i et nyskabende museumsprojekt.

Tilsvarende gælder undertegnede vision om BeoRama anno 1998, hvor en tysk familie tænkes at opleve et nyskabende museumsoplevelsescenter, der tager sit udgangspunkt i B&Os historie, tema og vision.

Også årbogens øvrige artikler bærer, hver på deres måde, præg af, at museumsverden er væsentlig mere dynamisk, nytænkende og samarbejdende end kulturministeren m.fl. tilsyneladende er klar over.

Der er langt fra Dronningens København til vestjydernes land!

Og det er utvivlsomt det, der er det grundlæggende problem. Nemlig at hovedparten af de mennesker, der har afgørende indflydelse på (kultur)politikken, har hovedstadsområdet som deres primære erfaringshorisont. De arbejder i København, bor i de nordlige forstæder, læser hovedstadens provinspresse og tager fra tid til anden på Nationalmuseet, på Louisiana eller på Statens Museum for Kunst.

For dem ligger f.eks. Vestjylland meget langt væk. Det betyder, sådan lidt firkantet sagt, at den erfaringshorisont, der danner grundlag for politik og positioner er for snæver.

Derfor skal dette forord afsluttes med en indbydelse til kulturministeren om at komme en tur til Vestjylland, til Ringkøbing Amt og her få en grundig orientering om museumsvirkeligheden i vores vestjyske udkant. Bare engang, når det kan passe ind i kalenderen, men helst inden der næste gang udstikkes linier til museumsdebat.

Thomas Bloch Ravn

Undersøgelse over fuglelivet i Skjern Å Dalen 1994

Indledning

Skjern-Egvad Museum har i løbet af 1994 gennemført en undersøgelse over fuglelivet i Skjern Å dalen i forbindelse med Skov- og Naturstyrelsens store naturgenopretningsprojekt. Undersøgelsen er et samarbejdsprojekt mellem museet og Skov- og Naturstyrelsen, og den skal belyse fuglelivet i den afvandede ådal, som stadig rummer væsentlige naturbeskyttelsesinteresser. Da bearbejdelsen af de indsamlede iagttagelser endnu ikke er afsluttet, kan der kun præsenteres nogle foreløbige resultater af enkelte interessante arters forekomster.

Undersøgelsen skal ses som et resultat af, at Skjern-Egvad Museum i 1993 blev optaget som associeret medlem af Foreningen af Danske Naturhistoriske Museer. Optagelsen skal ses på baggrund af, at en del af økomuseets formidling omhandler kultur- og naturhistoriske sammenhænge. Undersøgelsen af fuglelivet er således det første arbejde af denne karakter udført af museet. Undersøgelsesområdet har primært været de afvandede arealer inden for fjorddiget, men der er lejlighedsvis foretaget observationer i arealerne uden for diget ved Ringkøbing Fjord.

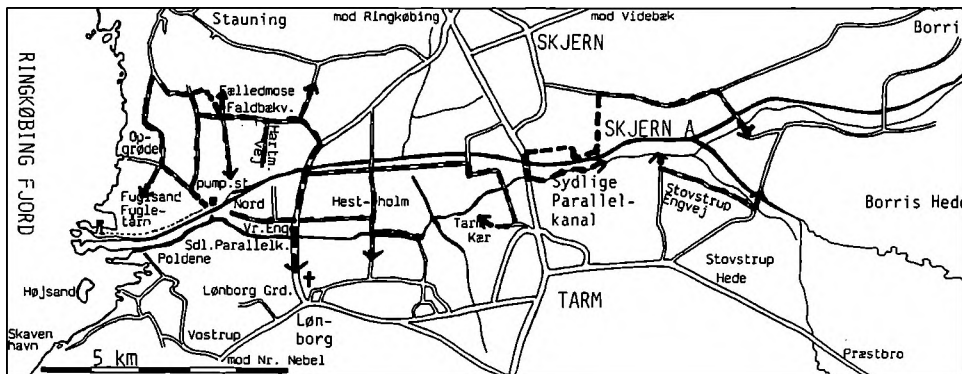
Formålet med undersøgelsen

Undersøgelsen skal fremskaffe helt opdateret viden om fuglelivet i Skjern Å dalen umiddelbart før iværksættelsen af Skjern Å projektets anlægsfase, så der er mulighed for at sammenligne naturgenopretningsens effekt på fuglelivet før og efter gennemførelsen.

Optællingsmetode

Der er foretaget månedlige optællinger af rastende og ynglende eng- og vådområdefugle. Tællingerne er udført som en linietaksering i bil med stop under vejs ad en fastlagt rute. Der er desuden foretaget supplerende optællinger i yngletiden og i træktiderne, når det er skønnet formålstjenligt for at få tællingerne til at give så dækkende et billede, som muligt. Metoden giver et rimeligt overblik over forekomsten af større fugle, og man får et relativt mål for forekomsten af småfugle i området. Af arbejdsmæssige grunde er optællingsområdet delt op i mindre områder, hvilket også har givet mulighed for at tælle på det mest gunstige tidspunkt, f.eks. tidligt om morgenen.

Som supplement til den store tælling er

Optællingsrute i Skjern Å Dalen. Kortet er omtegnet fra »Fugle og Natur«, Dansk Ornitologisk Forening i Ringkjøbing Amt.

der gennemført en månedlig linietaksering til fods af tre for området typiske småbiotoper a) pilekrat beliggende ved åløb, b) agerland med grøfter og vejkanter og c) areal i vedvarende græs. Under optællingen af småbiotoperne er alle iagttagelser tegnet ind på feltkort. Forekomsten af ynglefugle er belyst ved gennemførelsen af syv kortlægningsoptællinger til fods af småbiotoperne i perioden fra 16. april til 10. juli, og disse tællinger vil give et billede af ynglefuglenes tæthed i disse biotoper.

Naturforhold i Skjern Å Dalen

Det afvandede areal fra Borris til Ringkjøbing Fjord dyrkes hovedsagelig med kornafgrøder, heraf en betydelig del med vinterafgrøder. Desuden findes der raps- og kartoffelmarker, enkelte græsmarker hvor afgrøden bl.a. anvendes til grøntpiller og specialafgrøder. En ny biotop som giver bedre livsbetingelser for fuglene er brakmarkerne, som er kommet til i de senere år. De vigtigste landskabselementer for fugle-

ne er dog vandløb, diger, grøftekanter, vejkanter og markskel, hvor der er skjul og muligheder for at finde føde.

Arealerne uden for diget mod Ringkjøbing Fjord har større sammenhængende rørskovsarealer og enkelte mindre områder bevokset med pil og ellekrat. Desuden er der sandbanker, odder og småøer, som er variable i størrelse og udstrækning afhængig af vind- og vandstandsforhold i Skjern Å deltaet.

Skjern Å Dalen som ynglelokalitet

Skjern Å dalens betydning som ynglelokalitet for fugle er begrænset til et regionalt interessant område, hvor der endnu er rester af det fugleliv, der fandtes før afvandingen i tredserne. Her yngler rørhøg, og der er pæne bestande af gul vipstjert, gøg og andre fugle knyttet til våde områder. Ved fjorden yngler også skægmejse, og i 1994 fandtes et kuld af den sjældne pungmejse. På fire pumpestationer er der opbygget redekasser, som bebos af tårnfalk,

og ungerne herfra kommer på vingerne hvert år. Agerhøne, vibe og sanglærke er almindelige, og enkelte småfugle knyttet til fugtige biotoper træffes langs grøfter og vandløb.

Skjern Å dalen som træk- og rastelokalitet

I træktiderne forår og efterår er der spændende og imponerende flokke af pibesvaner og kortnæbbede gæs at kigge på, og ådalen er klassificeret som en lokalitet af international betydning for disse arter. Rastende vibe- og hejleflokke på over tusinde fugle på træk ses almindeligt, og i efteråret er der mægtige flokke af stære. Skjern Enge er det eneste sted i Danmark hvor man hvert forår kan man se et større antal af den kønne pomeransfugl på træk til ynglepladserne i Norge. Og fiskeørnen kommer regelmæssigt forbi forår og efterår.

Om vinteren er der overvintrende rovfugle som blå kærhøg, musvåge, fjeldvåge, tårnfalk og dværgfalk, og uvist hvorfor fin-

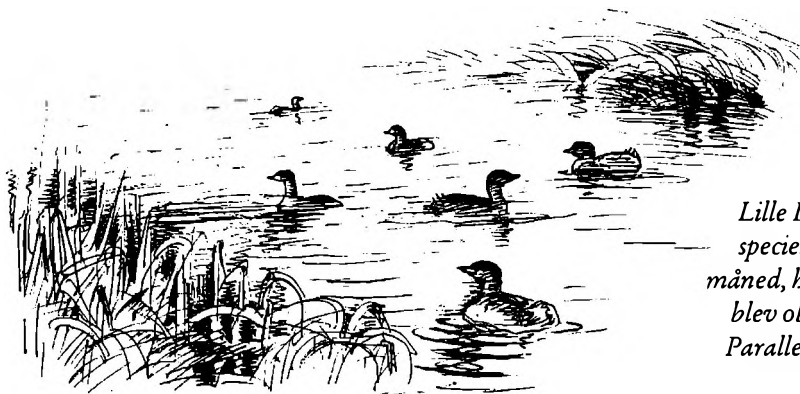
der vi allerede i februar de tidligste sanglærker i Skjern Å dalen, ofte endda i flokke med flere tusinde fugle.

Artsgennemgang

I det følgende præsenteres en gennemgang af nogle enkelte arters nuværende status, og, hvis der er sket ændringer i denne i forhold til perioden fra 1980 - 1986, fremhæves dette. Udgangspunktet for denne vurdering er Skov- og Naturstyrelsens rapport »Status for fuglelivet i Skjern Å Dalen«, fra 1988.

Lille Lappedykker

Er registreret i vandløbene i efterårs- og vintermånederne. Iøjnefaldende er en ret stor koncentration på 22 individer i oktober i Sydlige Parallelkanal, hvor de antagelig lever af småfisk. Antallet er betydeligt over tidligere registreringer af 10 fugle. Udsvinget kan være naturlige svingninger, men forklaringen kan også være, at de regelmæssige tællinger giver bedre tal for forekomsten af fugle.

Lille Lappedykker var specielt talrig i oktober måned, hvor 22 individer blev observeret i Sydlige Parallelkanal. Tegning: Jens Gregersen.

Allerede i begyndelsen af oktober kommer de første kortnæbbede gæs fra ynglepladserne på Svalbard til Skjern Å Dalen. Tegning: Jens Gregersen.

Skarv

Er iagttaget i næsten alle årets måneder. Skarverne ses hvilende på sandbankerne ved mundingerne af Skjern Å og Sydlige Parallelkanal og de ses trække ind i småflokke langs vandløbene, hvor de lejligh-

hedsvis fisker. De første skarver er registreret ved åmundingen i 1978, og i perioden 1980 - 1986 sås op imod 80 fugle i åmundingen. I 1994 var maximumtallet 500 - 700. Forklaringen på den voldsomme øgning af bestanden er, at arten siden slut-

ningen af 1800-tallet har været skudt ud af dansk natur, som den har tilhørt siden stenalderen. Da den blev totalfredet i 1979 oplevede man en kraftig vækst i kolonierne i Østdanmark, og nu er den i færd med at udfylde de skarvtomme områder i Vestjylland, hvor den slog sig ned ved Ringkøbing Fjord i 1991. Ved etableringen af de vestjyske kolonier er det interessant, at rederne som noget nyt er placeret på jorden på de træløse småøer.

Pibesvane

Pibesvanerne er set sidste forårsdag 20. marts før afrejsen til de russiske og sibiriske ynglepladser, og de ankom igen til Skjern Å Dalen 16. oktober. Pibesvanerne flytter omkring i ådalen efter forekomsten af føde, og de spiser antagelig op, før de flytter til et nyt sted, da det er helt almindeligt at finde dem på de samme steder i længere perioder. De fouragerer mest på stubmarker, gerne hvor der er oversvømmelsespytter, eller sjældnere på vinterafgrøder. I perioden 1980 -1986 taltes op imod 900 pibesvaner, og i 1994 var maximumtallet ca. 500 i november og december. Udsvinget tillægges ikke nogen betydning, da intet tyder på tilbagegang for bestanden af pibesvane.

Kortnæbbet gås

De kortnæbbede gæs fra Svalbard som forår og efterår er et karakteristisk indslag i det vestjyske landskab sås 1994 i Skjern Å Dalen i flokke på mere end 2.000 fugle. Dertil kommer, at der på foderpladsen ved Fuglsand nær Skjernåens munding er talt 4.000 - 5.500 kortnæbbede gæs under Danmarks Miljøundersøgelsers gåseprojekt. I

forhold til perioden 1980 -1986 opleves forekomsten mere »spredt« om foråret, hvilket utvivlsomt hænger sammen med, at gæssene er koncentreret på foderpladsen og kun lejlighedsvis optræder uden for denne. Formålet med fodringen er at forhindre gæssene i at lave markskader på de nysåede kornmarker, og det ser således ud til at man har succes med at holde gæssene væk fra markerne. Efterårsforekomsten er uregelmæssig på grund af jagtlige forstyrrelser, og oftest ses gæssene flyve højt over området uden for skudvidde. Sidste forårsregistrering er 2. maj ca. 600, og det er normalt, at gæssenes afrejse finder sted første uge i maj. Den første efterårsagttagelse er 12. oktober, hvor der taltes 107 i Hestholm.

Grågås og andre gæs

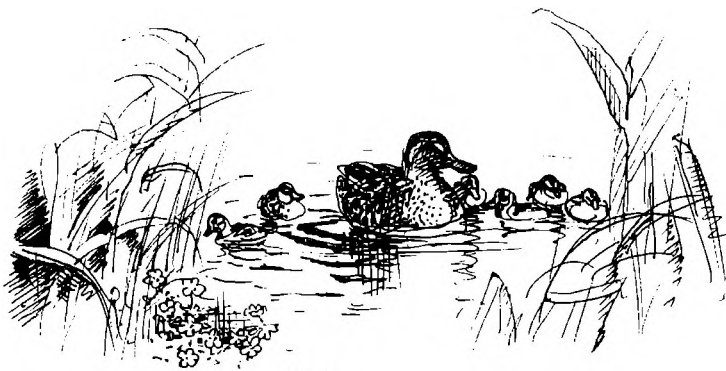
For grågås er der ingen forårsagttagelser i 1994, hvilket er »normalt«, og det højeste efterårstal var 630 grågæs 12. oktober. Antallet i Skjern Å Dalen har været i jævn stigning, og for perioden 1980 - 1986 var tallet knapt 200. En stigning der er sammenfaldende med, at bestanden på landsplan er stigende.

Foruden grågæs er der set 28 blisgæs i december, der er iagttaget 1.200 bramgæs på foderpladsen og kanadagæs er set i ådalen.

Gråand

I foråret er der set mere end 50 grånder, og det er antagelig lokale ynglefugle, som holder til ved fjorden. Men grånder yngler også i afvandingskanaler og vandløb, hvorfra der er flere iagttagelser af hunner med ællinger fra maj til august. 27. maj sås

Gråenderne yngler i afvandingskanalerne, hvor hunnerne tager sig af yngelplejen, mens hannerne fælder svingfjer på et uforstyrret sted.
Tegning: Jens Gregersen.

21 hanner i en flok og andre »små-selskaber« af fældende hanner i Sydlige Parallelkanal, hvilket betyder, at disse hanner har overladt pasningen af ungerne til hunnerne, mens de fælder svingfjer på et roligt, uforstyrret sted, hvor der er rigeligt med føde.

Toppet Skallesluger

Den toppede skallesluger er en fåtallig ynglefugl i det undersøgte område, men 24. august blev en hun set med to ællinger fra fugletårnet ved åmundingen.

Rørhøg

Er den mest iøjnefaldende rovfugl i engene i yngletiden, når den ses jage lavt over landskabet. Rørhøgen ankommer i april, og de sidste ses i september, hvor en del af rørhøgene må antages at være trækfugle fra ynglepladser mod nord og øst. Der yngler antagelig tre par i undersøgelsesområdet. Inde i engene er der registreret et ynglepar, som bestod af en han med to hunner, hvilket ikke er ualmindeligt hos rørhøge, men kun den ene hun fik to unger på vingerne. Ved fjorden ynglede to par, men der er kun iagttagelser som viser, at det ene par fik to unger ud at flyve.

Blå Kærhøg

Når rørhøgen forlader området i efteråret afløses den af blå kærhøg, som kommer fra nordlige ynglepladser. De første efterårsfugle ses sidst i august. I september og oktober er der et gennemtræk, hvilket kan ses af, at der i disse måneder normalt noteres flest blå kærhøge. Det er i denne periode, der ses flest af de gråblå hanner. Det er derfor »unormalt« at det største antal blå kærhøge er registreret i januar 94, hvor 5 hanner og 4 hunner blev noteret 2. januar, men kort tid efter sås kun en han i engene. Hunner og ungfugle er brune, og de ses vinteren igennem. De blå kærhøge jager mus og småfugle over stubmarker, markskel og langs grøfter.

Musvåge

To ynglepar fra skovområder ved Skjern og Tarm suppleret af få ude fra kommende musvåger fouragerer i perioden april til juli i undersøgelsesområdet, og i denne periode er der set op til 11 fugle. I august er der registreret 32 musvåger på en enkelt tælling, og fra september til december er der talt 20 til 28 musvåger. I vinteren rastede 13 til 20 musvåger i engene, et tal som er meget højere end for 1980 - 1986. Den tydeli-

ge fremgang for musvåge passer med en udvikling på landsplan, og det er den almindelige vurdering, at fredningen af rovfuglene nu er ved at virke, så bestandene kommer til at passe til den fødemængde, der er tilgængelig. Musvågen lever overvejende af mus, men er dog uden for undersøgelsesperioden set med en ringdue og en ung vibe som bytte i engene.

Fjeldvåge

Denne nordlige art optræder om vinteren i ådalen sammen med musvågen, og den lever af de samme byttedyr. Der er set fire til otte fjeldvåger i 1994 fra januar til maj, hvor de sidste trækker til de skandinaviske yngleområder. I efteråret er de første fjeldvåger set i november. Da det er en art, som svinger i antal efter forekomsten af lemninger i yngleområdet, er det ikke muligt at vurdere en eventuel ændring i vinterbestanden.

Fiskeørn

Fiskeørnen er set flere gange i august, som regel i nærheden af åmundingen. Sidste iagttagelse er fra 1. september. Det kan være forskellige fugle, som afløser hinanden eller flere iagttagelser af samme fugl. I forhold til perioden 1980 - 1986 er der set lidt færre end sædvanligt. På Tarm skole findes en udstoppet fiskeørn, som er ringmærket i Norge, og det antages, at det er fugle fra den norske bestand, som på deres vej til vinterområdet syd for Sahara trækker langs den jyske vestkyst.

Tårnfalk

I redekasser ophængt på fire pumpestationer var der ynglende tårnfalkepar i alle kas-

ser i 1994. I hvert kuld kom der 2 - 3 unger på vingerne. Det største antal er 20, registreret i juni hvor de nyudfløjne unger ses i nærheden af ynglepladserne. Andre »toppe« sås i marts og september, oktober, hvor 15 - 17 tårnfalke er registreret på en tælling. Det vurderes, at der i disse måneder finder et gennemtræk sted af fugle fra nordligere ynglepladser. Tårnfalken er både stand- og trækfugl, og den er noteret på alle tællinger, laveste antal i november, hvor seks fugle sås. I forhold til perioden 1980 - 1986, hvor der er set max. syv tårnfalke i træktiden, er tallet højere. Det er dog usikkert, om der er tale om en reel fremgang, eller det er mere systematiske tællinger, der giver mere viden om forekomsten.

Dværgfalk

Der er set to dværgfalke i foråret, og otte i efteråret, heraf fire i oktober. Dværgfalkene raster i kortere eller længere perioder i engene, og træffes også i området i milde vintre.

Pomeransfugl

Rastepladsen i Skjern Å dalen er det eneste sted i Nordeuropa, hvor et større antal af pomeransfugl kan ses under forårstrækket til ynglepladserne i de skandinaviske højfjelde. Første iagttagelse var 2. maj med seks fugle og sidste 20. maj, hvor 12 blev set. Højeste tal under tællingerne var 17 og ifølge Ornitologisk Forenings lokalafdeling i Ringkøbing Amt, »Sandeviften, Årsrapport 1994«, er der kun set 30 pomeransfugle i 1994. I perioden 1980 - 1986 svingede antallet fra 30 til 190, og det er sædvanligt med store udsving, omend tendensen

tilsyneladende er nedadgående. Det antages, at de pomeransfugle, som raster i Skjern Å dalen, tilhører en lille del af den aller nordligst ynglende del af bestanden. Disse må undervejs fra vinterområderne i Nordafrika have et behov for at opbygge næringsreserver til den sidste del af trækket, mens hovedbestanden flyver direkte til ynglepladserne i et stræk.

Hjejle

Den tidligste hjejle er set 20. marts, og da-

gen efter sås tre. I april var der 131 på en tælling, og i maj 27. Det er lavere forårstal end i perioden 1980 - 1986, hvor der blev talt op til 400.

De første af efterårets trækkende hjejler sås i august, hvor der var 145. Tallet steg i september til 730 og i oktober og november til op imod 2.500. I 1980 registreredes ca. 5.000 hjejler, og fra 1981 - 1986 mellem 1.000 og 3.000. Da vejret kan have stor indflydelse på forekomsten af hjejler, og da tallet kan variere meget fra en tælledato til

*De blå kærhøge
jager mus og
småfugle over
stubmarker,
markskele og
langs grøfter.
Tegning: Jens
Gregersen.*

en anden skønnes det, at der er en ret stor udskiftning - flokkene afløser hinanden, hvorfor en vurdering størrelsen af den stende bestand er vanskelig.

Vibe

Er set i alle årets måneder. I januar er der registreret to og i februar 30 overvintrende viber. I marts er der talt 606 i alt, og denne måneds fugle er nok overvejende trækfugle. I april sås 213, og i maj 168, hvilket giver mulighed for et meget forsigtigt skøn på 90

- 140 ynglepar i optællingsområdet. I maj ses mange rugende viber i de tilsåede kornmarker, og sidst på måneden kan man let få øje på viberungerne, når de bevæger sig rundt efter føde. Sidst i juni ses de første småflokke af viber, som søger mod fjorden og de mere fugtige strandenge. I juli ses ikke mange, fordi højt korn, andre afgrøder og højt græs langs grøfter og vejkanter gør det umuligt for dem at færdes på jorden i den høje plantevækst.

I august begynder efterårstrækket, og da

ser man viberne på barjord på de første nypløjede og nysåede »sorte« marker, hvor de finder føde. I denne måned er der noteret 144 på tællingen. I september, oktober og november trækker viberne mod sydvest for at tage vinterophold langs kysterne i Vesteuropa og ved Middelhavet. Flest sås i oktober, hvor ca. 1.600 noteredes. I december blev fire viber set, og disse må regnes for overvintrende fugle. Antallet af trækkende og overvintrende viber er helt afhængig af vintertemperaturen, og tallene fra 1994 giver ikke mulighed for at vurdere om der er sket ændringer i bestanden i optællingsområdet.

Stormmåge

I januar registreredes der ca. 6.000 stormmåger, i november 10.700 og december 5.400. De overvintrende stormmåger er et nyt fænomen i Skjern Å Dalen, og ifølge litteraturen kommer stormmågerne fra Østersøområdet.

*Viber og stære overvintrer i dalen, mens hjejlerne ikke viser sig før i slutningen af marts.
Tegning: Jens Gregersen.*

Sanglærke

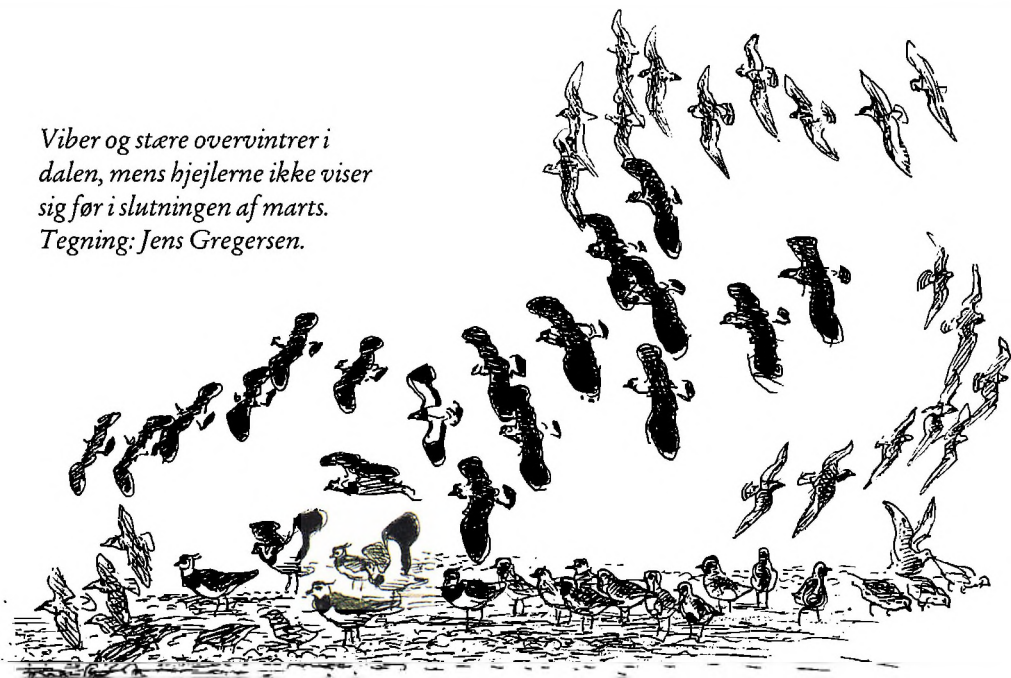
2. januar noteredes de to første sanglærker, og den 15. sås 20 - 30. Men i februar var der i alt mere end 2.260 sanglærker i flere flokke. Man må dog håbe, at en del af dem trak sydpå igen, for den 22. februar sås 150 - 200 i mere end 10 cm sne, og det er svært for en lærke at finde føden under disse betingelser. I oktober taltes ca. 1.150. Forekomsten af meget store flokke af sanglærke i Skjern Å Dalen om vinteren og i oktober er også set i perioden 1980 - 1986, men de store forekomster er formodentlig ikke regelmæssige.

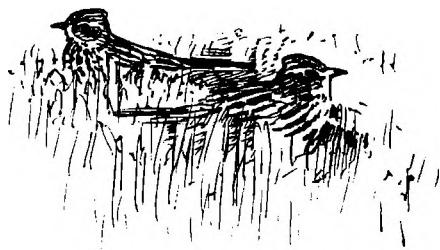
Bjerglærke

I 1994 er seks iagttaget i januar, 80 i februar, tre i marts og to i april. I oktober sås ni.

Gul Vipstjert

I maj til august ses 5 til 10 gule vipstjarter på en tælling i undersøgelsesområdet. Det skønnes, at arten er gået tilbage, når man

2. januar 1994 kom de første to sanglærker til Skjern Å Dalen og i februar havde de fået selskab af over 2000 flere. Tegning: Jens Gregersen.

sammenligner med perioden 1980 - 1986, hvor der skønsmæssigt yngede 10 - 25 par.

Stær

I januar og februar registreredes fra 45 til 200 overvintrende stær i undersøgelsesområdet. I marts trækker stærerne til yngleområderne, og der ses kun få, indtil de nyudfløjne stærunger kommer i juni, hvor der taltes ca. 800. Det er svært for stærerne at finde føde i de høje afgrøder i juli, og først når kornmarkerne er høstet, ses stærerne igen. I august og september registreredes op til ca. 3.000 fugle. Trækket til vinterområderne foregår i oktober, og herefter er der kun de få vinterfugle tilbage. Det registrerede antal stær i undersøgelsesområdet er faldet i forhold til perioden 1980 - 1986, men det vides ikke, om tilbagegangen er reel.

Bjergirisk

Kommer i september fra de norske kystbjerger, og den træffes i undersøgelsesområdet til marts. Flest registreret i oktober, hvor der taltes 260. Største antal 1980 - 1986 var ca. 700, men arten varierer i antal fra år til år.

Pattedyr

Under fugletællingerne er de pattedyr, der blev set, også noteret. I undersøgelsesområdet er der en bestand af hare, som skønnes at være af samme størrelse som tilsvarende landbrugsarealer i Vestjylland. I 1994 blev der registreret to kuld af ræv med hvalpe. Lækat blev set med unger langs vejene, og der er faste tilholdssteder for rådyr i området. Desuden er der fundet døde individer af spidsmus og muldvarp.

Skjern Å Dalens funktion som yngle- og rasteområde for fugle

De afvandede arealer i Skjern Å Dalen rummer stadig et spændende fugleliv. Men der er svage tegn på tilbagegang for enkelte arter, hvis man sammenligner med perioden 1980 - 1986, en udvikling, der er parallel med den, man i øvrigt kender for fuglelivet i agerlandet.

Et andet perspektiv er de spredte iagttagelser af mange arter af vadefugle og andre vandfugle, som viser sig, så snart der opstår våde områder i perioder med nedbør. Disse observationer fortæller, at vadefugle og andre vandfugle vil vende tilbage i Skjern Å Dalen, når naturgenopretningsprojektet skaber levesteder til dem.

En debatudstilling i Ringkøbing

Kunsten og Kirken havde i det tidlige forår 1995 sat hinanden stævne på Ringkøbing Museum. Det skete i form af en udstilling, der under titlen »Kunst i Kirken - en debatudstilling« varede fra 25. marts til 23. april. Udstillingen var resultatet af et ret usædvanligt tværkulturelt samarbejde mellem den lokale kunstforening, det lokale menighedsråd og museum. Faktisk var det et helt projekt, som også omfattede en udstilling på rådhuset af skolebørns bud på kirkeudsmykning og ikke mindst en række debatforedrag afsluttet med en panel-diskussion.

Idéen var blevet fostret i Kunstforeningens bestyrelse, og forberedelserne stod på gennem hele 1994, hvor konceptet blev drøftet igennem og rettet til, og hvor der bl.a. blev truffet aftaler med kunstnere og søgt midler til gennemførelsen fra offentlige og private sponsorer. Hele denne side af sagen var et projekt i sig selv, som det kun lykkedes at gennemføre, fordi nogle af arrangørgruppens medlemmer ofrede masser af fritid på sagen.

Projektets arbejdstitel var »Dialog mellem kirke og kunst« og i et af de udsendte oplæg hedder det: »Formålet med projektet er at genskabe et samarbejde mellem kirken og kunsten, således at kirken benytter tidens kunstnere til udsmykningsopgaver. Traditionelt har kunst og kirke samar-

bejdet op gennem tiderne. Kirken har den største forvaltning af kunst i landet. Men i dag taler de to instanser dårligt sammen. De har bevæget sig i hver sin retning. Kunstnerne forstår måske ikke at lytte til menighedens behov og ønsker - og menigheden har måske ikke den fornødne viden og det fornødne mod til at acceptere moderne kunst i kirken. Dette dilemma - at de to parter ikke taler sammen - ikke forstår hinanden, kan blive et problem fremover, fordi vi har fået en ny lov, der giver menighedsrådene større beføjelser end før til selv at vælge udsmykning i kirken. Man kan frygte, at mange menighedsråd vil vælge lidt i blinde. Sådan er det gået i Sverige. Fra flere sider er det fremført, at oplysning og dialog mellem parterne er nødvendig, hvis vi skal have kunst af høj kvalitet i kirkerne.«

Den helt aktuelle anledning til udstillingen var altså den nye lov med større beføjelser til menighedsrådene. Nogle kan måske frygte, at loven vil medføre, at menighedsrådene ligefrem begynder at føle sig forpligtet til at forny kirkernes udsmykninger med helt uforudsigelige resultater til følge. Men det er jo ikke sådan, at der ikke bliver produceret ny kunst til kirkerne, tværtimod. Man vil faktisk kunne lave en Top 10-liste over de mest benyttede kunstnere i dag. Arrangørgruppen henvendte sig til en række kunstnere for at

Udstillingsrummet på Ringkjøbing Museum med ophængningen af »Kunst i Kirken«. Foto: Jørgen Borg.

spørge, om de ville være med til udstillingen. Langt de fleste sagde ja. Helt bevidst blev der lagt vægt på at få en bred repræsentation med malere, billedhuggere, vævere og andre kunsthåndværkere. Blandt dem både velkendte, etablerede kunstnere med stor erfaring i kirkeudsmykninger og andre, der ikke er særligt kendte i kirkelig sammenhæng. Interessen for at deltage i projektet viste sig at være stor blandt kunstnerne, og mange af dem valgte at lave helt nye værker til udstillingen. Følgende kunstnere deltog: Johannes Cramer-Møller, Bent Exner, Elle-Mie Ejdrup-Hansen, Henrik Have, Arne Haugen Sørensen, Hein Heinsen, Niels Helledie, Bodil Kaalund, Anders Kirkegaard, Bjørn Nørsgaard, Grethe Sørensen og Helle Thorborg. Vi ville gerne have haft endnu flere med, men det tillod pladsen på museet ikke. Resultatet blev en præsentation af en

række materialemæssigt meget forskelligartede værker omfattende alt fra maleri, vævning og bronzeskulptur til collager af papir og glas, men ikke mindst vidtspændende i udtryk og indhold.

Selv om Ringkjøbing Museum er et kulturhistorisk lokalmuseum med speciale i arkæologi, er vi ikke helt ukendte med at lave kunstudstillinger. Da museet i den permanente samling desuden har en del gammelt kirkeinventar, heriblandt et romansk krucifiks fra Nr. Omme, der er det ældst bevarede i Ribe stift, kunne vi uden videre bidrage med en historisk baggrund for debatudstillingen. Det blev vores opgave at lægge husrum og professionel arbejdskraft og knofedt til meget af den praktiske del af arrangementet. Det med husrummet var nu ikke det allernemteste, for museet råder ikke over et lokale til særudstillinger.

Vi måtte derfor rydde hele det store udstillingslokale i tilbygningen fra 1973, der til daglig rummer den permanente arkæologiske samling og en del af udstillingen om Ringkøbing købstads historie. Det medførte, at samlingerne skulle pakkes ned og staves af vejen, og at der skulle findes opbevaringsmulighed for alle monterne og andet inventar. Det lykkedes, men kun med hiv og sving, og for første gang i mange år stod vi med et næsten tomt udstillingsrum, hvis muligheder og begrænsninger nu kunne prøves af med friske øjne. Det var en spændende udfordring.

En af de slet skjulte bagtanker rent lokalpolitisk var da også, at vi gerne ville synliggøre og afprøve museets potentiale som kulturinstitution. Vi rumler for tiden med idéer og forslag til en større om- og tilbygning samtidig med, at der i byen er et stort aktuelt behov for plads til kulturelle manifestationer i et samarbejde på kryds og tværs blandt institutioner og foreninger.

Lykkedes det så at skabe debat med udstillingen og blev projektet en succes? Det må der ubetinget svares ja til. På museet havde vi i den månedstid, udstillingen varede 2.456 gæster, hvilket er langt over det normale i en forholdsvis stille årstid. Til de fire debatforedrag, der fandt sted på rådhuset, kom der i gennemsnit 109 tilhørere pr. gang, og til den afsluttende paneldebat hele 259, hvoraf nogle var kommet rejsende langvejs fra. Havde det ikke været for fejringen af 50-året for Befrielsen 1945, som vi også skulle markere med en udstilling, kunne »Kunst i Kirken« med fordel have været sommeren over. Men heldigvis er udstillingen slet ikke slut. Den er fra Ringkø-

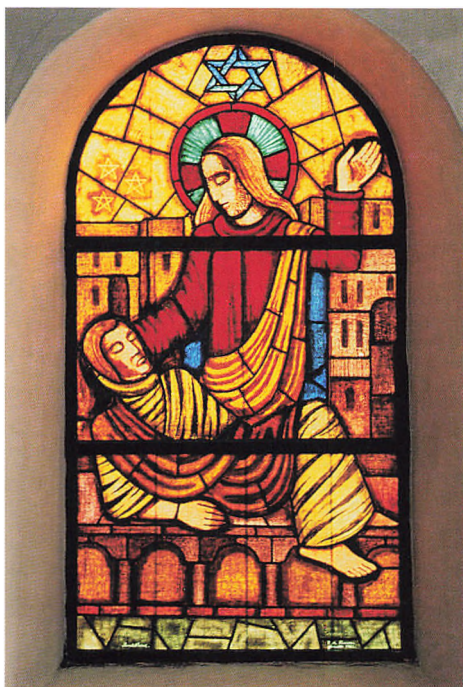
bing fortsat ud i landet som vandrestilling i Sammenslutningen af Danske Kunstforeningers regi. Den er blevet en af de mest efterspurgte nogensinde og er foreløbig booket op til udgangen af 1996.

I Ringkøbing by er spørgsmålet om ny kunst i kirken i øvrigt brandaktuelt. Ringkøbing Kirke gennemgår nemlig for tiden en gennemgribende udvendig og indvendig restaurering, og menighedsrådet har derfor benyttet lejligheden til at se med friske øjne på kirkens udsmykning og bl.a. diskutere om det gamle alterbillede skal skiftes ud. Og det er selvfølgelig et strids spørgsmål. Hvor meget skal man bevare af

Ringkøbing Kirkes kor med Sophus Schacks altertavle fra 1848. Optagelse fra 17. maj 1995. Foto: Jørgen Borg.

hensyn til tradition og historiske grunde, og hvor meget skal man give efter for nutidens ønsker og forskelligartede smagsretninger. Det er helt klart, at der altid bliver trukket fronter op, når spørgsmålet om udskiftning af eksisterende udsmykninger af en eller anden grund melder sig. Et flertal i menighedsrådet har imidlertid nu besluttet at bede en af de kunstnere, der var med på udstillingen, nemlig maleren Arne Haugen Sørensen, om at lave forslag til en ny altertavle. Om der så også kan skaffes penge, og om den nogensinde bliver udført, er en helt anden sag, der langt fra er afklaret.

Harald Borre: Kristus opvækker enkens søn, 1951. Glasmaleri i Ringkøbing kirkes kor. Foto: Jørgen Borg.

Ringkøbings nuværende altertavle blev skænket til kirken af Frederik VII i 1848 og er altså næsten 150 år gammel. Den består af et stort maleri, Bjergprædikenen, malet af Sophus Schack. Det er i og for sig et udmærket maleri typisk for datiden, men på afstand måske lidt kedeligt og med en meget dominerende ramme. Man har også et problem med lyset i koret. Bag altertavlen er der i korgavlen et tilmuret vindue, og de to andre vinduer i koret blev i 1951 prydet med glasmalerier, som man mener sluger for meget lys. Tiden er jo til lyse rum. De to glasmalerier er også en donation og blev udført maleren Harald Borre (1891-1964). Motiverne er Kristus opvækker enkens søn og Kristus trøster enken. Harald Borre er her på egnen kendt for den store fresko i Staby Kirkes apsis og de to glasmalerier i samme kirkes kløverbladsformede romanske vinduer. Som restaurator af kalkmalerier i mere end hundrede kirker var Borre gennem årene blevet meget indlevet i middelalderens kirkekunst og forstod på en fin måde at indføje sine egne arbejder i de gamle kirkerum. Men måske vælger man i Ringkøbing at flytte et af glasmalerierne for at skaffe mere dagslys i koret.

Udstillingen på museet gav et overbevisende indtryk af, at interessen for nutidige kirkeudsmykninger er stor, og at mange kunstnere med glæde vil påtage sig opgaver i kirkerne. Det hænger vel godt sammen med nutidens multireligiøse interesser. Men et af de stadige spørgsmål er, om kunstnerne nu også er indstillet på at formidle kirkens budskab, evangeliet, eller i hvert fald at give en baggrund for præstens formidling, eller om de bare kommer med deres eget budskab.

Udstillingen og debatforedragene gav også et indblik i, at der indenfor kirkekunsten i de sidste ti år er sket en spændende udvikling væk fra det rent dekorative og nonfigurative og frem til et figurativt og meget udtryksfuldt billedsprog med inspiration hentet direkte fra senmiddelalderens kirkekunst. Det er billeder, som både i ind-

hold, malestil og farvevalg kan virke provokerende og måske nogle gange risikerer at tage magten fra præstens prædiken.

Undervejs i projektet måtte vi stille spørgsmålet, om vi i virkeligheden var alt for traditionsbundne ved kun at have bedt malere, billedhuggere og kunsthåndværkere om at medvirke. Ville det ikke have

*Ringkøbing Kirke
under restaurering.
Korrummet uden
alterinventar
16. august 1995.
Skal der ny kunst ind?
Foto: Jørgen Borg.*

været meget mere nutidigt, hvis vi havde kunnet give et bud på computerkunst og andre elektronisk frembragte billeder til kirkerne? Teknikken rummer mange avancerede muligheder. Hvad f.eks med et helt nyt billede til hver søndag, eller skiftende lys- og lydbaggrunde undervejs i gudstjenesten? Det er et tema, der bør tages op, måske som en ny debatudstilling om nogle år.

Et andet spørgsmål, der ikke blev belyst med udstillingen, er: hvor meget nyere kunst findes der egentlig i kirkerne, når det kommer til stykket? Det ville vi godt have haft et overblik over, men det var der ikke plads til at realisere i de rammer, vi havde til rådighed. Det er museets fornemmelse, at der vist nok er meget mere, end man normalt forestiller sig. Vi har derfor planlagt, at det kunne blive emnet for en kommende FRAM-artikel.

Efter at hele udstillingsprojektet var afsluttet, er museet tilfældigt truffet over et gammelt udstillingskatalog. Det er fra 1968 og hedder »Ny kunst i Kirkerne? !«. Det viste sig at stamme fra en udstilling arrangeret til et årsmøde for Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer i samarbejde med Sammenslutningen af Danske Kunstforeninger. Mindst 25 forskellige kunstnere havde dengang medvirket med deres bud på moderne kirkeudsmykning. Siden 1968 er der sket meget både indenfor kun-

sten og i kirkens udvikling. Men i virkeligheden var vores debatudstilling altså ikke en ny idé, men en idé genoptaget på ny baggrund og beregnet på et meget bredere forum. Det er jo en gammel talemåde, at der intet nyt er under solen, og også en gammel erfaring, at gode idéer skal genopdages og mange gange først slår igennem under helt nye forudsætninger.

Meget passende kan der slutes af med at citere et indlæg fra det gamle udstillingskatalog. Det er skrevet af maleren Ingolf Røjbæk, der selv arbejdede med kirkeudsmykninger, og var meget benyttet som konsulent ved ny farvesætning i kirker, der blev restaureret. Han sagde i 1968:

»Kirkekunsten kræver af kunstneren en omstilling fra staffeliet, og at han kan indordne sig under kirkens krav. Jeg tror, at det også betyder noget, at han har et personligt tilhørsforhold til kristendommen, selv om det ikke i alle tilfælde er nødvendigt. Kirkerummet stiller i sig selv store krav, men virker også inspirerende på en kunstner. Af menigheden kræver tidens kunst en tilvænning og forståelse, som kan kræve lang tid, hvad enten det er et figurativt eller nonfigurativt motiv. Man er meget tilbøjelig til at holde fast ved det, man er vant til at se i sin kirke. Men det går da næsten altid sådan, at man bliver glad for det nye. Og jeg tror, at kunsten altid vil være et værdifuldt indslag i kirkerne.«

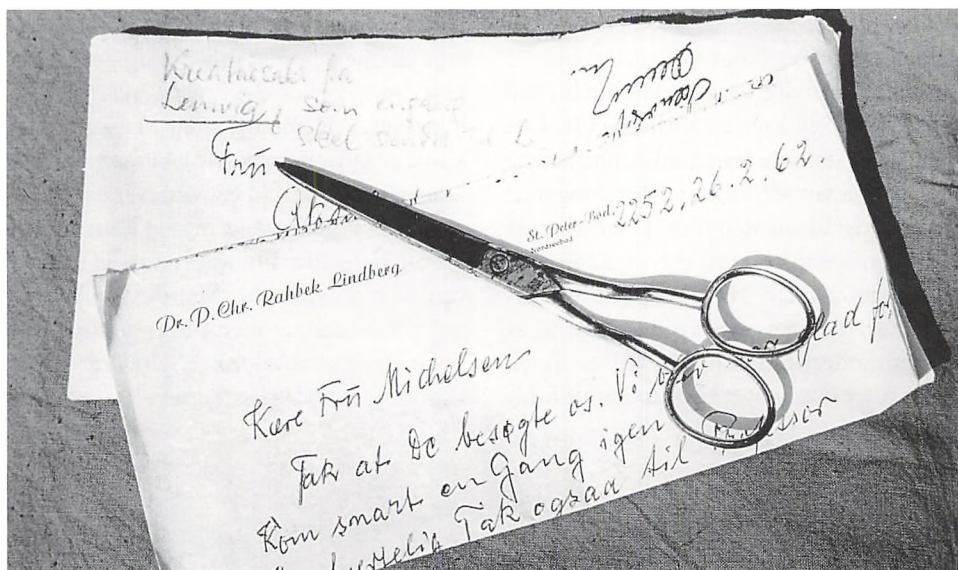
Sølvbægeret, kisten og kreatursaksen

– en historie om Vestjylland og omverdenen

I februar 1995 fik vi på Lemvig Museum et brev fra kollegaen Inger Lauridsen på Tønder Museum. I brevet lå en noget ældre kuvert og et følgebrev, hvori der stod: »På en nylig oprydning på vort magasin fandt jeg dette brev med en kreatursaks, der i 1962 er sendt til museet. Schoubye har udenpå skrevet »skal sendes til L«, hvilket jeg nu gør med megen forsinkelse. Du kan sikkert ikke længere takke den gode Dr. Rahbek Lindberg, men saksen får du i hvert fald til samlingen«.

Saksen så ikke ud af noget særligt, og det var svært at forestille sig, hvordan man skulle have klippet kreaturer med den. Kollegaen i Tønder vidste imidlertid godt, at vi i Lemvig ville blive godt fornøjede over gaven. Den var nemlig en brik i en større historie.

Sammen med saksen lå et brev, der var skrevet i 1962 af P. Chr. Rahbek Lindberg i St. Peter-Boel på Ejderstedt til en bekendt i Tønder. Han havde været ved at rydde op i

Kreatursaksen og brevet fra P. Chr. Rahbek Lindberg i St. Peter-Boel. Foto: Lemvig Museum.

stuen, »og saa fandt jeg den til Professoren omtalte »Kreatursaks«, som kreaturhandler Matstrup fra Lemvig forærede mig en Gang, da jeg var Dreng. Jeg kunde meget godt klippe Navne, som han dengang sagde til mig, da han forærede mig Saksen. Vil De være saa venlig, at give Saksen til Professoren ved Lejlighed. Kanske kan den nytte ved Ladens ombytning mellem Tønder og Lemvig«.

Den omtalte professor var dr. phil. Sigurd Schoubye, dengang leder af Tønder Museum, og historien om »ladens (dvs. kistens) ombytning« var en nyligt afsluttet diskussion mellem Tønder Museums leder og Lemvig Museums bestyrelse. Da jeg tiltrådte som leder af Lemvig Museum i 1972, stødte jeg på korrespondancen, kastede et blik på stridens genstand, et lille dobbeltbæger af sølv, arkiverede sagen under »sølsamling« og glemte den. Indtil navnet Rahbek Lindberg i 1991 dukkede op i en helt anden sammenhæng.

På det tidspunkt var vi i færd med at nypostille en del af museets samlinger, så de kom til at spejle forbindelserne mellem Lemvigegnen og omverdenen. Noget af det, der skulle indgå i udstillingen, var et kreaturmålebånd og et rejseblækkhus, der har tilhørt en lokal kreaturhandler, Johann Jacob Wümpelmann. Han var død i 1944, og museet havde fået tingene af hans søn, Karl, for mange år siden. Da vi nu henvendte os for at høre mere om Johann Jacob Wümpelmann, fik vi en stamtavle, der førte slægten tilbage til år 1700 i Ditmarsken. Det fremgik desuden, at Johann Jacobs søster, Emma, var gift med en mand ved navn Jens Rahbek Lindberg, der var hestehandler i Altona og født »i Jylland«.

Johann Jacob Wümpelmanns kreaturmålebånd, rejseblækkhus og vinprop med sølvhest. Foto: Rita Fredsgaard Nielsen.

Der var en lille klokke, der ringede. Navnene forekom bekendte. Hvorfra? Fra den gamle korrespondance om sølvbægeret. Jeg fandt sagen frem fra arkivmappen vedr. »sølsamling« og læste den med helt ny interesse. Nu var det ikke længere en gammel historie om et sølvbæger, som Tønder Museum gerne ville have, og som Lemvig Museum ikke ville af med, men en historie, som handlede om de århundredgamle forbindelser langs den jyske vestkyst, om handelsrejser og kreaturmarkeder, giftermål og slægtskab.

Men det begyndte med sølvbægeret. I 1937 kom en af kommunens skraldemænd til formanden for Lemvig Museum, dyrlæge Søren Stigaard, og afleverede en uanselig, sort bliktingest. Var det noget for museet? Stigaard gav sig til at rense og pudse på tingesten, og det viste sig at være det nydeligste lille dobbeltbæger i sølv, lavet i 1769 til magister Poul Chr. Riis, præst i Eng-

bjerg vest for Lemvig, af sølvmeden Andreas Nissen i Tønder. Bægeret var en pryd for Lemvig Museum. Det interesserede imidlertid også lederen af Tønder Museum, Sigurd Schoubye, der var en uovertruffen kender af Tønder-sølv og en ivrig samler til sit museum. I januar 1961 skrev han derfor til Lemvig Museum.

Ved et tilfælde var Schoubye kommet i forbindelse med en dyrlæge på Ejderstedt, der skulle stamme fra Lemvigegnen, og som ejede en udskåren egetræskiste, som han ville sælge. Tønder Museum ville gerne formidle handelen, eventuelt som en byttehandel, således at Tønder Museum fik Andreas Nissens dobbeltbæger af sølv mod at skaffe kisten til Lemvig Museum. Lemvig Museums bestyrelse var ikke interesseret; sølvbægeret havde tilhørt en lokal præst og hørte derfor hjemme i Lemvig.

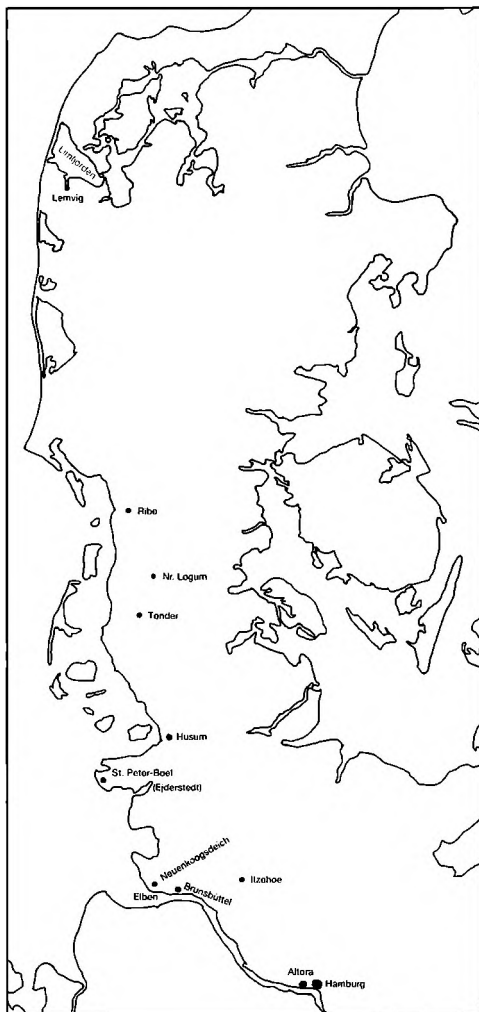
Sigurd Schoubye vendte imidlertid tilbage med nye oplysninger om kisten. Han havde midt i

januar besøgt den gamle dyrlæge, hvis navn var P. Chr. Lindberg, og samlet flere

oplysninger om familien og dermed om kistens mulige tilknytning til Lemvigegnen. Dyrlæge Lindbergs far, Jens Rahbek Lindberg, var søn af proprietær Christen Lindberg, Nygård ved Lemvig, og Ane Møller, født Skaaning, og han var på et tidspunkt udvandret fra Lemvigegnen til Tyskland. Kisten skulle stamme fra hans hjem. Schoubye havde spurgt dyrlægen, om han stadig havde slægtninge i Lemvig, og han havde nævnt Kristine Veje, født Wümpelmann; hendes far var en bror til dyrlæge Lindbergs mor, Emma Wümpelmann. På Lemvig Museum gjorde dette brev med flere lokale navne et vist indtryk, og museets sekretær op søgte Kristine Veje og fik følgende oplysninger, som hun sendte til Tønder den 27. ja-

Det fine sølvbæger fra 1769. Foto: Rita Fredsgaard Nielsen.

Kort over lokaliteter fra Limfjorden til Elben. Tegnet af Hemming Klokke.

nuar 1961: »Fru Kristine Veje, Vasen 9, Lemvig, kan tydeligt huske omtalte Kiste og fortæller, at hendes Far – Wümpelmann – havde den o.a. med fra Ditmarsken, hvor han var født og som saadan har den jo ikke megen Tilknnytning til Lemvig. Der er an-

dre Ting Museet her er mere interesseret i, men Økonomien er stram. Lindberg har aldrig været Dyrlæge i Lemvig, men hans Far, der boede i Hamborg, var Kommissionær for Kreaturer og kom i den Egenskab i nær Forbindelse med de store Gaardmænd her paa Egnen. Lemvig Museum takker Dem for Deres museale Interesse og for al den Ulejlighed De har haft«.

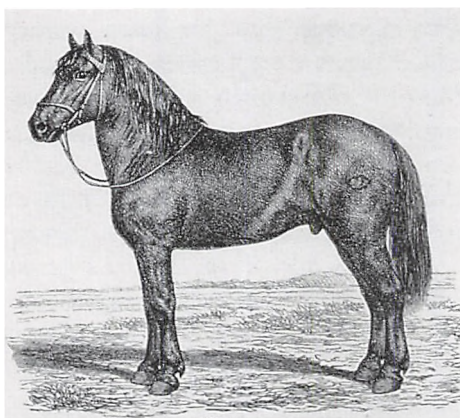
Sigurd Schoubye svarede straks; hvis kisten virkelig var fra Ditmarsken og ikke fra Lemvig, ville han høre, om Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum i Slesvig var interesseret. Fik han flere oplysninger, ville han sende dem. Også fru Fibiger sendte flere oplysninger; hun havde igen besøgt Kristine Veje, der fortalte, at hendes far stammede fra Brunsbüttelkoog og kom til Eskebæk i Tørring vest for Lemvig omkring 1880 for at lære landvæsen hos Hans Wind.

Den 9. februar 1961 kom det sidste brev fra Sigurd Schoubye. Da kisten hverken havde interesse for Lemvig eller Tønder Museum, ville han selv købe den og antagelig foreslå Nationalmuseet at erhverve den. Desuden vedlagde han en skrivelse fra dyrlæge Lindberg, som han netop havde modtaget. I den kunne man læse følgende:

»Jeg var selv med som Dreng i Toget da Kisten kom med som Foderkiste fra Lemvig, fyldt med Havre, Klid og Hakkelse som Foder til 6 Hopper som Far havde købt paa Randers Marked og hos Mads Agger, Vadskjærgaard v. Lemvig og Peter Skaaning, St. Stigaard, Houe. Til Lidkøb var vi allesammen paa P. Sk's (4 Søkende) Nabogaarden Ø. Howwinkel, Marie, Hanne, Christen, Søren Skaaning. Mens vi sad ved Frokostbordet kom en Ven af min Far,

Kreaturhandler Matstrup kørende og det var ham som raadede Far at tage en Foderkiste med til de 6 Hopper, for nogle af hans Kreaturer havde staaet 4-5 Dage for Snestormens Skyld i Toget til Altona. Saa kom Marie og Hanne Skaaning frem med Kisten og de fik hver en Sæt Tøj fra min Far i Lemvig. Matstrup tog Kisten med til Lemvig Station paa sin Vogn. I min Fars Skudsmaalsbog staaar min Fars Mor Ane Møller er født Skaaning og fra den Side kommer Kisten antagelig, sign. M. S. 1703«.

Korrespondancen mellem Lemvig Museum og Tønder Museum sluttede med et brev fra fru Fibiger, dateret 14. marts 1961: »Jeg har nu søgt her i Omegnen efter Oplysning om Familien Skaaning hvorfra omtalte Kiste stammer, men uden Resultat – ingen husker længere tilbage end til de 4 Søkende. Kirkebøgerne fra deres Foræl-

De svære jyske heste var efterspurgt af udenlandske opkøbere som militær trækraft.

Fra »Landbrugs-Ordbog for den praktiske Landmand«, Kbh. 1879.

dres Tid er afleveret til Nørrejyske Arkiv i Viborg hvor jeg maa se at henvende mig en Gang. Det er meget interessant at Dyrlæggen husker hele denne Historie. Jeg sender her hans Brev tilbage med Tak for Deres Interesse for Kisten. Lemvig Museum vil stadig have den i Tanke«.

Her sad jeg nu og læste denne tredive år gamle korrespondance med største interesse. En proprietærsøn fra Lemvigegnen, der bliver hestehandler i Altona; en ditmarsker, der kommer herop for at lære landvæsen; ægteskaber, der knytter familier sammen langs den jyske vestkyst fra Limfjorden til marsken. Og en kiste, der rejser op og ned som et håndgribeligt udtryk for forbindelserne mellem Vestjylland og omverdenen.

Lemvig Museums interesse for at studere disse forbindelser går tilbage til slutningen af 1980'erne og udspring af en række undersøgelser af forholdet mellem by og opland. Disse undersøgelser viste, at i Lemvigs tilfælde var forholdet mellem by og opland i højeste grad præget af, at bønderne meget tidligt drev en selvstændig og direkte handel med heste og stude på fjernere markeder, først og fremmest i Hertugdømmerne og Nordtyskland. Man kunne derfor ikke studere by og opland uden at kaste blikket ud mod omverdenen. I 1989 fik museet en bevilling fra Statens Museumsnævn, der bl.a. gjorde det muligt at foretage arkivstudier i Hamburg til belysning af forholdet mellem egn og omverden; i 1990 lavede man en undersøgelse af Lemvig Dyrskueforenings start i 1840, set i dette større perspektiv – undersøgelsens resultater blev i første omgang formidlet på

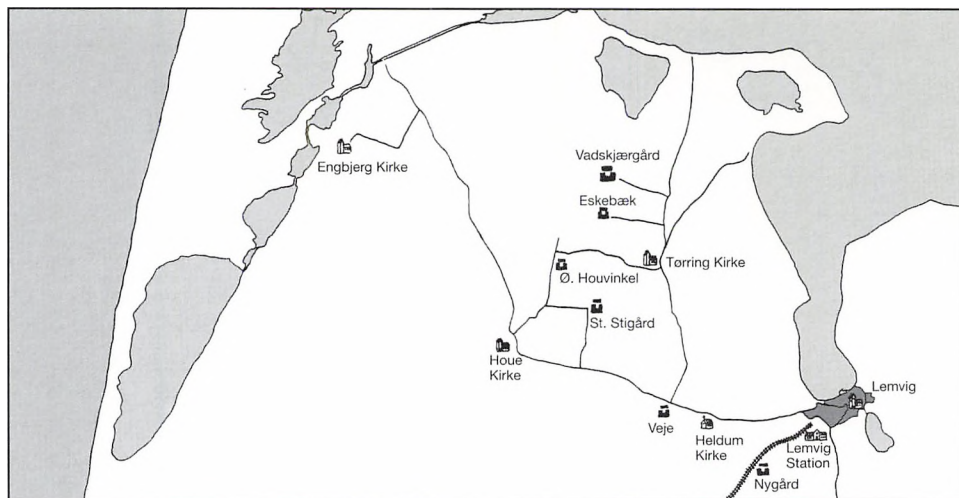
*Ditmarskerkisten, udstillet på Lemvig Museum som foderkiste for Lindbergs heste.
Foto: Rita Fredsgaard Nielsen.*

jubilæumsdyrskuet i Lemvig i august 1990 og siden i omarbejdet form fremlagt på konferencen »West Jutland and the World« i Ribe 1992. I årene 1990-92 blev den gamle udstilling af museets bonde-møbler taget ned, og samlingen blev som nævnt nyopstillet, så den kom til at spejle museets løbende undersøgelser af forholdet mellem by og opland, egn og omverden. Forbindelserne mellem Vestjylland og omverdenen har således haft en fremtrædende plads i museets langtidspaner og årsberetninger gennem adskillige år.

Det var midt i alt dette arbejde, at korrespondancen om dyrlæge Lindbergs kiste

kom op af arkivskuffen og lå på mit skrivebord. Jeg så på fru Fibigers ord fra 1961: »Lemvig Museum vil stadig have den i Tanke«. Hvor var den kiste nu?

Sigurd Schoubye var gået på pension, og måske havde han forlængst glemt denne lille sag blandt mange andre fra et langt livs arbejde. Jeg ringede til ham: Kunne han huske en sag om en dyrlæge Lindberg og en kiste og Lemvig Museum? Ja, sagde han, var der ikke også noget med et dobbeltbæger af Andreas Nissen? På mit noget spændte spørgsmål om, hvad der var blevet af kisten, fortalte Schoubye, at han ganske rigtigt havde købt den af dyrlæge Lindberg, og eftersom ingen museer var interes-

Kort over gårde på Lemvig-egnen. Tegnet af Hemming Klokker.

serede, havde han beholdt den. Kunne Lemvig Museum købe den? Det kunne vi, oven i købet til en rimelig pris. Det var en rigtig god dag på Lemvig Museum.

Nu gjaldt det om at få kisten hentet til Lemvig. Det skete med bistand fra Konserveringscenteret i Ølgod, der påtog sig at befordre kisten endnu engang op langs den jyske vestkyst. Den ankom i august 1992, omkring 100 år efter, at den forlod egnen som foderkiste for Jens Rahbek Lindbergs heste. Vi fjernede det låg, der i mellemtiden var sat på, og anbragte den i udstillingen om Vestjylland og verden, fyldt med muleposer og hakkelse.

Næste trin var at få samlet de mange løse brikker til kistens brogede historie. Der var ingen grund til at betvivle dyrlæge Lindbergs fortælling om kistens vej fra Lemvig til Altona; hans beretning bærer erindringens præg. Det var nok også ved den lejlighed, at kreaturhandler Mattrup

gav ham saksen, så han kunne klippe navne. Men hvordan var kisten kommet til Lemvigegnen?

Stilmæssigt kan der ikke være tvivl om, at kisten er lavet i Sønderjylland eller Nordtyskland. Den kan derfor meget vel være kommet med Johann Jacob Wümpelmann. Han var født i 1861 i Neuenkoogdeich, og hans søn Karl kan fortælle, at han flyttede til Lemvigegnen o. 1880, og at det var hestehandler Lindberg, der tog ham med. De var svogre, idet Lindberg som nævnt var gift med Johann Jacobs ældre søster Emma. Johann Jacob skulle lære landvæsen på gården Eskebæk i Tørring, der tilhørte hestehandler Lindbergs søster Ciliane og hendes mand Hans J. Wind, der i øvrigt selv var flyttet op langs Vestkysten fra Nr. Løgum mellem Tønder og Ribe.

Johann Jacob Wümpelmann må have fundet sig til rette på egnen, for i 1887 købte han gården Veje i Tørring og giftede sig

med Kirstine, datter af én af byens store købmænd, Niels Christensen i Vestergade. Han blev en kendt kreaturhandler og medlem af sognerådet, og døde som en gammel mand i Lemvig i 1944. Måske var det ham, der havde kisten med fra Ditmarsken til Lemvig, og lod den gå videre til Skaaning-familien på Øster Houvinkel, hvorfra hestehandler Lindberg fik den med til Altona.

I sin beskrivelse af kistens færd fra Lemvig til Altona i 1890'erne nævner dyrlæge Lindberg imidlertid, at kisten skulle stamme fra Skaaning-familien. Hestehandler Jens Rahbek Lindbergs mor, Ane Møller, var født Skaaning, og de fire ugifte søskende på Øster Houvinkel var hendes brors børn. Slægten kan følges tilbage til store selvejergårde i Dybe og Vestervig, og måske er der en forbindelse til købmand Peder Eriksen Skaaning, der boede i Ribe i slutningen af 1600-årene. Hans kone hed

Mette. Det kunne passe med indskriften på kisten: MS 1703. Men det sidste er indtil videre rent gætværk.

Uanset om kisten kom til Lemvigegnen med Skaaning-familien i slutningen af 1700-årene, eller med Johann Jacob Wümpelmann i slutningen af 1800-årene, fortæller den om de nære forbindelser langs den jyske vestkyst fra Limfjorden til Elbens munding. Også dobbeltbægeret af sølv er et vidnesbyrd om disse forbindelser. Det samme gælder kreatursaksen, som Niels Mattrup gav til drengen P. Kristian Lindberg i 1890'erne. Men hvad var det for navne, som han skulle klippe med den? Løsningen fandt jeg i en avisartikel i april 1995 om kreaturmarkedet i Kolding. Blandt meget andet stod her beskrevet, hvordan man afslutter en handel: »Køber og sælger tinger lidt frem og tilbage. Der gives håndslag og køber klipper sine initialer i pelsen

Johann Jacob Wümpelmann boede i Klinkby vest for Lemvig fra 1921 til sin død i 1944. Foto på Lemvig Museum.

på dyrets bag ved hjælp af en speciel, krum frørsaks, så han er sikret sine varer«.

Sølvbægeret, kisten og kreatursaksen er således en del af historien om Vestjylland og omverdenen – en historie, som en række museums- og arkivfolk nu i fællesskab søger at belyse ved at bygge videre på det netværk af forbindelser, der gennem århundreder har forbundet landene omkring Nordsøen.

Det formaliserede samarbejde omkring »Vestjylland og verden« tog sin begyndelse i 1990 på initiativ af Museumsrådet i Ribe Amt og fik sit første markante udtryk i en meget vellykket konference, der som nævnt blev afholdt i Ribe i april 1992. Her blev grunden lagt til et fagligt netværk af personer fra vidt forskellige institutioner –

store og små museer, lokalarkiver og landsarkiver, universitetsinstitutter. Det er et netværk, der går på tværs af faglige og institutionelle grænser – og på tværs af nationale grænser.

Den første konference om »West Jutland and the World« samlede 28 deltagere fra Danmark, Tyskland og Holland. I den næste konference – i Lemvig i april 1995 – deltog omkring 40 personer, nu også fra engelske museer og arkiver. Denne konference blev arrangeret i samarbejde med Museumsrådet i Ringkøbing Amt af en planlægningsgruppe, der bestod af folk fra Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg, Den antikvariske Samling i Ribe, Holstebro Museum og Lemvig Museum. De to konferencer blev gennemført med støtte fra

Deltagerne i konferencen »West Jutland and the World II« på udflugt til herregården Rysensteen sydvest for Lemvig, april 1995. Foto: Johan Gadegaard.

Statens Museumsnævn (Rådighedssummen) og fra de to museumsråd. Flere af de involverede museer har desuden gennem årene modtaget støtte fra Rådighedssummen til undersøgelser, der netop tog sit udgangspunkt i ønsket om at studere regionen i en større geografisk sammenhæng. Rundt omkring på store og små museer ser man resultaterne af denne støtte fra det offentlige i form af nye udstillinger, bogudgivelser, foredrag og møder. Støtten har givet mulighed for at arbejde langsigtet med væsentlige emner inden for den regionale historie, at udbygge kontakter over landegrænserne og inspireret til en bred formidling af resultaterne. De penge må siges at være givet godt ud.

De forskere, der indgår i »West Jutland«-samarbejdet, har fundet sammen omkring studiet af Nordsøregionen. Det lokale udgangspunkt er Vestjylland, opfattet som et aktivitetsfelt med bevægelige grænser mod omverdenen og med århundredgamle økonomiske, sociale og kulturelle forbindelser til landene omkring Nordsøen. Samtidig er Vestjylland som en del af Nordsøregionen et område, der har haft en helt anden historie end det Østdanmark, der stort set har domineret i den gængse opfattelse af en fælles »Danmarks-historie«. Gennem det internationale netværk kan vi få Vestjyllands særlige identitet belyst både indefra og udefra.

Og netop nu, hvor jeg har sat det sidste punktum for denne artikel, kommer der et brev fra Wilma Gijsbers i Amsterdam. Hun spørger en række kolleger fra »West

Jutland«-netværket, om vi ikke kunne tænke os at være med til at lave en vandreudstilling om 1600- og 1700-årenes internationalt prægede studehandel – med udstillingssteder i nogle af studehandelens gamle centre, Ribe, Slesvig, Hamburg og Amsterdam. Hvem ved, måske bliver det hovedemnet på den tredje konference om Vestjylland og verden.

Og måske kan Lindbergs kiste igen komme på en rejse langs den jyske vestkyst.

Noter

Lemvig Museum

Korrespondance vedr. sølvbæger
Stamtavle for slægten Wümpelmann
Interview med Karl Wümpelmann

Lokalhistorisk Arkiv, Lemvig

Kopier af folketællinger og kirkebøger

Litteratur

- Ellen Damgaard, »The far West of Denmark«, *Ethnologia Scandinavica* 1989 (udgivet på dansk 1991 under titlen »LEMVIG – Langt væk? – Fra hvad?«)
- red. Mette Guldberg, Poul Holm og Per Kr. Madssen, »Facing the North Sea – West Jutland and the World«, *Proceedings of the Ribe Conference*, April 6-8, 1992. Esbjerg 1993. Heri: Ellen Damgaard, »Cattle Trade in the 18th and 19th Century: A Question of Peasant Economy and World Orientation«.
- red. Ellen Damgaard og Esben Graugaard, »Vestjyde og verdensmand. Niels Buch Breinholt«, Holstebro 1994.
- Bjarne Egelind, »Sejt job at finde godt oksekød«, *Politiken* 15.4. 1995.

Et håndvæveri til Textilforum

Indretningen af Textilforum i den gamle Herning Klædefabrik skrider fremad. Et areal på omkring 1600 m² står fuldt færdigt parat til at give plads for bl.a. kommende udstillinger, og inden længe vil der være skabt økonomisk grundlag for at tage fat på indretningen af yderligere 1500 m², idet der regnes med åbning i juni måned 1996. I alt 21 mio. kr. vil dermed fra private og offentlige kilder være skaffet til veje til formålet.

Til Textilforum overflyttedes fra Herning Museum Trikotagemuseets samling af strikkede genstande og historiske tekstilmaskiner, museets øvrige tekstilsamling af dragter, olmerdugsyner, broderier, tekstilprøver samt tekstilhåndbøger, men derudover åbner formålsparagraffen mulighed for, at man indenfor Textilforums rammer kan beskæftige sig med tekstil på alle leder og kanter, før og nu, lokalt og globalt.

For nylig gik et længe næret ønske i opfyldelse, idet den gamle væver fra Høsterkøb på Sjælland, Kåre Lindelof, skænkede sit håndvæveri til Textilforum, hvor det nu er ved at blive opstillet. Kåre Lindelof, som lagde op for år tilbage, havde desværre ingen arvtagere til sin og faderens traditionsrige produktion, og Ulla Thyrring har derfor gennem længere tid arbejdet ihærdigt på at få væveriet overført til Textilforum

med det formål at bevare værkstedet og i et vist omfang at sikre produktionens fortsættelse.

I december måned 1994 fik Herning Museum meddelelse om, at Kåre Lindelof og hans familie ville skænke værkstedet til Textilforum, og at det skulle nedtages og flyttes så hurtigt som muligt, idet gården i Høsterkøb skulle sælges. Med værdifuld støtte fra Statens Museumsnævns rådgivningssum og praktisk bistand fra væveren Flemming Lundholm lykkedes det at hjemtage alt i god orden. Fem væve, spolemaskiner, trendbord, hulkortmaskine og hulkort med meget mere, og genopstillingen er nu så vidt, at det kan konstateres, at operationen er lykkedes. Inden længe vil Kåre Lindelof atter kunne se sine væve i virksomhed.

Væveriet i Høsterkøb udspringer af en 500 år gammel jysk væverslægt fra Vonsild syd for Kolding, hvorfra i dette århundrede en søn, Henrik Georg Jensen, grundlagde Damaskvæveriet i Kolding og en anden søn, Andreas G. Jensen blev skolelærer, men i 1927 slog sig ned som væver i Høsterkøb med nogle af familiens gamle væve og en produktion baseret på håndvævede gulvtæpper og beiderwand. Samme Andreas G. Jensen skrev forøvrigt i 1924 det banebrydende værk »Jydepotten«, og kom ved den lejlighed tæt på Herning Museums

En beiderwand der viser fortællingen om den samaritanske kvinde Joh. 4. Ved Jacobs brønd sidder Jesus og beder kvinden om noget at drikke, og i baggrunden ses disciplene bærende på kurve med madvarer.

daværende leder, H. P. Hansen, som med sin let genkendelige skrift lidt syrligt har anført på titelbladet i museets eksemplar: »De fleste af de afbildede Potter findes her i Museet – hvad ikke just fremgår af Bogen«. Formodentlig har H. P. Hansen med sin store interesse for sorte potter gerne selv villet skrive den bog, men Andreas G. Jensen kom ham altså i forkøbet og stod længe som den eneste fortolker af dette interessante emne.

I Textilforum vil der især blive lagt vægt på produktionen af beiderwand på den jacquardvæv, som Andreas G. Jensen anskaffede, da han i 1927 slog sig ned som væver, men ved siden af den står familiens 400 år gamle væv, hvorpå der er blevet vævet fornemme gulvtæpper, som endnu i dag findes i mange af landets kirker. Prøver på de mange tæppemønstre findes nu i Textilforum. Beiderwand vævningerne havde Andreas G. Jensens oldefar i slutningen af 1700-tallet bragt med hjem fra en rejse i Holland. De smukke, tosidede vævninger blev brugt som alkoveforhæng i et område fra Ejderen til Kongeåen og med andre mønstre på det hollandsk prægede Amager. De varierede mønstre styres af hulkort efter et system, opfundet i begyndelsen af 1800-tallet af Joseph Marie Jacquard. Især for damaskvævningen, hvis mønstre indtil da var blevet styret af dragsvende, som på væverens kommando hævede kædetrådene i de ofte hundredevis af mønsterskel, kom Jacquards opfindelse til at betyde en afgørende lettelse.

Trenden i beiderwand er halvbleget hør og islæt er skiftevis hør og farvet uld. Når vævningen tages af væven, trækker uldtråden sig lidt sammen, og mønstret danner

en svag reliefvirkning, der giver liv til tæppet. Tæppet kan vende begge sider ud, idet den farvede uldtråd viser mønstret på den ene side, medens hørtråden viser det på den modstående side.

De traditionelle motiver i beiderwand er overvejende af religiøs art, og de enkelte mønstre er bragt sammen fra flere forskellige tidsaldre og verdensdele. I mønstre og motiver er der betydelige ligheder med damaskduge fra Slesvig, Holsten og Holland. Hos Kåre Lindelof og faderen Andreas G. Jensen har man fortrinsvis haft seks forskellige billedtæpper på væven. Et fremstiller indtoget i Jerusalem. Mønsterappen viser Jesus ridende på et æsel, Jerusalem symboliseres af et lille kirkeanlæg med nordeuropæisk præg, folk langs vejen vifter med palmegrene, andre er i færd med at bryde grene af træer med dels egeløv dels noget, der kan minde om bladene på et plantantræ.

Et andet tæppe, hvori er indvævet Luca X, fremstiller lignelsen om den barmhjertige samaritan. Mønsterappen viser de forbidragende, den ene tydeligvis en præst, symmetrisk grupperet omkring et palmetræ. I vejkannten knæler samaritanen ved den af røverne udplyndrede og sårede skikkelse. Hans hest skraber utålmodigt opad et løvtræ med fligede blade, hvortil den står fastbundet. Fugle flyver i trætoppene, og små kaniner sidder parvis ved træernes rod.

På et tredje tæppe er indvævet Sicha Joh 4, og her vises fortællingen om den samaritanske kvinde. Sicha, byen som Jesus kom til på sin rejse gennem Samaria, fremstilles som en lille renaissanceby med kirker, borgerhuse, bymur og tårne. Ved Jacobs

brønd sidder Jesus og beder kvinden om noget at drikke, og i baggrunden nærmer disciplene sig bærende på kurve med madvarer. Mellemmrummene udfyldes med træer, blomster, sommerfugle og fugle.

Andre billedtæpper har verdslige motiver. Et meget stort tæppe med jagtmotiver viser jægere i renæssancedragter, en til hest med falk på den løftede hånd, en med rygende bøsse, en med spyd og hunde jagende en hjort og en med jagthorn. I midten et slot og en fontæne omgivet af løvtræer heriblandt tydeligvis egetræer med agern. På hver side af fontæne kumme springer enhjørningen, fabeldyret med narhvalens snoede tand anbragt som et horn midt i panden. Jagtdyr af forskellig art vrirler på tæppet, hjorte, hunde, vildsvin, harer, ræve, egern, påfugle og mange andre fugle.

På et andet billedtæppe udgøres mønstrene næsten udelukkende af blomster og fugle symmetrisk grupperede. Prægtige tulipaner breder sig mellem nelliker og vindrueklaser, små enhjørninge og løver springer parvis mellem plantemotiverne.

Det smukkeste billedtæppe er også efter Kåre Lindelofs mening det, der som hovedmotiv viser sagnet om Pyramus og Tisbe, to unge elskende i Babylon, som satte hinanden stævne ved en kilde udenfor byen. Da Pyramus for sent kommer til stæv-

nemødet, finder han Tisbes blodige sjal, og i den tro at hun er dræbt af en løve tager han livet af sig. Tisbe, som har skjult sig for løven, kommer frem, ser den døende og river sig på orientalske kvinders vis i håret af sorg, hvorefter hun styrter sig i Pyramus' sværd. To hjerter skal symbolisere, at de elskende mødes i døden. I mønsterrapporten indgår også symbolet på moderkærlighed, pelikanen, der hugger sig i brystet for at nære sine sultende unger med sit blod. I midten ses Yggdrasil, livets træ, opad hvilket enhjørningen springer som symbol på frugtbarhed, medens dyr gnaver ved dets rod. Et tegn på at mønstrene er vandret langt fra deres oprindelsessted er det, at livets træ er fremstillet som et platantræ med egetræets agern på grenene men med platantræets runde frugter ved roden.

Hele denne vidunderlige blandede mønsterskat, der vidner om tekstilernes vandring verden over, vil nu takket være væveren Kåre Lindelof og generationer af vævere før ham blive levendegjort på Textilforum, efterhånden som billedtæpperne bliver vævede efter de oprindelige hulkort, – og hvis der viser sig at være interesse for det, vil vi starte en produktion, således at mange andre kan få glæde af at have de smukke billedtæpper hængende.

Dejbjerg Jernalder

- opbygning af et jernaldermiljø ved Bundsbæk Mølle

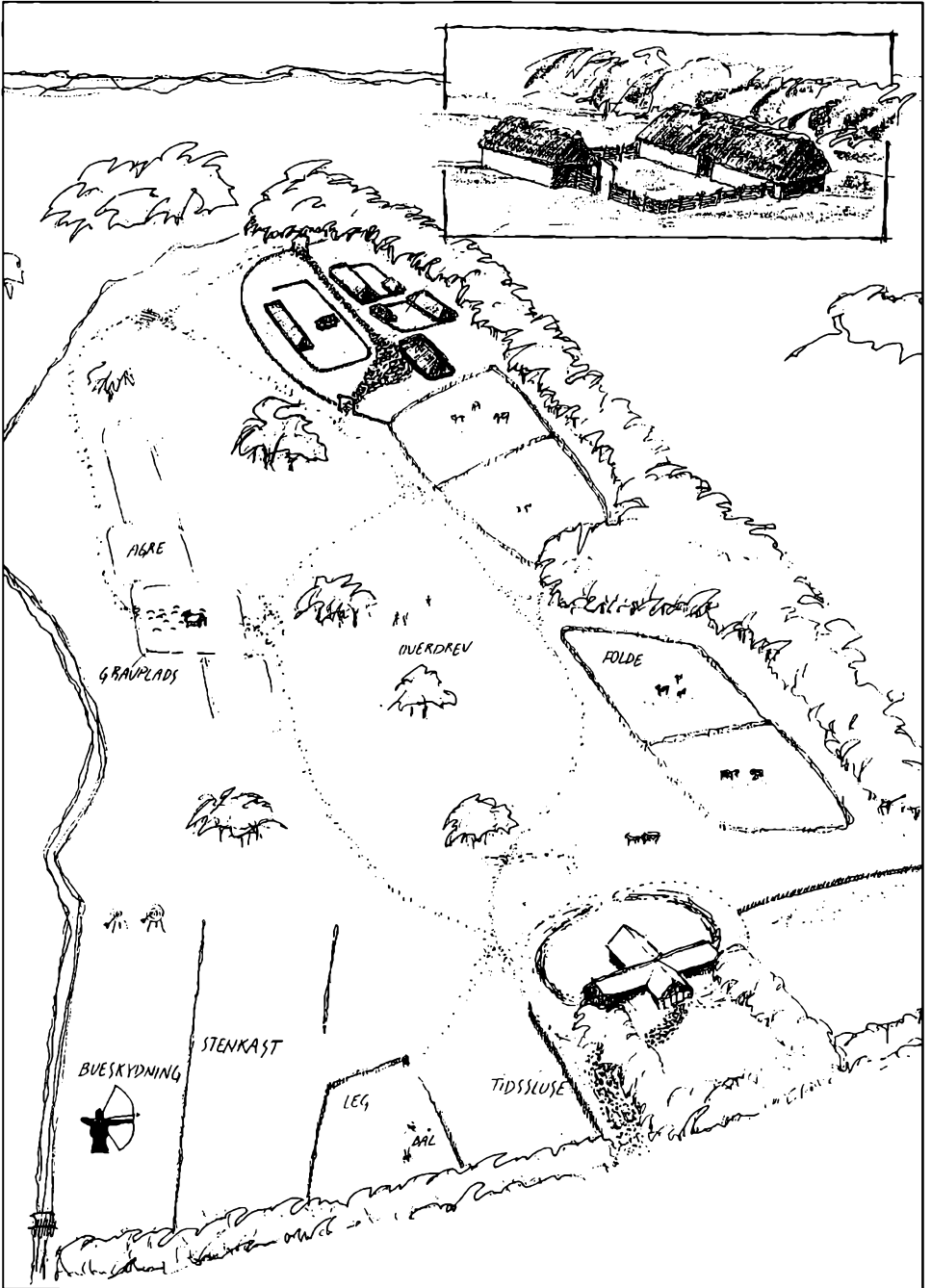
Museerne er for tiden inde i en udvikling, hvor ønsker om fornyelse og omgivelsernes forventninger er fremtrædende. Mange steder i landet opbygges turistattraktioner, hvoraf nogle hviler på et meget løst grundlag, mens andre er forankret i en egentlig kulturhistorisk baggrund. Den ideelle fornyelse er at kunne opbygge et museumsprojekt, der forener en museal viden og en høj formidlingsværdi. Derved vil man desuden kunne imødekomme tidens krav om nye turistattraktioner. De politiske signaler omkring museernes økonomi går i retning af, at en større del af driften skal finansieres af øget egenindtjening. På denne baggrund er nye tiltag nødvendige for at kunne tilpasse sig. Skjern-Egvad Museum har forsøgt at placere sig som en aktiv part ved at søge Arbejdsmarkedets Feriefond om støtte på 22 mio. kr. til at udvikle museet i de kommende år. Beløbet er nu bevilget, og en del af det skal indgå i det jernalderprojekt, der her skal omtales nærmere.

Projektet

Vi begyndte sidste år på at opbygge et vestjysk jernaldermiljø, tidsmæssigt med udgangspunkt i Dejbjergvognene, der var i brug for 2000 år siden. Arbejdet er nu så langt, at der har været holdt rejsegilde på langhuset til den første jernaldergård, og inden vinteren er taget færdigtækket. Vi har kaldt projektet "Dejbjerg Jernalder" for at understrege, at udgangspunktet er jernalderen i museets område, primært omkring de store jernalderfund, dels i Præstegårdsmosen i Dejbjerg, dels af gravpladser og hustomter i resten af Dejbjerg sogn (FRAM 1990). Men jernalderfund fra andre dele af museets arbejdsområde vil naturligvis også indgå. Det gælder f.eks. gravpladsen ved Lønhøjvej i Tarm (FRAM 1985).

Målet med projektet er at tilbyde museets publikum mulighed for indlevelse i jernalderens livsvilkår, enten ved kortere

Et kig ud over jernalderlandskabet, som det forventes fremstå i løbet af nogle år. I baggrunden jernaldergårdene, omgivet af marker og enge samt indhegninger til dyr. Til højre en nyplantede "jernalderskov" med oprindelige arter af buske og træer. Til venstre ses dødehuset og tuerne, der markerer en kopi af gravpladsen St. Skindbjerg. Forrest til venstre har vi placeret et aktivitetsområde med bueskydning m.m. Indgang og udstillingsbygningen ses i forgrunden. Tegning: Susanne Andersen og Torben Egeberg

Besøg, ved deltagelse i aktiviteter eller ved længerevarende ophold. Det er også målet at skabe et så vidt muligt autentisk miljø, hvor børn og voksne får mulighed for at røre og mærke jernalderen. Selve den idé-mæssige baggrund går naturligvis tilbage til det velkendte Lejre Forsøgscenter, der blev oprettet i 1960'erne. Men Dejbjerg Jernalder har et noget andet grundlag, fordi det indgår som en vigtig del af Vestjyllands Økomuseum, der som en undertitel også drejer sig om fortid - nutid og fremtid.

I Dejbjerg Jernalder bliver der en unik mulighed for at opbygge et projekt af tre forbundne dele: jernalderlandsbyen med rekonstruerede gårde, det rekonstruerede landskab med aktivitetsarealer samt udstillingsbygningen med de originale genstande, således at gårde, landskab og genstande vil kunne opleves som et samlet tilbud.

Rekonstruktionsområdet ligger syd for Bundsbæk Mølle og Møllegård, på et areal, der til forveksling ligner jernalderbøndernes valg af bosted: et forholdsvis højt ter-

ræn, omgivet af dyrkbare marker, enge, vandløb (Bundsbæk Møllebæk) og skov. Landbrugsdriften var dengang afhængig af engene, der gav græsning til kvæget, hø til vinterfoder og indirekte gødning til markerne. At Bundsbæk-området iøvrigt også var beboet i jernalderen, bevises af bevarede diger og terrasser omkring jernaldermarker på Troldebanken, 400 m derfra.

Jernalderlandsbyen

Landsbyen opbygges som en vestjysk jernalderbosættelse for op til 2000 år siden, hvor folk levede i 20 - 30 m lange huse, med en opdeling i bolig og stald.

Hovedprincippet i rekonstruktionsarbejdet er at tilstræbe højst mulig virkelighedstro. Det betyder eksempelvis, at tømmerarbejdet, bortset fra fældning og afkortning, er udført med håndøkse, oftest i form af kopier af originalt værktøj. Selve tømmerkonstruktionen bygger på de nyeste rekonstruktionsresultater fra især Lej-

Opbygningen af jernaldergården foregår som et beskæftigelsesprojekt med fire personer, ledet af Søren Mainz. Andre har også hjulpet til, bl.a. elever fra Projektskolen i Skjern og medlemmer af arkæologigruppen Nerthus.

re Forsøgscenter. Grundlaget er dels det arkæologiske fundmateriale, dels en række rationelle overvejelser. Der er anvendt strimler af våd kohud til fastsurring af tag-spær og lægter samt tækkerør.

Husene bliver indrettet med skillevægge mellem stald, indgangsrum og beboelse. I stalden opstaldes en besætning af kvæg. Beboelsesrummet indrettes med køkkenfunktion, med udgangspunkt i et centralt placeret ildsted, omgivet af vægbænke. Der installeres et gennemgående loft i hele huset, til opbevaring af vinterforråd m.m. Røgen fra ildstedet lader vi sive ud via åbningerne i loft og tagås. Vi har valgt at forsyne huset med et par lysåbninger i væggene, selv om ingen danske jernalderhustomter har dokumenteret dette. De ældste spor af vinduer stammer husene i vikingetidsbyen i Hedeby. Men der er næppe tvivl om, at vinduer har været almindelige, og simpelt hen nødvendige for lysforsyningen i jernalderens huse.

Rekonstruktionen af et hus rejser uvægerligt en række spørgsmål med hensyn til indretning, isoleringsmuligheder, energiforbrug o. lign. Huset skal derfor, ud over at bruges til ophold for skolebørn og publikum, danne rammen om eksperimentar-arkæologiske forsøg, med relationer til f.eks. energiforbrug, løsning af opvarmningsbehov m.m.

Gårdene

Den første gård er udgravet ved Lønhøjvej i Tarm, og stammer fra 1. årh. e.kr. Vi har valgt at starte med at bygge netop denne gård af to grunde. Dels er den fra samme tid, som da vognene blev lagt i mosen i Dej-

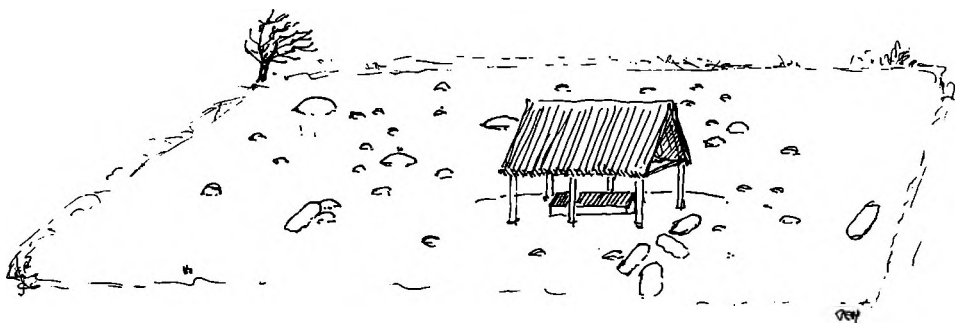

Rejsegildet på det første jernalderhus september 1995.

bjerg, dels er dens grundplan den klareste, der hidtil er udgravet i museets område. Gården består af et 20 m langt hovedhus og et 8 m langt hus, brugt til beboelse eller værksted m.m. Husene er forbundet via et dobbelthejn, der også omgiver gårdspladsen. En port ind til gårdspladsen er anbragt nøjagtig ud for døren i hovedhuset.

Den fortsatte udbygningsplan i de kommende år ser ud som følger: Den næste gård, vi vil opføre, er udgravet ved Engholmvej i Tarm. Dernæst står en kopi af jernalderhallen med glasfundet i Dejbjerg højt på ønskesedlen. Vi regner også med at få lejlighed til at opføre nabogården til første gård, ganske som udgravningen ved Lønhøjvej i Tarm viste det. Men naturligvis er planerne afhængig af tid og penge, ligesom nye, væsentlige fund vil kunne ændre planerne.

Landsbyen vil blive omgivet af et yderhejn, der brydes af to køreporte, hvor en stenbrolagt vej fører igennem. Indenfor hegnet ligger gårdene, en brønd og små

Rekonstruktionen af gravpladsen på St. Skindbjerg, som den vil tage sig ud, når dødehuset er bygget og gravene markeret med tuer. Vi regner med, at gravpladsen med sin omtrent firkantede form er anlagt på en nedlagt mark. Desuden har der tidligere også ligget et jernalderhus samme sted.

tofter til kalve og andre husdyr. Udenfor placeres en smedje, jernudvindingsanlæg, mileplads, keramikovne og øvrige brandfarlige anlæg.

De døde

- en gravplads rekonstrueres

Jernalderens gravpladser var anlagt nær gårdene, sandsynligvis som en synlig del af landskabet. Alt tyder desuden på, at hver gård havde sin gravplads. Da gårdene kun lå på samme sted i nogle få generationer, er det forventede antal døde begrænset. Dette svarer meget godt til størrelsen af de fleste udgravede vestjyske jernaldergravpladser, hvor antallet af grave er på 10-20, og enkelte gange noget mere. I Dejbjerg Jernalder vil vi vise noget om gravskikke og gravpladsens tilknytning til de levende, med udgangspunkt i den udgravede gravplads på St. Skindbjerg, ca 1 km fra Dejbjergvognenes fundsted. Den bestod af omtrent 70 grave, hvoraf de fleste var brandgrave i gruber, der menes at have været dækket af

tuer, dvs. synlige på overfladen. Mest markant på gravpladsen var en usædvanlig konstrueret kistegrav, overdækket af et 7 x 4 m stort dødehus. Vi vil lave en kopi af gravenes indbyrdes placering ved at opbygge tuer og rekonstruere dødehuset. Tomten af et jernalderhus, der har stået på præcis samme sted godt 100 år tidligere end de første graves anlæggelse, kan også antydes.

Landbruget

På markerne ved husene vil man møde eksempler på jernalderbøndernes husdyr. Af disse kan nævnes korthalefår, geder, gæs og landhøns. Køer i jernalderstørrelse findes stadig. Vi har valgt at bruge Dexter-racen, hvis køer er så små, at de kan stå i to rækker i en jernalderstald. Som jernalderheste vil vi bruge shetlandsponyer, der også har en rigtig størrelse. Husdyrholdet indgår således i vidt omfang i de senere års tiltag for at bevare gamle husdyrracer.

Der vil blive dyrket udvalgte grøntsager

og afgrøder, som korn, dodder og spergel m.m., dels i haver på gårdstøfterne, dels i indhegnede rekonstruktioner af jernaldermarker, hvor vi bl.a. vil pløje med ard, trukket af stude.

Tilbud i jernalderlandsbyen

Jernalderlandskabet befolkes sæsonen igennem af museets personale og frivillige. Formålet er at levendegøre følgende aktiviteter, der bliver en kombination af "Prøv-selv" og demonstrationer, forestået af særligt uddannede aktører. Emnerne bliver "at bo i jernalderen", smedning,

Bueskydning bliver et af de daglige aktivitetstilbud.

jernudvinding, trækulsfremstilling, madlavning, tøjfremstilling, pottemageri samt huggeplads med fremstilling af træredskaber, skåle og bygningstømmer m.m.

Prøv-selv-aktiviteterne skal gøre jernalderområdet spændende at færdes i. Om sommeren vil der blive mulighed for at prøve yderligere en række aktiviteter som f.eks. bueskydning, ridning på islandske heste og kørsel i jernaldervogne.

Den nye udstillingsbygning

Der er netop udarbejdet et skitseforslag til bygningens udseende, med inspiration i jernalderens byggeskik. Bygningen skal naturligvis opfylde tidens krav til sikkerhed, men i så stort omfang som muligt vil der blive anvendt naturlige byggematerialer. Energibehovet skal holdes så lavt som muligt og kombineres med passiv og aktiv solvarme. På denne måde vil vi kunne anskueliggøre en sammenhæng mellem fortid og nutid. Det er arkitekt m.a.a. Susanne Andersen, Vr. Vedsted, der har udarbejdet skitseforslaget.

Udstillingen

Vi ønsker at lave en udstilling, der på en klar og enkel måde fortæller om Vestjyllands jernalder og som sætter udvalgte problemstillinger i relief, både regionalt og også i en større jysk sammenhæng. Det mest fremtrædende tema bliver jern og den vestjyske produktion af dette afgørende råstof. Jernudvinding på grundlag af myremalm i moser og enge har forårsaget et stort forbrug af egetræ til fremstilling af trækul til ovnene. Det afgørende har været,

om produktionen og dermed træhugsten har været større end skovens evne til at gro op igen. Denne problemstilling rummer klare perspektiver i forhold til nutidens måde at udnytte naturens ressourcer på.

At myremalmsjern er blevet anvendt i stort omfang, vises af analyser af sværd og knive fra gravpladsen ved Lønhøjvej i Tarm. Museet råder også over senere fund, der hører sammen med jern-temaet. Det gælder smedeværktøjet i en værktøjskasse fra vikingetiden, fundet i Dejbjerg. En middelalderlig jernbarre fra Skjern Kirkegård viser givetvis, hvordan råjernet så ud, når det skulle transporteres. Endelig er der for en snes år siden udgravet en middel-

alderlig smedje ved Damsø, syd for Skjern by. Meget tyder på, at smeden har udnyttet vandkraften fra et sideløb til Skjern å for at kunne drive blæsebælgen i smedjen. Dette fund er derfor trods sin beskedne alder også særdeles relevant for udstillingen.

Gennem lang tid har museet ikke haft lokaler til at udstille de efterhånden omfattende mængder af store jernalderfund. Nu bliver dette muligt, bl.a. ved at vise sværd og lanser, samt smykker og perler fra de store gravpladser i Dejbjerg, Tarm og Lønborg. Skårene af 10-12 sjældne glasdrikkebægre fra Dejbjerg vil også kunne udstilles. De giver os et helt nyt billede af egnens forbindelser til Nordvesteuropa i 5-600 tallet.

Dejbjerg Jernalder er bl.a. et oplevelsestilbud til skoleklasser, på dagsbesøg eller på lejrskoleophold. Her er en gruppe børn i gang med at skære i træ.

Rekonstruktioner vil komme til at udgøre en væsentlig del af udstillingen. F.eks. bør nogle af glasbægrene rekonstrueres for at vise deres oprindelige form. Blandt rekonstruktionerne vil man som kernen i hele udstillingen komme til at opleve en kopi af den ene Dejbjergvogn. Som bekendt blev der i 1881 og 1883 fundet to pragtvogne i Dejbjerg Præstegårdsmose, ca. 4 km vest for Bundsbæk. Vognene er unikke både i Danmark og hele Nordeuropa. Da de originale vogndele indgår som en del af den faste udstilling på Nationalmuseet, må vi i stedet fremstille kopier og derved få mulighed for at vise, hvordan vognene oprindeligt må have set ud.

Arbejdende værksteder

I direkte forbindelse med udstillingerne har vi planlagt rekonstruktionsværkste-

der, der overfor publikum skal vise en række håndværk som f.eks. bronze- og sølvarbejder, benmageri (kamme og terninger), læderarbejder, buemageri, ravperlefremstilling m.m. Udendørs ved udstillingsbygningen indrettes en jernalder-smedje.

Afslutning

Det samlede projekt tager sit udgangspunkt i jernalderen, og det er tænkt sammenkædet med røde tråde til forhold i nutid og fremtid. Dejbjerg Jernalder er et tilbud til de brugere - lokale eller turister - der vil opleve, sanse og være aktive. Det bliver muligt at blive inspireret af den vestjyske historie og natur og de meget betydelige ændringer, der er sket gennem de sidste 2000 år.

Samarbejde mellem kunstmuseerne

Når man som publikum besøger ét af amtets ni statsanerkendte museer er man samtidig trådt ind i et landsomspændende netværk af museumsfaglighed. Og hvert museum – kunst – eller kulturhistorisk – løser nøje definerede opgaver eller har specialer, der ikke finder sted andre steder.

Dette er i hvert fald museumslovens intention og begrundelse for at vi har et tæt forgrenet mønster af museer, der alle, hver for sig eller i et nøje defineret samarbejde, er i stand til at udføre alle museumsinstitutionernes opgaver: bevaring, forskning og formidling.

Denne særlige samarbejdsmodel er enestående i en global sammenhæng og skyldes en særlig kombination af lokalpatriotisme, det grundtvigske folkelighedsbegreb og et statsligt engagement i et sammenhængende, decentralt museumsvesen.

Også kunstmuseerne har været del af denne folkelige museumsbevægelse, hvilket umiddelbart kan synes paradoksalt. For billedkunsten og tilegnelsen af den har altid været betragtet som mere »elitær« og individualistisk end den lokale græsrodsøgen.

Kunstmuseernes egenart

Hvor Statens Museum for Kunst er udsprunget af de kongelige samlinger, er pro-

vinsens kunstmuseer blevet til med udgangspunkt i den stedlige kunstforening og i en stærk lokal interesse for samtidig kunst. I begyndelsen – dvs. i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede – blev disse kunstsamlinger huset på det stedlige museum. Fra 1960'erne er kunstmuseumsafdelinger blevet udskilt som selvstændige kunstmuseer.

Kunstmuseerne har virkefelter tilfælles både med den aktuelle kunstudøvelse og med den antikvariske museumsbeskæftigelse. Der er historiske forklaringer på, at kunstmuseerne i lovmæssig forstand er kommet i bås og behageligt selskab med de øvrige museums-kategorier. Kunstmuseerne adskiller sig imidlertid i deres virksomhed på en række punkter afgørende fra de kulturhistoriske museer, og kunstmuseerne har derfor haft deres egen udviklingslogik. Også i de sidste tyve år, hvor man har haft en fælles museumslov.

Først og fremmest er kunstmuseernes virkefelter ikke lokalt betinget. De fleste kunstmuseer beskæftiger sig primært med ét eller flere aspekter af nyere og aktuel dansk kunst – en retning, en gruppering, en synsvinkel. Kun et mindre antal koncentrerer sig om en afgrænset historisk periode eller nogle ganske få kunstnere. Desuden har halvdelen af kunstmuseerne moderne international kunst som en del af vir-

kefeltet, ligesom en række museer også har kunst med lokale relationer som et supplerende aspekt.

Når kunstmuseerne ikke er lokalt orienteret er samarbejdet på landsplan så meget desto mere påtrængende.

Landsdækkende koordinering

Under Statens Museumsnævns auspici har landets 35 statsanerkendte kunstmuseer gennemgået og koordineret deres virkeområder, for at undgå at for mange kunstmuseer beskæftiger sig med det samme aspekt eller den samme kunstner. I et vist mål er det både rigtigt og hensigtsmæssigt, at flere kunstmuseer beskæftiger sig med en kunstner som f.eks. Ejler Bille, for sammenhængen han indgår i, er forskellig fra museum til museum. Koordineringen har også haft til formål at undgå, at der er væsentlige huller i den danske billedkunst, som ikke er eller bliver dækket ind.

Det er en del af forudsætningen for at være et statsanerkendt kunstmuseum, at museet indgår i et tæt og forpligtende samarbejde med de øvrige kunstmuseer. Samarbejdet er imidlertid båret af en frivillig forpligtelse til ikke at lade lokale særinteresser skygge for et helhedssyn på det samarbejdende kunstmuseums mønster.

De senere år har vist et behov for et samarbejde kunstmuseerne mellem på en række konkrete områder. I nogle tilfælde finder samarbejdet sted på landsplan mellem alle kunstmuseer, i andre tilfælde er der tale om samarbejde på kryds og tværs eller mellem museer i en bestemt landsdel, f.eks. guldalderudstillingerne i København og

forskellige samarbejdsprojekter mellem jyske kunstmuseer.

I 1991-92 deltog alle kunstmuseer i en turistkampagne rettet mod Tyskland: Kunstmuseum Dänemark. Bl.a. blev der udarbejdet et omfattende hæfte om kunstmuseerne og dansk kunsthistorie.

Et mere omfattende og forpligtende samarbejde med turistbranchen fandt sted med projektet Kunstrejse Jylland, hvor alle de statsanerkendte kunstmuseer i Jylland deltog. Som et pilotprojekt i 1994 udarbejdedes en folder om alle jyske kunstmuseer, deres egenart i de faste samlinger og med oversigt over kommende udstillinger. For 1995 er der blevet udarbejdet et hæfte, der foruden omtale af de jyske kunstmuseer opregner seks kunstture gennem Jylland, inddelt efter kunsthistoriske emner og perioder, og med angivelse af overnatningssteder. Hæftet er udgivet på dansk, tysk og hollandsk og henvender sig til Tyskland, Holland og Sverige, hvor det er indgået i en ret intensiv markedsføringskampagne, tilrettelagt af en arbejdsgruppe bestående af museumsfolk og repræsentanter fra turistbranchen. I dette fremstød har det også været muligt at foretage annoncering i dagblade og tidsskrifter, ligesom der har været adskillige presseture for udenlandske journalister rundt til de indvovede museer.

Markedsføringskampagnen er planlagt til at fortsætte i 1996 i en ændret og justeret form. De foreløbige erfaringer tyder på, at kampagnens egentlige betydning ligger i at gøre opmærksom på, at der er rige kulturseværdigheder, i dette tilfælde kunstmuseer, udenfor København. Det er således interessererede enkeltrejsende, der i første omgang gør brug af det omfattende informa-

tionsmateriale og benytter det i forbindelse med ferie i højere grad end at benytte sig af forslagene til færdigpakkede ture med tilhørende hotelophold. Dette fremstød er blevet finansieret ved midler fra dén fællespulje Turistministeriet og Kulturministeriet har oprettet.

Netop på tærsklen til det ret storstilede københavnske kulturår er det rart at erfare, at der også fra centralt hold bliver rettet opmærksomhed mod kulturlivet andre steder i landet. At det københavnske kulturår i høj grad sætter sit negative præg på mulighederne for at få støtte fra private fonde har vi kunnet mærke i et andet samarbejdsprojekt mellem jyske kunstmuseer. Det ligger i forlængelse af Welcome Europa udstillingsarrangementet i 1992, hvor 13 jyske kunstmuseer viste nyere eller moderne kunst fra hver sit EU-land.

Herning Kunstmuseum viste moderne, klassisk kunst fra Spanien, og Holstebro Kunstmuseum viste aktuel irsk kunst.

I et par år har man planlagt en fortsættelse: Welcome US, hvor de jyske kunstmuseer skulle udstille hvert sit aspekt af nyere eller moderne amerikansk kunst.

Holstebro Kunstmuseum har således sat sig for at vise Afro-amerikansk kunst, der kan knytte sig til museets store afrikanske samling.

Det har imidlertid vist sig ganske svært at skaffe midler til udstillingerne, som vil være den største og mest nuancerede manifestation overhovedet af amerikansk kunst i Danmark. Hverken private fonde eller Kulturministeriets fonde og kasser har hidtil været i stand til at yde tilskud.

Til gengæld er kunstmuseerne over hele landet involveret i et stort udstillingspro-

jekt om dansk skulptur i 125 år, som Den Danske Bank har ønsket at forære til det danske folk i anledning af sin 125 års dag i 1996.

19 danske kunstmuseer arrangerer udstillinger om dansk skulptur, således at hvert museum koncentrerer sig om en periode eller et kunstfagligt aspekt indenfor billedhuggerkunsten. Holstebro Kunstmuseum planlægger således at arrangere en udstilling, der viser modernismens gennembrud i tilknytning til museets faste samlinger af klassisk modernisme indenfor skulpturen: Astrid Noack, Erik Thomsen, Ejler Bille, Henry Heerup og Sonja Ferlov.

De mange udstillinger holdes sammen af et katalog hvor alle udstillinger præsenteres. Deruden udgives en stor, grundig publikation om dansk skulptur i 125 år.

Welcome-udstillinger

Endnu et samarbejdsprojekt finder sted i 1996: Statens Museum for Kunst på Landsturné. Udgangspunktet er dels et gensidigt ønske om samarbejde og udveksling mellem det nationale hovedmuseum – Statens Museum for Kunst – og de øvrige ca. 35 kunstmuseer. Og dels den forestående ombygning af Statens Museum for Kunst, der bevirker, at museet holder lukket fra efteråret 1996 og frem til 1998.

Med start i november 1996 vil de statsanerkendte kunstmuseer, der vil og kan være med, vise omfattende udstillinger fra samlingerne på Statens Museum for Kunst.

Holstebro Kunstmuseum har ønsket at vise nogle markante forudsætninger for de samlinger vi har i Holstebro. Vi har valgt

tre betydende danske billedkunstnere fra perioden 1880-1940: Theodor Philipsen (den fornemste danske impressionist), Niels Larsen Stevns (fornyeren af det danske religiøse og mytiske maleri) og Erik Hoppe (det rene lysmættede maleris mester).

Til Jens Nielsen og Olivia Holm-Møller Museet har vi bedt om at måtte låne værker af Jens Søndergaard og Niels Bjerre til at indgå dialog med museets stamkunstnere, henholdsvis Jens Nielsen og Olivia Holm-Møller.

Disse eksempler viser, at kunstmuseerne nu er ganske afklarede m.h.t. placeringen i det samlede kunstmuseumsbillede. Man er

nu i langt højere grad end tidligere i stand til at indgå i samarbejde, der er med til at realisere museumslovens intentioner om det samarbejdende danske kunstmuseums helhed.

Paradoksalt nok sker det i en tid, hvor stærke kræfter i Kulturministeriet flirter med tanken om at opsplitte denne helhed og koncentrere sig om statens egne tre kunstmuseer og nogle få andre. Konsekvensen af en sådan ansvarsfritagelse fra statens side vil slå hul i det nationale samarbejdende kunstmuseums mønster og yderligere flytte den statslige opmærksomhed fra Vest- til Østdanmark.

En gård fra vikingetiden nær Staby kirke

Hvem vil ikke gerne se noget spændende, som ingen andre har set før? Opdage noget nyt, som ingen har opdaget før? Og forstå noget, som ingen kunne forstå før? Det vil vi vist allesammen. I den henseende er arkæologer heldigt stillet. Nogle gange er der langt mellem »nyhederne fra gamle dage«, men andre gange kommer de væltende flere ad gangen.

En sådan gang var d. 30. juni 1992, hvor en arkæolog fra Ringkjøbing Museum gik i luften fra Stauning lufthavn sammen med pilot Helle Toft i hendes gule Piper Cub. På grund af den langvarige og ekstreme tørke var kornet hurtigt blevet gult, undtagen på de steder i markerne, hvor der tidligere var fugtigt, eller hvor mennesker hav-

de gravet grøfter og huller. Her holdt kornet sig grønt i længere tid. Og grøfter og huller gravede vores forfædre i rigt mål, når de i jernalderen og i vikingetiden byggede huse. Husenes bærende »skelet« bestod nemlig af stolper sat i dybe huller, gravet ned i jorden. Det er disse stolpehuller, som i dag findes ved arkæologiske undersøgelser – eller ses fra luften i en tør kornmark.

Men tilbage til den begivenhedsrige sommerdag i 1992. At fortælle alt om hvad vi så af bopladser på denne tur er der ikke plads til her (1). I stedet vil vi begrænse os til, hvad der kunne ses i en kornmark 200 m nordvest for Staby kirke.

På det ene af de gengivne fotos kan vi se Staby kirke i baggrunden. I den grøngule

I markerne nord for Staby kirke kan der i kornet ses tydelige spor af bebyggelsen fra vikingetiden. Ejendommen, som til dels er skjult af flyets gule vingestøtte, er Skadborg. I det øverste højre hjørne løber en bæk i lavningen. Foto PE 1992.

mark forrest i billedet er der mange mørkegrønne pletter efter en nedlagt bebyggelse, mens der kun ses ganske få spor i den gule kornmark nærmest kirken. Denne mangel på bopladsspor nær kirken skyldes ikke, at der ikke har været nogen bebyggelse her, men at marken var sået til med vinterhvede. Marken med de mange tydelige spor var derimod sået til med vårbyg.

På det andet luftfoto ser vi nærmere på marken med de mange spor. Flere spændende ting kan ses på billedet: stolpehuller til et langhus med krumme vægge, større pletter efter grubehuse (?), mindre firkanter pletter (grave?), lange striber efter hegn – og måske er den store runde plet nederst på billedet en brønd? Endvidere er der spor af endnu et par langhuse samt en såkaldt staklade. Det ene langhus ligger i forlængelse af det krumme langhus, men de to huse har sikkert ikke stået samtidigt. Ud fra langhusets facon kan bebyggelsen dateres til sen vikingetid. Men det overraskende og overvældende ved dette foto er, at vi kan se så meget: En hovedbygning midt i gårdens toft, som har været omkranset af hegn. På den store gårdsplads kan der have været nogle værkstedshytter (grubehuse), og måske har der på et eller andet tidspunkt ligget en lille gravplads i udkanten af gårdspladsen. Dertil kom som et vældigt plus i arkæologernes øjne, at bebyggelsen så ud til at være ganske kortvarig. Der var jo ikke spor af mange stolpehuller, som ellers optræder i tusindvis på de attraktive bopladssområder. Dog kunne der flere steder ses spor af hegn, som ikke alle kan have været samtidige. Det var også sært, at vi ikke kunne få øje på mere end tre langhuse.

Ringkjøbing Museum har ikke tidligere undersøgt en bebyggelse fra vikingetiden, og der er kun registreret ganske få fund fra vikingetiden i museets arbejdsområde. Den store undersøgelse i 1970'erne af vikingetidsbebyggelsen Omgård ved Grønbjerg blev gennemført af Nationalmuseet (2). Så der var flere gode grunde til at stikke spaden i jorden ved Staby og få løst nogle af de stillede spørgsmål, inden de sidste spor af denne meget interessante bebyggelse nær kirken blev pløjet væk. Vi skulle dog blive meget klogere, både hvad angik bebyggelsen, »gravpladsen« og den truende pløjning!

Marken med de spændende grønne spor hører til gården Skadborg, som ejes af Jens og Susanne Thorup. De havde lagt mærke til pletterne, hvor kornet var grønnere og stod meget højere. Men hvorfor det var sådan, vidste de ikke. Og de havde heller aldrig fundet noget særligt på marken. Dog var Jens Thorup en gang pløjet på en meget stor sten. Udover et par skår af jydepotter fra nyere tid fandt vi heller ikke noget interessant, da vi nøje afsøgte overfladen af den pløjede mark. Også museets detektormand, Bent Anthonisen, måtte melde pas. Ikke det mindste håndgribelige spor af, at der lå noget særligt under jorden!

At der var noget særligt ved jorden, kunne Jens Thorup også fortælle. Muldlaget var nemlig meget tykt, flere steder omkring en halv meter og overordentlig frugtbar. Således høstede han i 1994 41 td. hvede (sleipner) pr. td. land, og det vel at mærke uden at kunstvande. Naboen mod vest havde dog høstet 6 td. mere pr. td. land, men så havde marken også fået gylle tre

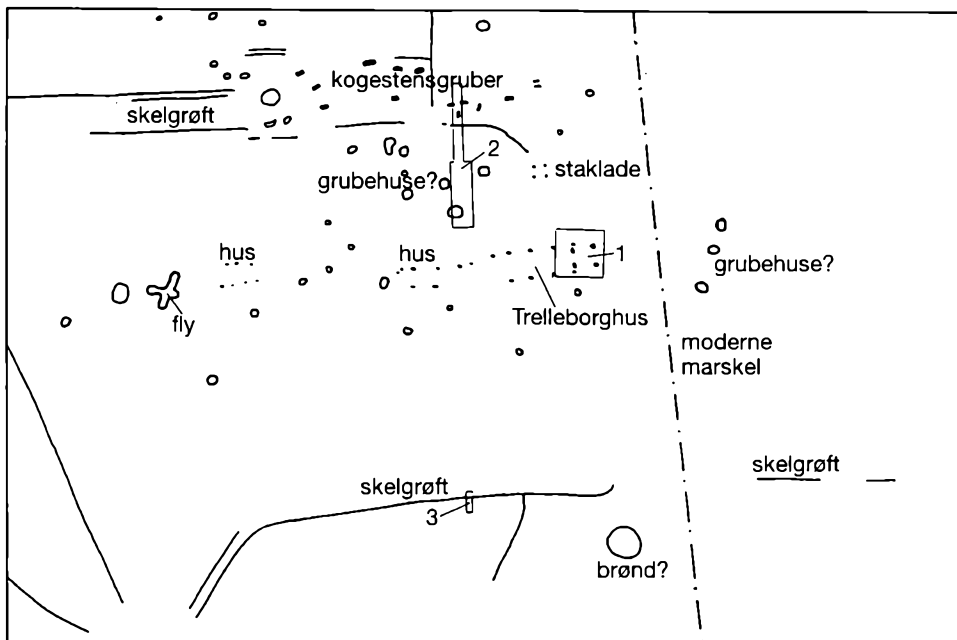
Sporene efter vikingetidsgården set tættere på. Trelleborghuset kan tydeligt ses, ligesom mange andre anlæg fra brugen af gården. Foto PE 1992.

gange! På Original I kort fra 1798 er Jens Thorup's mark i bonitet takseret til 16, hvilket er det dobbelte af det normale i denne del af Vestjylland. Den maksimale takst er 24. Jordbunden er sand med noget ler. Terrænet er jævnt fladt, med en svag hældning mod syd mod en lille bæk.

Først i efteråret 1994 blev det muligt at foretage en udgravning, som delvis blev betalt af Rigsantikvaren. På grund af den nytilsæede mark blev undersøgelsen begrænset til tre mindre felter, felt 1-3. Muldlaget blev gravet væk med en rendegraver (3).

Udgravningsfelt 1 omfattede den østligste del af tomten af langhuset med de krumme vægge. Inden gravemaskinen fjernede

pløjelaget havde vi med nogle spadestik konstateret, at der var ca. 45 cm muld og kulturlag på stedet. Lige under pløjelaget lå et rødbrunt lag med trækul og skår af jyde- og kakkelpotter. Dette lag stammede fra en bebyggelse, som kun var et par hundrede år gammel. Herunder lå et tyndt kulturlag, der hørte vikingetiden til, og som var aflejret i forbindelse med brugen af langhuset med de krumme vægge. Disse forhold er ganske enestående. Normalt er tomterne efter vikingetidens langhuse pløjet fuldstændigt i stykker, så kun stolpehullerne står tilbage. På baggrund af disse gode bevaringsforhold valgte vi kun at undersøge en mindre del af langhuset, nemlig den østligste del.

På denne tegning af luftfotoet modsatte side er vist nogle af de mest tydelige anlæg fra vikingetidsbebyggelsen. De lange streger er skelgrøfter, der har afgrænset tofterne. De er fra tid til anden blevet flyttet lidt. De tre udgravningsfelter er angivet med 1-3.

Omtrent 45 cm under markoverfladen kunne husets stolpehuller ses som mørke pletter i det gule undergrundssand. Til vor store overraskelse var der også masser af andre stolpehuller, langt flere end de få som vi havde set spor af i kornet i 1992. Det skyldes, at det kun var de allerdybeste stolpehuller, som markerede sig i kornet. Bunden af disse stolpehuller lå ned til 1,25 m under markoverfladen, og Jens Thorup kunne fortælle at rødderne af hveden kunne trænge helt herved!

Efter et par udgravningsniveauer med omhyggelige fladeafrensninger så overfladen i udgravningsfeltet ud som på den viste grundplan. Læg mærke til de anselige stol-

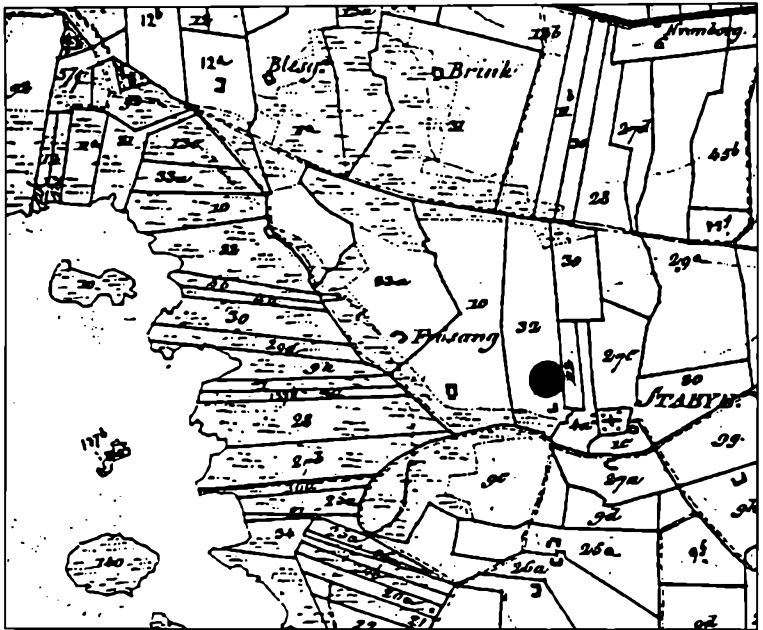
pehuller, hvor dels de store stolper i langsiderne og i gavlen, dels de indre tagbærende stolper har stået. Nogle af disse stolpehuller er meget brede og uregelmæssige på tegningen. Det skyldes sikkert, at da huset var udtjent, blev det værdifulde træ gravet op for at bruges i et nyt hus.

På baggrund af udgravningen og luftfotografiet kan vi fastslå, at det krumvæggede langhus har været 24 m langt og 6 m bredt på det bredeste sted. Sporene efter de kraftige stolper, som var anbragt parvis overfor hinanden i langvæggene, viser at huset har haft fem fag, der delte det i tre rum. I hver ende af huset var der et par tagbærende stolper, som indgik i de vægge, der delte

Udsnit af kort fra 1839 med Staby.

Den sorte plet viser beliggenheden af bebyggelsen fra vikingetiden.

Læg mærke til placeringen nær engområderne, der er angivet med stipling.

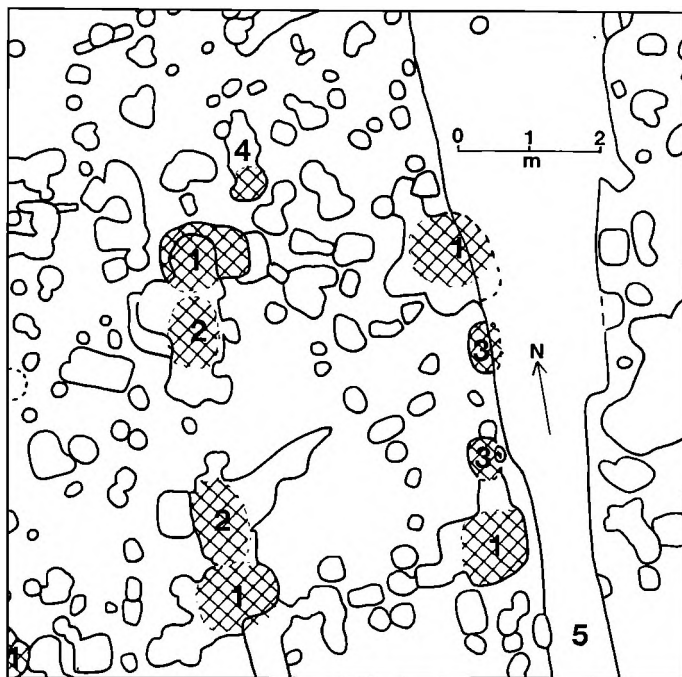

huset i de tre rum. Hustypen er velkendt og kaldes for et Trelleborghus. Det er nemlig denne slags huse, der optræder i vikingetidens rundborge fra omkring 980. Den nye slags huse bliver med det samme møde som hovedbygninger i landbebyggelserne. Det lange rum i midten af Trelleborghuset var en nyskabelse. Her var det store ildsted placeret. Inden vi ser nærmere på vores hus vil det være nyttigt at kaste et blik på et næsten identisk hus fra den undersøgte vikingetidsbebyggelse ved Vorbasse (4). Huset har haft krumme vægge, fem fag, tre rum og langs hver langs side en ydre række af skrå støttestolper. I midten af det store rum var arnen placeret. Vorbasse-huset var hovedbygningen, eller det vi i dag kalder stuehuset, i et større gårdsanlæg. Også ved den undersøgte del af Staby-huset var der spor af ydre, skrånede stolper. Der blev

dog kun ledt efter dem ud for nordvæggen (5).

De mange stolpehuller i udgravningsfeltet med langhuset hører til huse, som har stået på forskellige tidspunkter. Når vi ved, hvor frugtbar jorden er i dag, er det sært at tænke på, at der var hede her engang. Et af stolpehullerne til langhuset var nemlig gravet ned gennem en podsol, som er en del af den karakteristiske lagfølge i hedejord. En podsol består øverst af et lag brunsort-sort mor, i midten af et hvidgråt lag af blegsand, og nederst af det rødbrune, hårde lag af al.

Både i kulturlaget og i stolpehullerne til bebyggelsen fra vikingetiden fandtes mange skår af lerkar af to vidt forskellige, men samtidige, typer lerkar. Den ene type var vikingetidens standardkar, halvkuglekarret, som var i brug i perioden 700-1000. Den anden type, kuglepotten, skulle blive

Udgravningsfelt 1 med masser af stolpehuller. I feltet ligger den østligste ende af Trelleborghuset med 10 stolpehuller. 1: Stolpehuller i langvæggene. 2: stolpehuller efter indre tagbærende stolper. 3: Stolpehuller i gavlen, her har været en indgang. 4: Eneste stolpehuller med spor af skråtstillet stolpe langs nordvæggen. Funktionen af det brede grøftlignende anlæg (5) blev ikke fastslået. Måske er det en agerren fra en højrygget ager fra 17-1800-tallet.

middelalderens standardkar. I Sydvestjylland begyndte man at bruge kuglepotter allerede i sen vikingetid, idet de dukkede op i slutningen af 900-tallet samtidig med

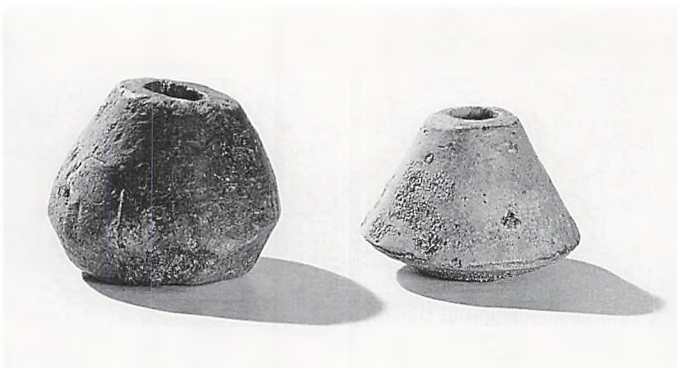

Grundplan af 22 m langt Trelleborghus fra Vorbasse. Staby-huset har været et par meter længere, men ellers meget lig Vorbasse-huset. Læg mærke til arnen lige midt i det store midterrum. Huset blev kun brugt til beboelse. Efter S. Hvass 1980.

fremkomsten af Trelleborghusene, som f.eks. bebyggelserne ved Omgård, Vorbasse og Gl. Hviding syd for Ribe viser (6). Skår af halvkuglekar og kuglepotter side om side i og ved Staby-huset daterer det til den sene del af 900-tallet, evt. de første par årtier af 1000-tallet. Endelig fandtes også et par skår af ornamenterede lerkar, den såkaldte Østersø-keramik. Blandt fundene bør også nævnes en tenvægt af brændt ler samt flere genstande af jern, overvejende nagler.

Udgravningsfelt 2, som blev placeret nord for langhuset, var 35 m langt og op til 3 m bredt. Formålet med feltet var bl.a. at finde ud af om de store runde og de mindre firkantede pletter på luftfotoet var grubehuse og grave. Vi fandt dog ikke sikre spor af

To tenvægte af brændt ler. De er ca. 2,5 cm høje. Tenvægten t.v. er fundet i felt 2 af Jens Thorup. Tenvægten t.h. er fundet i Trelleborghuset i felt 1. Foto J. Borg.

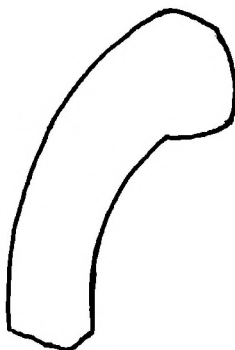
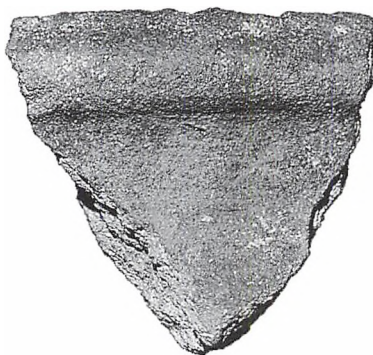

grubehuse i dette felt, og de formodede grave viste sig at være kogestensgruber! Sådanne gruber blev i vikingetiden brugt til madlavning. Man gravede et hul, fyldte glohede sten deri, og så blev en steg lagt ned mellem stenene. Stegen kunne være pakket ind i ler eller blade. Hele herligheden blev dækket til med jord, og den færdige steg kunne så graves frem af jordovnen efter 1-2 timer.

I felt 2 fandtes foruden kogestensgruberne, stolpehuller og kulturlag en skelgrøft. Denne grøft var gravet ned oven i en tidligere bebyggelse. Genstandene var af samme slags som i felt 1. Desværre lå der ingen

skår eller andre genstande, som kunne datere kogestensgruberne nøjere. Dog var der masser af trækul i dem, så de kan om nødvendigt dateres ved hjælp af C-14 metoden.

Udgravningsfelt 3 lå allersydligst i marken, hvor man på luftfotoet kunne se de tydelige spor efter et hegn. Under det 60 cm! tykke muldlag stod den opfyldte, meterbrede grøft knivskarpt mod det gule undergrundssand. Det viste sig at grøften, som havde flad bund, var gravet en halv meter ned i undergrundens sand. I fylden fandtes en karakteristisk genstand fra vikingetiden, et stykke af en hvæssesten af

Randskår af tidlig-kuglepote fra felt 1. Skåret er 4 cm højt. Foto J. Borg.

*Randskår fra halv-
kuglekar fra felt 1.
Skåret er 5,5 cm højt.
Foto J. Borg.*

skifer. I den ene ende af hvæssestenen var der boret et hul, så den må have hængt i en snor ved bæltet.

Det var en af udgravningens overraskelser, at der har været en åben grøft her og ikke et stolpesat hegn. Men rimeligt nok, for dengang har der sikkert været mangel på træ i Vestjylland. Grøften må være en skelgrøft af samme slags som den, der blev fundet ca. 70 m længere mod nord i felt 2.

Denne lille undersøgelse omfatter kun en meget, meget lille del af den samlede vikingetidsbebyggelse ved Skadborg. For at forstå den vil det være en god idé at kikke på en lignende bebyggelse fra Vorbasse fra 1000-1100-tallet (7). Her ses et gårdsanlæg med hovedbygning, flere stalde, smedje m.m. indenfor et indhegnet areal på 120 m x 215 m. Dette store indhegnede område kaldes for toften. Ved siden af gården ligger seks andre mindre tofter med gårdsanlæg. Bredden af disse tofter er med 60 m meget lig den 70 m brede toft i Staby.

Mange træk fra Vorbasse genkendes i Staby, først og fremmest hovedbygningen og toftens afgrænsning i form af kraftige skelgrøfter. Nøjagtig at sige hvor en toft har ligget, vil ikke være muligt uden en større arkæologisk undersøgelse. De mange stolpehuller i feltet ved langhuset

Skår af lerkar med ornamentik, såkaldt Østersøkeramik. Foruden de vandrette streger kan man forneden i bruddet ane en bølget linie. Skåret, som stammer fra felt 1, er 4,2 cm bredt. Foto J. Borg.

viser dog, at der sagtens i andre dele af toften kan ligge langhuse i form af bl.a. stalde. Som undersøgelsen viste, er det tydeligt, at området har været brugt over længere tid, så der er derfor flere faser i bebyggelsen.

Et andet vigtigt forhold i Vorbasse er, at de store gårdsanlæg ligger tæt sammen. Det er fristende at overføre dette på Staby, og forestille sig en større vikingetidsbebyggelse mellem den nærliggende Husby sø og Staby kirke.

Den prægtige kirke i Staby med den fine granitornamentik kan føres tilbage til romansk tid til begyndelsen af 1200-tallet (8). Inden stenkirken blev opført, har der sikkert stået en trækirke, som i sin ældste form har forbindelse til bebyggelsen fra vikingetiden. En nøjere undersøgelse af denne bebyggelse vil sikkert, som det er tilfældet mange andre steder, vise at der også har ligget gårde her i 1100-tallet. Samspillet mellem kirker og gårde fra sen vikingetid og tidlig middelalder er efterhånden velunderbygget herhjemme. Blandt de mest kendte eksempler kan nævnes Lisbjerg ved Århus, Tamdrup ved Horsens og Nørre Felding ved Holstebro (9).

Hvorfor slog man sig så ned her i vikingetiden, når der tilsyneladende dengang var hede? Og hvorfor blev jorden så frugtbar? Stedet må have tiltrukket vikingetidens bønder p. gr. af de topografiske forhold: En lille bæk i en eng nær store engområder ud til Husby sø. Her har der været god græsning og høslet, fiskeri og nem transport til vands. Dengang har Husby sø set meget anderledes ud og stået i forbindelse med de andre fjorde og søer i området. Meget taler for, at man kunne sejle i roligt farvand fra Nissum fjord i nord til Ringkøbing fjord i

Knækket hvæssesten med hul til ophængning ved bæltet. Den bevarede længde er 4,5 cm. Stykket er fundet i skelgrøften i felt 3. Foto J. Borg.

syd (10). Vi fandt ikke ved den lille undersøgelse spor efter agerbrug, men mon ikke den tids plovspor kunne graves frem under det tykke beskyttende muldlag?

De store og frodige engarealer ved de vestjyske fjorde var en rigdom, som indtil fornyligt blev udnyttet til opdræt af kødkvæg (11). Pallisbjerg ved Staby var den største studegård i Ringkøbing amt. Det er derfor fristende at føre opdrættet og handlen med stude tilbage i vikingetiden. Bl.a. er der i det ældste Ribe, dvs. 700-tallet, fundet store mængder komøg udrømmet fra stalde. Måske er der endog tale om eksportstalder, ihvertfald har kød- og mælkeproduktionen langt oversteget, hvad det lokale samfund kunne forbruge (12). En toldtarif fra Brügge 1252 nævner danskere med heste og okser, og i 1220 og 1270 skal danske okser ifølge en hollandsk beretning fra 1665 være ført ad søvejen til Amsterdam (13). En vis eksport af dansk oksekvæg lader sig således spore meget langt tilbage, selv om der sikkert ikke har været tale om 1500-1800-årenes målrettede og storstilede eksport af staldfedede okser (14).

En mindre vestjysk handel med okser i

I felt 3 var den opfyldte skelgrøft særdeles tydelig. Den ses forrest i billedet, efter at muldjorden er gravet væk. Grøften har oprindeligt afgrænset toften til en vikingetids-gård. Foto PE.

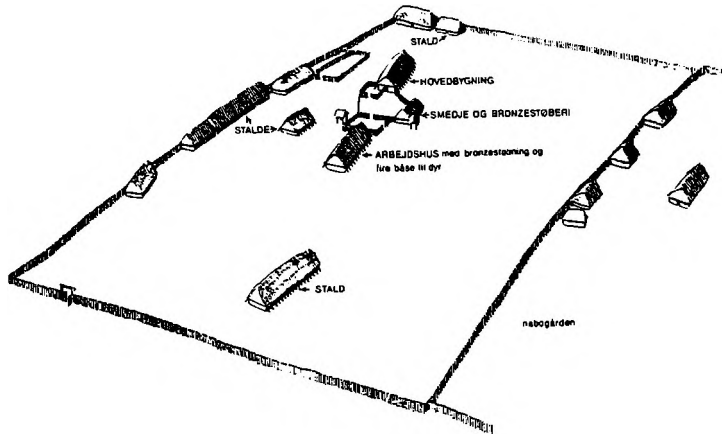
vikingetiden synes meget sandsynlig. Med de første byers opståen var der opstået et stort behov for landbrugsprodukter. Bønderne fik herved mulighed for at sælge korn, okser o. lign. og købe kværnsten, hvæssesten, klæberstenskar, tømmer, luksusvarer m.m.

Lad os til sidst se på de tykke muldlag,

som dækker vikingetidsbebyggelsen ved Staby. Jorden indeholder småsten og kan derfor ikke være aflejret i forbindelse med sandflugt. Og da terrænet er omtrent plant, kan det heller ikke være fremkommet ved jordflydning fra højere liggende terræn. En tredje forklaring må søges, nemlig at det frugtbare muldlag er skabt af mennesker.

Skelgrøften i felt 3 var gravet en halv meter ned i undergrundens sand. Senere blev den fyldt op, og som tiden gik dækket af 60 cm lag muld! Alligevel kan den tydeligt ses på luft-fotografierne. Foto PE.

Stormandsgård fra Vorbasse, 1000-1100 tallet. Det imponerende anlæg med beboelse, værksteder, stalde m.m. dækker et areal på 120 m x 215 m. Læg mærke til at toften er indhegnet af tætstillede træstolper. I Staby har det været en åben grøft. Bortset fra størrelsen, Staby-toften er »kun« 70 m bred, er der mange ligheder mellem de to vikingetidsbebyggelser i Staby og Vorbasse. Tegning F. Bau.

Som det er kendt fra middelalderen og nyere tid, blev tofterne og de marker, der lå nærmest gårdene, gødet med husdyrgødning opblandet med strøelse. Som noget helt specielt for det vestlige Jylland blev den sparsomme husdyrgødning opblandet med større mængder græs- eller hedetørv. Ved Staby har det været oplagt at benytte de fede klægtørv, som kunne graves op lige i nærheden. Permanent dyrkede indmarker kunne i ekstreme tilfælde ved denne jordforbedringsmetode få meget tykke muldlag. Som et eksempel kan nævnes Karby på Mors, hvor der ligger op til mere end 1,5 m tykke muldlag over vikingetidsbebyggelsen (15).

Det tykke muldlag ved Staby stammer også fra tiden efter vikingetiden, men vi kan måske komme endnu nærmere på tidspunktet for denne markante jordforbedring. Lektor Jørgen Rydén Rømer, som er tilknyttet det tværvidenskabelige Ulfborgprojekt (16), har undersøgt områdets jord-

bundsvurderinger i Chr. d. 5.'s matrikel og på Original 1 kortet, der er opmålt 1798. I den ældste kilde fra slutningen af 1600-tallet er der intet i jordbundsbeskrivelserne, der angiver forekomsten af specielt tykke muldlag, selv om nogle få jorde i området angives at være dyrket relativt intensivt. Men i de yngre oplysninger på udskiftningskortet fra omkring 1800 er der sket noget. I et større agerområde fra nord til syd, beliggende ud til engene og Husby sø, findes boniteringer med meget høje takster fra 14 til 18. Den markante forbedring af jorden må derfor være sket i 1700-tallet og videre op i 1800-tallet. Dette stemmer fint med oplysningstiden og den fremgang, som prægede landbruget i dette århundrede med anbefaling af nye dyrkningsmetoder, jordbehandling, dræning m.m. De gamle Stabybønder nøjedes derfor ikke med at give marken tre gange gylle, men gravede og kørte i tusindvis af vognlæs med tørv og gødning ud på deres marker.

Noter

- 1 Et par luftfotos er publiceret, se FRAM 1992/93 s. 204 og FRAM 1993 s. 46.
- 2 L.C. Nielsen 1977: Omgaard – en vestjysk landsby fra vikingetiden. Hardsyssels Årbog 1977, side 59-84. L.C. Nielsen 1980: Omgård. A Settlement from the Late Iron Age and the Viking Period in West Jutland. Acta Archaeologica 50 (1979), side 173-208.
- 3 Jens og Susanne Thorup takkes for stor imødekommethed og interesse for undersøgelsen. I udgravningen, der foregik i efteråret 1994, deltog foruden denne artikels forfattere periodisk Jens Thorup samt Bent Anthonisen med detektor. De takkes begge for hjælpen. Undersøgelsen har i Ringkjøbing Museum j.nr. 7422.
- 4 S. Hvass 1980: Vorbasse. The Viking-age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. Acta Archaeologica 50 (1979), side 137-172. Det omtalte og gengivne hus er Vorbasse hus CII, s. 162, figur 22 midt.
- 5 Spor efter skråtstillede stolper blev kun fundet i ét tilfælde ved Staby-huset. Der blev kun ledt efter dem ud for den nordlige langvæg. Da de skråtstillede stolper har stået ud for de store stolper i væggene, og ikke findes ud for gavlene (jvf. Vorbasse-huset), kunne der ved Staby-huset og i det lille udgravningsfelt heller ikke findes flere skråtstillede stolper.
- 6 Omgård og Vorbasse, jvf. henholdsvis Nielsen 1980 og Hvass 1980. Gl. Hviding, se S. Jensen 1987: Gårde fra vikingetid ved Gl. Hviding og Vilslev. Mark og Montre 1986-87, side 5-26.
- 7 Rekonstruktionen af Vorbasse-gården er tegnet af F. Bau og stammer fra s. 40 i F. Birkebæk 1982: Vikingetiden 1/Rejselystne bønder. Danmarks-historien. Sesam.
- 8 Jens Aarup Jensen 1991: Staby kirke. Ringkøbing.
- 9 Lisbjerg: J. Jeppesen og H.J. Madsen 1991: Storgård og kirke i Lisbjerg, i P. Mortensen & B. Rasmussen (red.): Fra Stamme til Stat i Danmark 2, Højbjerg, side 269-276. Tamdrup: O. Schiørring (red.): Tamdrup kirke og gård, 1991. Nørre Fjelding: L.H. Olesen 1995: Vikingetid i Vestjylland, s. 79-106, i Bender Jørgensen og P. Eriksen 1995, jvf. note 12.
- 10 Gårdejer og strandfoged Børge Børgensen, Nørre Fjand har givet klart udtryk for, at man i ældre tider kunne sejle fra Nissum Fjord til Ringkøbing Fjord. Se også J.T. Møller 1994: Nissum Fjord. Et vestjysk kystlandskab. Ulfborg Projektets Skrift nr. 2, s. 45-57. Geologisk Institut, Århus.
- 11 E. Graugaard 1987: Studehandel i Ringkøbing amt efter 1788. FRAM 1987, side 140-167.
- 12 M. Bencard og L. Bender Jørgensen 1990: Excavation and Stratigraphy. Ribe Excavations 1970-76, vol. 4, s. 64 ff, 144. Studehandel i vikingetiden, se: L. Bender Jørgensen og P. Eriksen 1995: Trajbjerg. En vestjysk landsby fra vikingetiden, side 70-71. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXI, Århus/Holstebro.
- 13 P. Enemark: Øksnehandel. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bind 20, side 674-683.
- 14 Jævvnfør note 13 og Karl-Erik Frandsen: Okser på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet. Herning 1994.
- 15 H.J. Madsen og P. Vegger 1992: Karby på Mors. En landsby fra vikingetiden. Kuml 1990, side 133-150.
- 16 Ulfborg-projektet er et tværvidenskabeligt forskningsprojekt om »Landskab og bebyggelse i Ulfborg herred fra vikingetid til 1850«. I projektet er udover de lokale museer, folkeuniversitetscentret Skærum Mølle og Århus universitet involveret en række forskere med anden tilknytning. Afsnittet i denne artikel om »de tykke muldlag« er formuleret sammen med Jørgen Rydén Rømer.

THOMAS BLOCH RAVN

BeoRama - en visionsmontage

Kommunikation er et nøgleord for limfjordsbyen Struer. Som havneby og jernbaneknudepunkt har byen altid været et vigtigt forbindelsesled til den store verden, og i dag er byen hjemsted for flere internationale virksomheder med Bang & Olufsen i spidsen.

Den var umulig at overse, BeoRamas bygning, som den lå der som en stor skulptur ved lystbådehavnen med udsigt over Limfjorden. Et flot vartegn for byen, var familien Schultz enige om.

Vi skriver år 1998, og familien Schultz fra Hamborg var blot én af mange familier, der denne sommermorgen havde fået den

idé at besøge dette nye »edu-tainment« museum. BeoRama lå lige ved hovedvejen, så de kørte direkte dertil.

Familien ferierede i et lejet sommerhus ved Henne Strand. I sommerhusets informationsmappe havde de straks bidt mærke i den raffinerede brochure, og da familien i nabo huset kunne berette om en forrygen-

de oplevelse fra deres tur til Struer, besluttede far, mor og de to børn sig for at sætte BeoRama på dagsordenen allerede den næste dag.

BeoRama

BeoRamas udgangspunkt er Bang & Olufsens historie, tema og vision. Men BeoRama er langt mere, idet B&O dernæst bruges som et link mellem den mere specifikke »corporate identity« og det større og bredere tema: mediernes kulturhistorie i fortid, nutid og fremtid. BeoRama bliver dermed en stor, national iscenesættelse af hele den sociale, kulturelle og teknologiske kontekst, som på én gang har dannet rammen for og er blevet formet af de elektroniske massemedier.

De var taget afsted straks efter morgenmaden, og ovenpå den varme tur i bilen var den friske fjordluft en lise for dem alle. Mens de nød en forfriskning ved havnens iskiosk, betragtede de den spektakulære bygning, der synes at kunne rumme lidt af hvert. Der kom mange biler, og p-pladsen var nu ved at være fyldt godt op.

Familien fulgte strømmen hen mod indgangen og stillede sig forventningsfuldt op i billetkøen, hvor de på tv-skærme kunne se eksempler på udstillinger, oplevelser og happenings fra dagens program. Nu de var kørt den lange vej, valgte de at købe en kombibillet, så de kunne opleve både BeoRama og den tilhørende Imax-biograf.

Med de lækre smart-cards, de fik udleveret som billetter, lukkede de sig selv ind på det globale torv, hvor de fulgte pilene

hen til velkomst-showet. Et øjeblik efter blev de ledt ind i en sal, hvor de satte sig på 5. række.

Umiddelbart efter gik lyset ud. Gulvet blev sænket, og i lokalets ene ende kunne man se en mystisk figur komme op af gulvet. Da figuren fik menneskeansigt og begyndte at tale, tog den mindste sin mor i hånden. Figuren var eventyr-fortælleren Hans Christian Andersen, på én gang levende og på én gang en dukke – det var næsten magisk. H. C. Andersen bød gæsterne velkommen til BeoRama og fortalte sin vision om, hvordan lyd og billeder engang ville bringe den store verden ind i alles stuer. Så forsvandt figuren atter, og på en stor, flerfløjet skærm vistest nu et inciterende multimedie-show om, hvordan radio, tv og biograf – lyd og billede – har sat sit præg på udviklingen i vort århundrede.

Museum-oplevelsescenter

Den visionære canadiske museumsmand Georg F. MacDonald har i flere spændende analyser beskrevet den voksende konkurrence fra sciencecentre, temaparker og andre, mere kommercielt baserede oplevelsescentre. Og han konstaterer nøgternt, at det i dag er attraktionerne, der »spiller den melodi, vi alle er nødt til at danse efter«. Hans forfriskende offensive synspunkt er, at museerne skal se dette som en udfordring, at museerne skal gøre op med deres lidt elitære og kedelige image og at de i stedet begynder at bruge de samme »våben« som »modstanderne«.

Tidstog («dark-ride») hører til de bærende attraktioner i Disney-koncernens klassiske temaparker, og de senere år har de med stor succes vundet indpas i museumsverdenen. Således f.eks. i Jorvik Viking Centre i York og Tower Hill Pageant i London, hvorfra det viste foto stammer.

De var helt rundt på gulvet, da dørene herefter gik op til et stort huskerum med figurer, effekter, billeder og lyd fra programmer i radio, tv og fra film. Der var figurer fra dansk børne-tv... Bamse & Kylling hed de vistnok. Der var en stue fra tv-serien Matador, som familien Schultz også kendte fra tysk tv; der var film-plakater, plade-covers og meget andet, som også mindede dem som udlændinge om den kulturelle betydning, de moderne massemedier har haft og stadig har.

Den sidste del af udstillingen var arrangeret, så man her kunne stå i kø uden at kede sig, indtil der blev plads i tidstog.

Tidstoget bestod af en række små vogne, der automatisk kørte frem til en lille peron. Hver vogn havde plads til fire personer – og så snart de havde sat sig, startede vognen... nu bevægede de sig – uden selv at gøre noget – ind i mørket.

Tidstoget førte dem gennem en række tableauer, der viste livet omkring radioen og tv'et gennem tiden. Allerførst oplevede de dagligdags lyde fra radioens barndom: hestesko på toppede brosten, avisdrengens råb, håndværkeren der fløjter til arbejdet. Dernæst så de, hvordan en familie med far og mor og børn i en lejlighed i klunkestil sad optaget omkring bordet med en pudsigt

krystalradio, bygget ind i en trækasse – alle med hovedtelefoner på. De så også en flot stue fra 30'erne og et elegant par, der dansede til swing-musik fra et pragtstykke af en gammel radiogrammofon. Så fik de et kig ind i et operatørrum til en gammel biograf. Senere så de en gammel dame, der sad og sov foran tv-apparatets prøvebillede, og de så, hvordan lyd og billeder i dag når ud til de fjerneste egne af jorden takket være små, billige lyd-kassetter eller tv-signaler via satellitter.

Edu-tainment

»Anyone who thinks education and entertainment are different doesn't know much about either«, sagde medie- og kulturforskeren Marshall McLuhan. I erkendelse af dette har man kombineret de to ord til et nyt begreb. Edutainment er et nøgleord for BeoRama, som skal være et musealt funderet oplevelsescenter, hvor voksne og børn kan se, lytte, more sig, undre sig og lære. BeoRama vil derfor rumme både tivolioplevelser, museale udstillinger og interaktiv formidling. BeoRama skal også være et naturligt mål for skolernes eksterne undervisning og udflugter.

Selvom de godt vidste, at alle disse indtryk blev skabt ved hjælp af dekorationer, dukker, film, lys, lyd- og lugteffekter – alt det, der kan styres af computere – glemte de det undervejs... Det var som om de selv var tilstede i de forskellige stuer i de forskellige tidsaldre. Togets bevægelser gav dem en forunderlig fornemmelse af at være passa-

Bang & Olufsen så dagens lys som radiofabrik i 1925 på herregården Quistrup ved Struer. Fra 30'erne var virksomheden tillige Danmarks førende leverandør af nøglefærdige biografer, og i 50'erne gik B&O ind i tv-alderen.

gerer i en tidsmaskine, og samtidig fik de et godt indtryk af de sidste 100 års historie. De forstod pludselig, hvor stor betydning

Bang & Olufsen rummer i sin egen firmahistorie en stor del af den nationale og internationale medieudvikling. Firmaet har gennem årene modtaget utallige hædersbevisninger for sit unikke design, og mange danskere og udlændinge går hvert år forgyvedes i håbet om et besøg og en rundvisning på virksomheden.

radio og tv har haft – og fortsat har – for os alle...

Efter tidstoget kom de tilbage til det globale torv, hvor de startede. Her blev der i øjeblikket vist en særudstilling af danske filmplakater. Fra det elegante, højloftede rum kunne de nu vælge mellem en række separate udstillinger eller oplevelser, der alle var inkluderet i deres entré – eller de kunne gå op og se nærmere på cafeen.

De valgte cafeen og spiste her en let frokostret samtidig med at de nød den storslåede udsigt over fjorden mod den lille færge til Venø. Mens forældrene sluttede af med en kop kaffe, var børnene en tur ad den smalle mole ud til det lille udsigtstårn.

Efter frokosten ville de voksne se, om deres eget Beosound Century anlæg var

med i den store udstilling af gamle og nye B&O-produkter. Det var det, og der var meget andet at se på. Radio- og tv-apparater, kinomaskiner, shavere, trådoptagere, grammofoner og vidt forskellige former for højttalere. Men der var ikke blot pro-

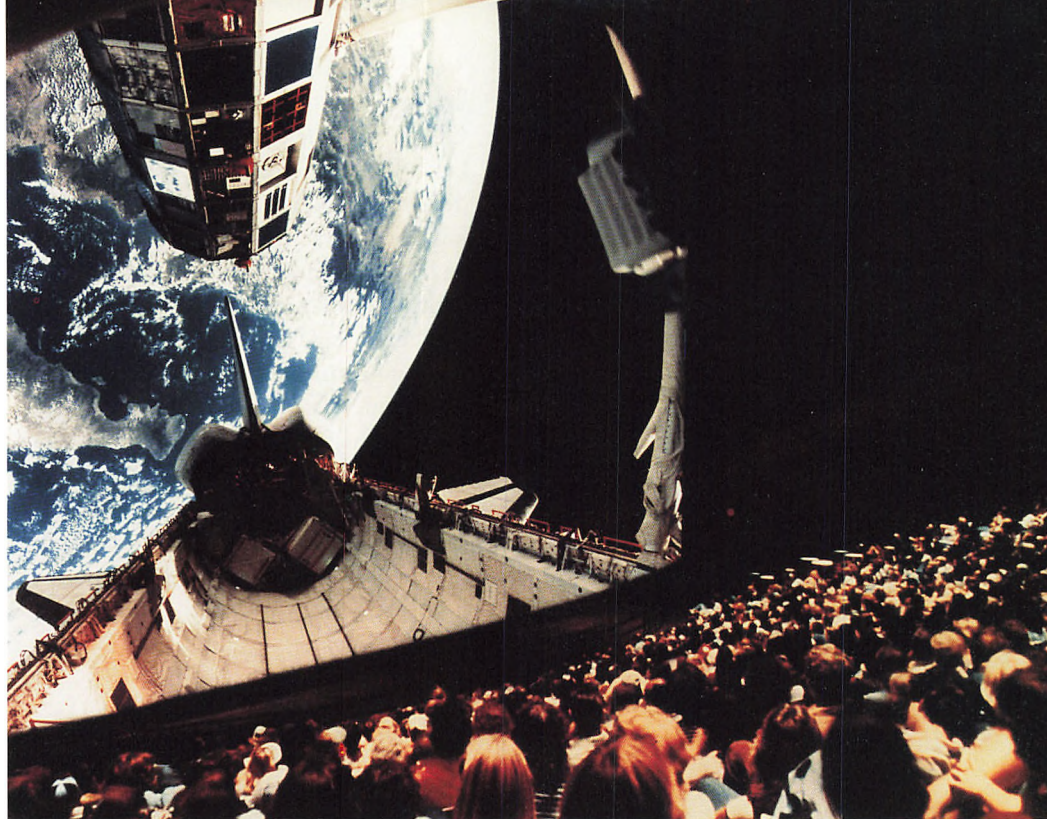
BeoRama indeholder

- velkomstshow
- tidstog
- B&O udstilling
- Imax-biograf
- det globale torv
- pil & prøv
- huskerum
- særudstillinger
- café
- butik

dukter... der var også festlige reklamer fra 40'erne og 50'erne – og både billeder og lydprøver på det, der blev bragt, dengang produkterne var nye og aktuelle. Der var også printrobotter, og der kørte halvfærdige tv-apparater rundt på montageborde omkring det rum, hvor man testede apparaternes holdbarhed ved at tabe dem på gulvet, ved at udsætte dem for røgen fra

The World of Coca-Cola er et eksempel på et »corporate identity« museum, der via appellerende udstillinger, multimedier og forskellige former for levendegørelse med held har formået at kombinere produktet Coca-Colas historie med en langt større historie, nemlig historien om dette århundredes fascinationsformer indenfor reklame, musik og film.

Kæmpelærred og surround sound giver i Imaxbiografen en fascinerende tæt-på-oplevelse. Biografer af denne type har hidtil især fundet anvendelse i forbindelse med verdens-udstillinger og på større museer, f.eks. på National Museum of Photography, Film & Television i Bradford, England og på Air and Space Museum i Washington, USA.

2000 cigaretter i døgnet etc. Børnene var nu mest optaget af Bang & Olufsens nyeste surround-sound system, som her blev præsenteret af en snakkesalig show-mand med glimt i øjet og tæft for teknik.

Mens forældrene så nærmere på nogle af de ældre modeller og tv-klip fra 50'erne, gik børnene på interaktiv opdagelse i afsnittet pil & prøv, hvor de ved simple mekaniske og elektroniske forsøg selv kunne skabe forskellige former for lyd og billeder.

Nu var familien ved at være mættet med oplevelser, men de skulle lige have Imax-filmen med. På billetterne stod Imax kl. 14, så det var ved at være ved tiden. De checkede ind og kom ind i et stort, højloftet rum, hvor stolerækkerne var bygget op som i et amfiteater – altså stærkt skrånende fra bunden, hvor de kom ind, op mod loftet. De fandt deres pladser og belavede sig på den unikke oplevelse, de havde hørt så meget om... en oplevelse, hvor billedets størrelse og lydens intensitet ville flytte dem fra en

biograf i Vestjylland til den afrikanske savannes åbne vidder med sitrende solskin og gungrende gnuer.

Som optakt vistest en kavalkade af filmklip, der samtidig illustrerede biografens historie fra stumfilm over tonefilm, widescreen og cinemascope frem til dagens Imax-film på kæmpelærred. Og Imax-filmen Serengeti blev en så stor oplevelse, at børnene begyndte at plage om at måtte blive og se aftenens forestilling, Rolling Stones at the Max.

Det kunne der imidlertid ikke blive tale om, så familien gik mod udgangen, hvor de dog lige var et smut inde i butikken, der viste sig at have alle mulige ting med til-

knytning til lyd og billede: bøger, film, CD'er, telefoner, Jacob Jensen ure, endda færdige B&O apparater – foruden almindelige souvenirs. Børnene fik hver en lækker BeoRama t-shirt, og de voksne købte en B&O øloplukker, så de kunne slippe for at bruge brødkniven hjemme i feriehuset.

Efter en is på havnen og et kig på byens forretningsstrøg gik turen atter mod Høne Strand. Alle var enige om, at det havde været en begivenhedsrig dag, og på hjemvejen gik snakken livligt om, hvad BeoRama mon kunne tilbyde af nyheder til næste år – en rundvisning på B&O, en 3D biograf, lydhistorie i et mørkt rum, en udstilling om dansk design...

Holing

Arkæologiske undersøgelser 1992-1995

Den 12. oktober 1992 konstaterede Herning Museum stolpehuller på et område, der var afgravet i forbindelse med vejanlæg i Holing ca. 4 km nord for Herning. Det blev indledningen til Herning Museums hidtil største arkæologiske undersøgelse.

Herning Kommune var startet på anlæg af Vesterholmvejs forlængelse fra Holing og vestpå til Tjørring. Ved museets indledende undersøgelser på den højestliggende del af Holing-knuden fremkom rester af huse og kulturlag med skår fra ca. år 1000, dvs. sidste del af vikingetiden, fig. 1.

Det blev hurtigt klart, at bopladsfundene strakte sig over et meget stort område, og udgravningerne viste, at der var tale om bosættelser gennem ca. 2500 år, nemlig fra jernalderens begyndelse, ca. 500 f.Kr., til vort århundrede.

Holing-knuden udgør den nordvestlige ende af et langstrakt bakkedrag, der mod nord og vest afgrænses af Herningsholm Å og mod syd af Holing Bæk, fig. 2. Holing har således været omgivet af vandløb og fugtige engarealer på de tre sider og var kun »landfast« mod sydøst i retning mod Vesterholm og Herningsholm.

Holing udgør sit eget ejerlav, der omfatter et areal på op til ca. 1,2 x 1 km. Der har i nyere tid kun ligget en håndfuld gårde.

I det følgende skal gives en kort orientering om de arkæologiske fund fra Holing.

Tidligere fund i Holing

Herning Museum havde før 1992 et mindre antal fund fra Holing. De er vist på kortet fig. 2 med numrene 1-6.

1. I 1937 og 1972 modtog museet en del potteskår, som var fundet sydøst for Holinggårdene. Det nøjagtige fundsted kendes ikke.
2. I 1974 udgravede museet en 8 m lang og op til 3 m bred stenlægning nær Holing Bæk på den sydøstligste del af Holing-knuden. Det blev tolket som et vejanlæg. Ud over stenene bestod vejen af opfyldningslag med træ og skår fra århundrederne omkring år 0. Fundene må stamme fra en boplads i nærheden.

Fig. 1. Skår fra vikingetid. Kort efter udgravningernes start i 1992 blev der undersøgt huse og kulturlag fra vikingetid. Skårene er 6 og 5 cm store. Foto: Kjeld Hansen.

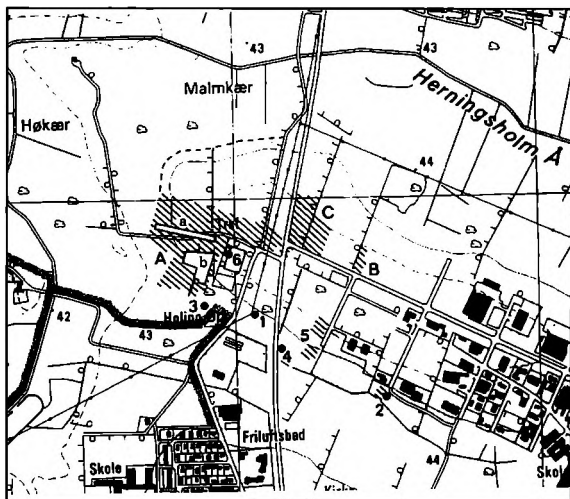

Fig. 2. Høling-knuden afgrænses mod nord og vest af Herningsholm Å og mod syd af Høling Bæk. Udgravningerne 1992-95 er vist ved skravering. På SV-lige del (A) ligger vandrerhjem (a) og sportscenter (b). 1-6 er tidligere fund fra området. 6 er Herning Isstadion. Ved 2 og 5 på SØ-lige del var der mindre udgravninger i 1995. Udsnit af 4 cm kort 1114 I NØ. © Kort- og Matrikelstyrelsen A312-95.

3. I 1974 blev der konstateret 10 skålformede fordybninger på en stor kampesten, som lå i kanten af en mark ved Grønbækgård i Høling. Sådanne skålstener dateres normalt til bronzealderen, men kan også være fra yngre stenalder eller tidlig jernalder. Stenen var opløjet fra en gårdtomt lidt nord for Høling Bæk, syd for det nuværende Herning Isstadion. Stenen blev i 1975 flyttet til parken ved Herning Museum.
4. I 1974 blev der opsamlet en større samling skår ved nordsiden af Høling Bæk. De kan dateres til omkring år 0.
5. I forbindelse med et stort erhvervsbyggeri på den sydøstlige del af Høling-knuden undersøgte museet i 1986-87 stolpehuller og affaldsgruber. Fundene var især fra omkring år 0. Mindst én grube indeholdt skår fra germansk jernalder (ca. 400-750). Bopladssporene var meget ødelagt, inden museet kom til stede.

6. I 1988 undersøgte museet 2 små gruber i forbindelse med opførelsen af Herning Isstadion. De indeholdt skår fra tidlig førromersk jernalder (500-300 f.Kr.). Alle disse fund viser først og fremmest spor efter bebyggelser fra århundrederne omkring år 0, dvs. ældre jernalder. Det spændende ved de nye udgravninger i Ho-

Fig. 3. Udgravningsholdet ved skurvogne den 23/4 1993. Der deltog senere op til 15 personer i arbejdet. Foto: P. A. Andersen.

Fig. 4. Udsigt mod vest over udgravningsfeltet på SV-lige del af Holing-knuden i november 1992. Vandrerhjemmet skal opføres ved feltets sydside (t.v.). Foto: Hans Rostholm.

ling er, at de har givet os et meget stort fundmateriale fra yngre jernalder, som omfatter germansk jernalder og vikingetid (ca. 400-1050).

Udgravninger 1992-1993

Fra oktober 1992 til begyndelsen af december 1993 blev der – bortset fra en kort sommerferie i 1993 – arbejdet uafbrudt på den sydvestlige del af Holing-knuden, fig. 2A. De godt 13 måneders udgravninger omfattede ca. 15.500 arbejdstimer, hvortil kommer gravemaskine i ca. 1000 timer. I de travleste perioder deltog en gravemaskine og 15 personer i udgravningsarbejdet, fig. 3.

I lange perioder var vejret meget fugtigt, og udgravningsforholdene var langt fra ideelle, fig. 4. Udgravningerne foregik som helhed under et stort tidspres på grund af

de forskellige anlægsarbejder, som helst skulle forsinkes mindst muligt. Det drejede sig først og fremmest om vandrerhjem og sportscenter, fig. 2a og 2b.

Søgegrøfter viste, at der overalt var bebyggelsesspor. Museet måtte derfor gribe ind over for entreprenørens afrømning af muld på området. Det var meningen, at muldlaget skulle fjernes ved hjælp af en dozer, som kørte hen over det afgravede areal og skubbede jorden foran sig. Herved ville bebyggelsessporene blive ødelagt. I stedet for skulle afgravningen foretages af en gravemaskine, som stod uden for feltet og afgravede muldlaget uden at køre på de arkæologiske levn.

I slutningen af 1992 undersøgtes området ved den nye rundkørsel i krydset Gullestrupvej/Vesterholmvej samt en ny vej til vandrerhjemmet. I januar og februar 1993 udgravede museet vandrerhjemssom-

Fig. 5. Udgravningsområdet i juni 1993. Udsigt mod syd over en del af det senere grønne område mellem vandrerhjemmet (som ses helt t.h.) og sportscentret (som skal bygges i baggrunden t.h.). Bag træerne til venstre ligger Herning Istadion. Foto: Hans Rostholm.

rådet. Herefter var der klar til bygning af vandrerhjem, som var det højest prioriterede anlægsarbejde. Vandrerhjemmet blev på grund af de arkæologiske undersøgelser færdigt ca. to måneder senere end planlagt.

I perioden februar-juni 1993 blev undersøgelserne koncentreret til sportscenterområdet og det grønne område mellem dette og vandrerhjemmet, fig. 5. Sportscentret skulle efter den oprindelige plan være påbegyndt i marts 1993, men bygherrens færdiggørelse af projektet trak ud. Derfor blev det grønne område undersøgt samtidigt, således at de forskellige ledninger til vandrerhjemmet kunne etableres. Museets udgravninger på sportscenterområdet blev afsluttet omtrent på det tids-

punkt, hvor licitationsperioden for byggeriet udløb.

Det arkæologiske arbejde synes således ikke direkte at have forsinket dette byggeri – selv om »vikingerne« flere gange har fået skylden for, at sportscentret blev forsinket.

Fra juni til begyndelsen af december 1993 foretoges udgravninger på Vesterholmvejs forlængelse vestpå og på det store parkeringsareal mellem denne vej og vandrerhjemmet. Vejen til Tjørring blev meget forsinket på grund af både arkæologiske undersøgelser og problemer med opfyldningen af det lave område vest for Holingknuden.

Undersøgelserne i 1992-93 på den sydvestlige del af Holingknuden omfattede i

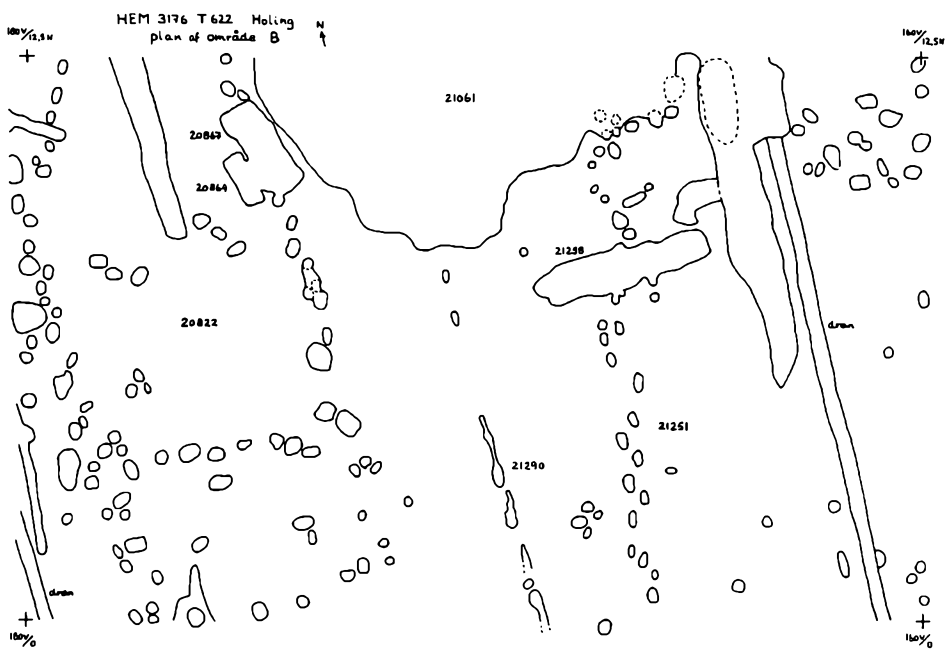

Fig. 6. Tegning 622 fra SV-lige del af Høling-knuden med et 20 x 12,5 m stort område nord for vandrerhjemmet. 21061: Brønd. 20822: Hus. 21290: Hegn. 21251: Stolperække. 20864, 20867 og 21258: Kogegruber eller ildsteder. Gengivet i ca. 1/160 af naturlig størrelse.

alt ca. 75.000 m². Udgravningsområdet havde en udstrækning på op til 420 m vest-øst og godt 300 m nord-syd.

Undersøgelser 1994 og 1995

I foråret 1994 foretog museet en gennemgang af markerne på den nordvestlige del af Høling-knuden. Herved konstateredes jernslagter og knusesten over hele området, helt ned til de lavtliggende engområder. Det tyder på jernalderbebyggelse på hele denne del af Høling-knuden.

Museet undersøgte i maj 1994 et mindre

område ved Vesterholmvej på den østligste del af Høling-knuden, fig. 2 B. Her fandtes enkelte stolpehuller og affaldsgruber med fund fra omkring år 0.

I perioden juni-september 1994 blev der undersøgt godt 20.000 m² på industribyggegrunde på den nordøstlige del af Høling-knuden, fig. 2 C. Her var resterne af mindst 8 gårdsanlæg fra jernalderen.

I 1995 er der foretaget mindre udgravninger to steder på den sydøstlige del af området i forbindelse med anlæg af regnvandsbassiner ved nordsiden af Høling Bæk og nær ved 2 tidligere udgravninger,

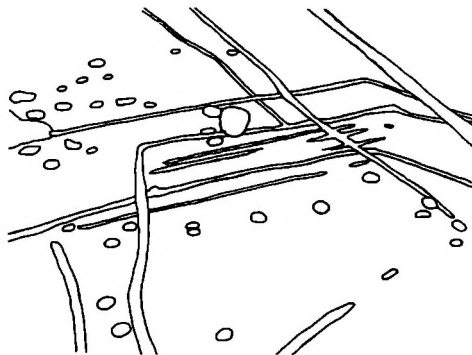

Fig. 7. Område med mange render eller grøfter fra forskellige hegn. De svage anlægsspor ses på tegningen og er ridset op på fotoet. Den brede rende helt til højre er en moderne drængrøft. Foto og tegning: Hans Rostholm og Jens Jørgen Kærgaard.

fig. 2, nr. 2 og 5. Begge steder fandtes i 1995 kulturlag, der tolkes som udrømninger fra bopladser, der har været placeret på skråningen nord for udgravningsområdet. Fundene er fra lidt før år 0, dvs. sen førromersk jernalder.

Fundmaterialet

Det meget store materiale fra alle undersøgelserne i Holing er endnu ikke bearbejdet. Der er tale om godt 10.000 A5-sider med notater, fotos af 330 motiver og ca. 900 tegninger, de fleste i A3-format, fig. 6.

Hertil kommer godt 5.200 fundnumre, som blandt andet omfatter omkring 750 jordprøver til nærmere undersøgelse samt et enormt skårmateriale, som skal bearbejdes, og en stor mængde fund, som er sendt til konservering.

De udgravede anlægsspor omfatter først og fremmest stolpehuller og grøfter fra huse og hegn. Hertil kommer brønde og gruber fra jernudvinding og lertagning. Endvi-

dere er der undersøgt en teglovn, rester af en gård fra nyere tid og et lille antal jernaldergrave.

Huse og hegn

Ved udgravningerne er registreret mindst 22.000 stolpehuller fra huse og hegn. På størstedelen af det undersøgte område på den sydvestlige del af Holing-knuden ligger huse og hegn fra forskellige bebyggelsesfaser oven i hinanden, og det kan være vanskeligt at udskille de enkelte anlæg. På fig. 6 vises en af udgravningstegningerne fra området nord for vandrerhjemmet. Planen dækker et areal på 20 x 12,5 m og rummer en del af et hus (20822), en halv brønd (21061), et hegn (21290), en stolperække (21251), kogegruber eller ildsteder (20864, 20867 og 21258), diverse stolpehuller og fyldskifter samt to moderne drængrøfter.

I løbet af udgravningen blev der udskilt henvend 100 langhuse og 4 grubehuse fra jernalderen. Men der er stolpehuller fra

mange flere huse, som formodentligt kan udskilles ved den videre bearbejdning af materialet. Det forventes desuden, at der kan skabes en rimelig sammenhæng mellem de mange huse og hegn.

Der er en lang række tilfælde, hvor stolpehuller og grøfter fra huse og hegn går ind over hinanden. Det giver mulighed for at datere de pågældende anlæg i forhold til hinanden.

Hegnene består af enten stolperækker eller smalle render eller grøfter, som eventuelt har spor efter stolper. Fig. 7 viser et område nord for vandrerhjemmet med mange hegnsgrøfter, der krydser hinanden. De fleste af hegnene synes at omgive enkelte gårdsanlæg. Men der er tillige hegn, som omslutter så store områder, at det må være hele landsbyen.

Det typiske langhus fra jernalderen har to rækker store huller fra de indvendige, tagbærende stolper. Væggene består af mindre stolpehuller eller af smalle grøfter.

På fig. 8 ses hus 1549, som er en godt 30 m lang bygning fra germansk jernalder (ca. 400-750). Huset er anlagt henover et ældre hegn (2441) og en affaldsgrube fra førromersk jernalder (1665). Området er i nyere tid forstyrret af drængrøfter.

Fig. 9 viser en plan af hus 19301, som har let buede vægge, hvilket hører hjemme i vikingetiden. Væggen i den vestlige halvdel består til dels af grøfter med spor efter stolper. Der er indgange midt på langsiderne.

På den nordøstlige del af Holing-knuden, fig. 2 C, var forholdene mere over-skuelige. Her er vi antageligt på bopladsens yderområde mod øst, hvor der ikke er så mange bebyggelser oven i hinanden. Bebyggelsen består af enkeltliggende, indhegnede gårdsanlæg. Der kunne udskilles rester af mindst otte gårdsanlæg, som er fra perioderne yngre romersk jernalder og germansk jernalder (ca. 200-750).

På fig. 10 vises det eneste gårdsanlæg, som blev helt afdækket inden for det un-

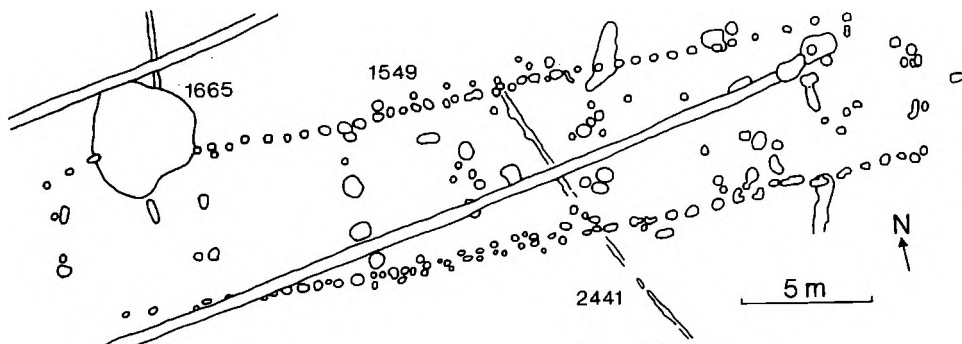

Fig. 8. Plan af hus 1549, der er fra germansk jernalder (ca. 400-750). Huset er godt 30 m langt og har 2 rækker huller fra indvendige, tagbærende stolper og vægge med mange stolpehuller. Huset er anlagt henover et ældre hegn (2441) og en stor grube fra førromersk jernalder (ca. 500 f.Kr. - år 0). Gruben (1665) ses på fig. 20. Planen er gengivet i ca. 1/290 af naturlig størrelse.

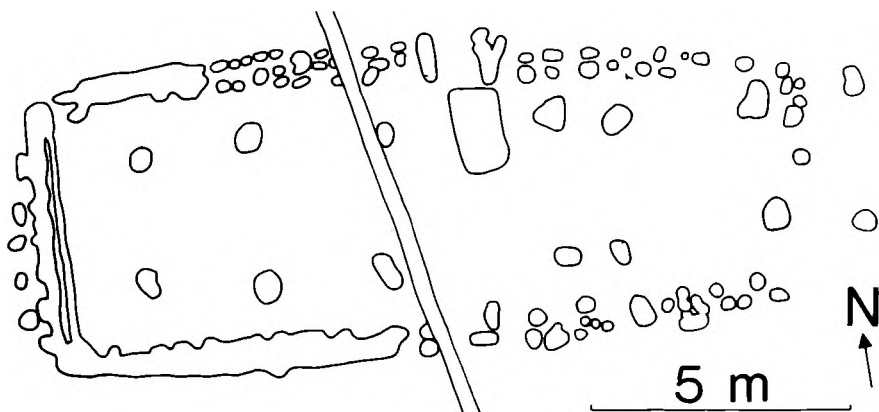

Fig. 9. Plan af hus 19301 fra vikingetid (ca. 750-1050). Huset har let udadbuede vægge og er ca. 17 m langt og 6 m bredt. Gengivet i ca. 1/150 af naturlig størrelse.

dersøgte område på den nordøstlige del af Holing-knuden. Gården var omgivet af et stolpehegn med en tydelig indgang i nordsiden. Indhegningen havde en udstrækning på ca. 40 m nord-syd og 24-32 m vest-øst. Omtrent midt i indhegningen lå et ca. 27 m langt, vest-øst vendt hus, som var godt 5 m bredt.

Inden for indhegningen har været flere mindre huse, både mod syd og nordvest. I sydøst var en bygning med kun fire store stolpehuller. Ved indersiden af hegnets sydlige del var stolpehuller, som antageligt stammer fra små bygninger, der var sammenbygget med hegnet. Endelig blev der inden for hegnet undersøgt to brønde, og lige nord for hegnet var en grube fra jernudvinding.

Omkring dette gårdsanlæg var et område uden stolpehuller. Afstanden til de nærmeste indhegnede gårdsanlæg var mod vest ca. 30 m, mod nordøst ca. 8 m og mod syd ca. 19 m.

Brønde

Ved Holing-udgravningerne er fremkommet usædvanligt mange brønde. I 1992-93 blev der undersøgt 93 brønde på den sydvestlige del af Holing-knuden og i 1994 endvidere otte brønde på den nordøstlige del.

Nedgravningerne med brønde var som regel mere eller mindre tragtformede foroven, mens den nederste del nærmest havde lodrette sider. I de nederste lag var der normalt meget fine bevaringsforhold, således at f.eks. træ, knogler og andet organisk materiale var bevaret.

Som et typisk eksempel vises på fig. 11 en lodret profil gennem brønd 1218, som var den først udgravede brønd i Holing. Den var nedgravet godt 180 cm i undergrunden og indeholdt blandt andet en stor mængde skår, enkelte knogler, to små stykker fra en lerovn, en skål af træ og seks stykker træ med forarbejdning.

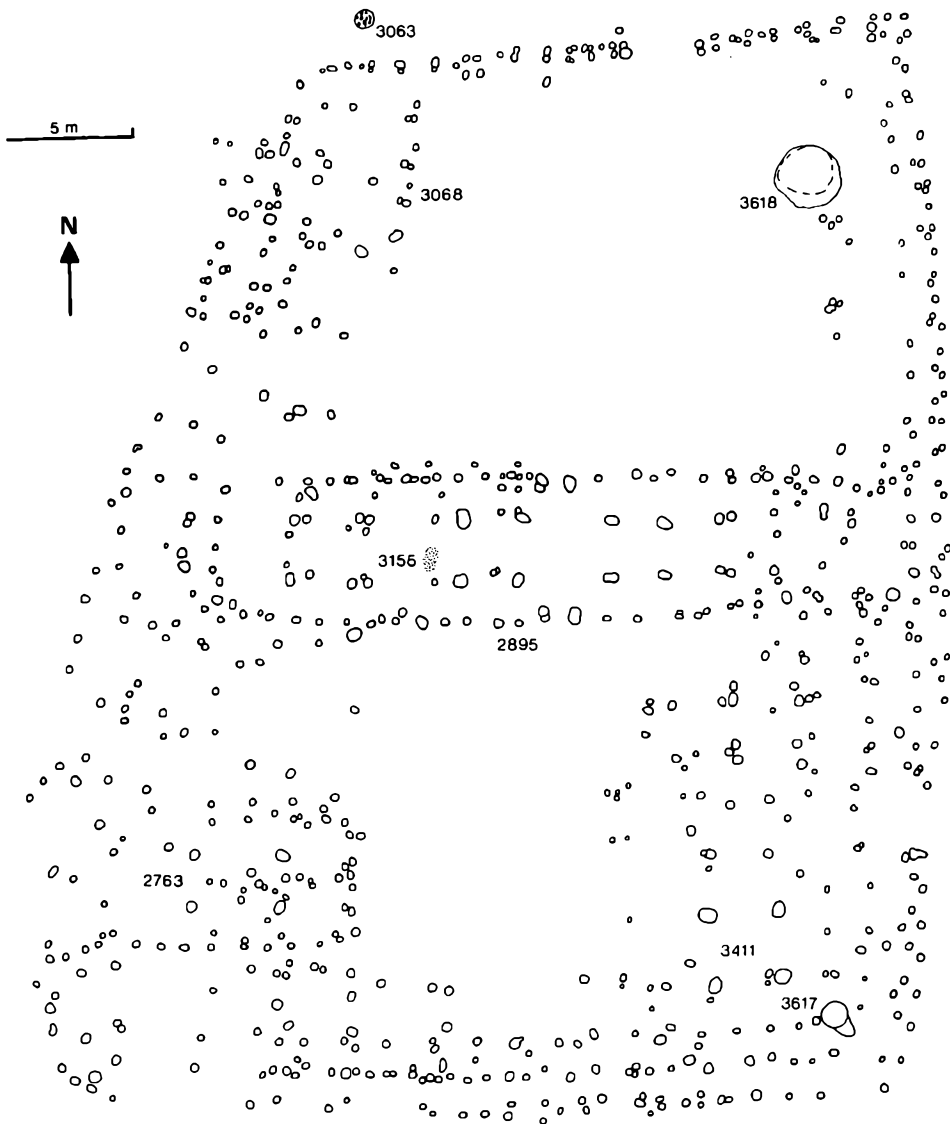

Fig. 10. Plan af et indhegnet gårdsanlæg, som i 1994 udgravedes på den NØ-lige del af Holing-knuden. Gårdsanlægget er op til 40 m nord-syd og 32 m vest-øst. 2895: Langhus. 3068, 2763 og 3411: Mindre huse. 3618 og 3617: Brønde. 3155: Ildsted. 3063: Grube fra jernudvinding. Gårdsanlægget er fra germansk jernalder. Planen er gengivet i ca. 1/260 af naturlig størrelse og sammmentegnet efter originaltegninger i 1:50 af Jens Jørgen Kærgaard.

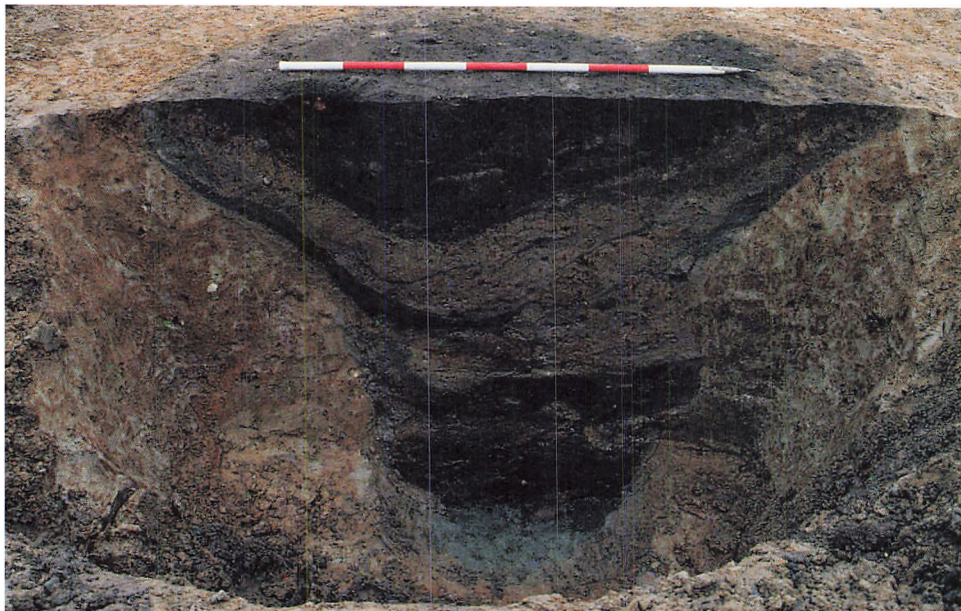

Fig. 11. Lodret profil gennem brønd 1218, der undersøgtes i området nord for vandrerhjemmet. Brønden var nedgravet ca. 180 cm i undergrunden. Nederst i brønden lå blandt andet et trækar, og øverst fandtes der mange skår fra germansk jernalder (ca. 400-750). Foto: Hans Rostholm.

På fig. 12 er gengivet en plan af brønd 6900 og en lodret profil gennem nederste del af brønden. Blandt fundene herfra er et helt lerkar og en træskål. Lerkarret, som vises på fig. 13, er ca. 10 cm højt og ornamenteret med brede furer.

De fleste af brøndene har været over 2 m dybe. Undertiden var der anlagt flere brønde på samme sted, og nedgravningerne kunne derfor være meget store. Anlæg 20503 var ca. 10 x 8 m stort ved overfladen og indeholdt 3 brønde, hvoraf brønd 22401 var den ældste og største. Den var nedgravet ca. 2 m i undergrunden. På fig. 14 ses brønden under udgravning. Det tog over tre uger for et par mand at undersøge

dette brøndkompleks. De dybe brønde gav ofte gener med vand under udgravningen, og som regel blev der med gravemaskiner lavet et stort hul med skrå sider ved brønden, således at arbejdet kunne gennemføres uden sikkerhedsmæssige problemer.

Fra dette brøndkompleks blev hjemtaget i alt 155 fundnumre, som omfattede en stor mængde potteskår, jernslagge, knustesten, kværne, en slibesten, knogler, hjortetakker, fem lerkar, jordprøver, to små sammenrullede stykker bark, et stykke af en fyrsvamp, fire jerngenstande samt en træhakke, en flad trækølle og 41 andre stykker forarbejdet træ. På fig. 15 vises en

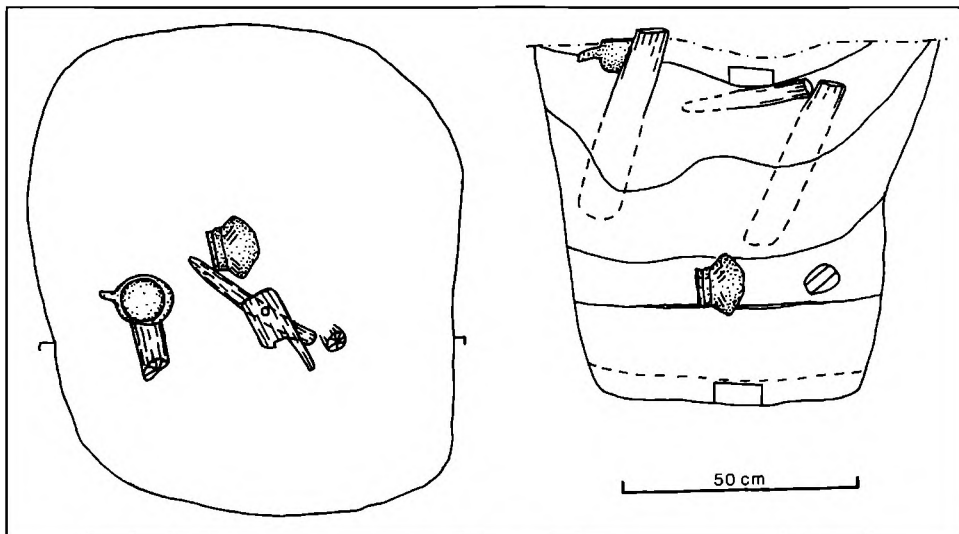

Fig. 12. Plan af brønd 6900 (t.v.) og lodret profil gennem nederste del af brønden (t.h.). I brønden fremkom et velbevaret trækar med hank samt andre trægenstande og et helt lerkar, som vises på fig. 13. Tegning: Jens Jørgen Kærsgaard.

af jerngenstandene, nemlig jernøkse 20525, liggende i den øverste del af den store brøndnedgravning, jfr. fig. 24.

Alle de indtil nu omtalte brønde er fra germansk jernalder (ca. 400-750), hvorfra langt den overvejende del af brøndene stammer. Men der er brønde fra alle de perioder, der er repræsenteret på Holingknuden.

En af de fundrigeste brønde er fra tidlig middelalder. Det er brønd 24952, som først og fremmest indeholdt det meste af en brøndkasse bestående af lodretstillede planker og andre træstykker. Den ene halvdel af brønden vises på fig. 16. I denne brønd blev blandt andet fundet et stykke af en hjulfælg af træ og et lille trækar, fig. 17. Desuden var der i brønden 110 stykker træ, hvoraf de al-

Fig. 13. Lerkar 6945 fra germansk jernalder, fundet i brønd 6900 (se fig. 12). Målestokken er 10 cm. Foto: Jens Jørgen Kærsgaard.

Fig. 14. Udgravning af brønd 22401 i september 1993. Brønden lå i en stor nedgravning, som var ca. 10 x 8 m foroven og indeholdt i alt 3 brønde fra germansk jernalder (ca. 400-750). Øverst i nedgravningen fandtes blandt andet 2 jernøkser (se fig. 15 og 24). Foto: Hans Rostholm.

lerfleste er forarbejdede. De spænder i størrelse fra små huggespånner til planker, som er op til 205 cm lange.

Der er i alt undersøgt 25 brønde, som kan henføres til nyere tid. De fremkom især i den lavestliggende del af området, neden for det nuværende sportscenter. På fig. 18 vises en plan af brønd 3216, som bestod af en trætønde, der blandt andet indeholdt skår, mursten, dyretænder, læder, en træhammer og et træstykke med huller.

Fra brøndene i Holing er der i alt hjemtaget 520 stykker træ. De fleste af stykkerne er fra brøndkonstruktionen, men i man-

Fig. 15. Jærnøkse 20525 liggende øverst i en stor nedgravning med 3 brønde. Jærnøksen var meget korroderet og ses på fig. 24 efter endt konservering. Foto: Hans Rostholm.

ge tilfælde er der tale om genbrugt bygningstømmer eller andre stykker med forarbejdning. Af særlig interesse er et antal egentlige redskaber af træ. Det drejer sig blandt andet om 10 skåle udskåret i træ, og til de allerede nævnte fund kan føjes dele af to stiger og en lille trætønde. Fra fire brønde er hjemtaget såkaldte holke, som er store, udhulede træstammer, der er anvendt som brøndkasse.

Materialet fra brøndene udgør de vigtigste fund fra undersøgelserne i Holing. Der er tale om en række trægenstande, som vi normalt ikke finder ved udgravning af bopladser. Desuden giver trægenstande fra brøndene mulighed for dateringer ved hjælp af årringe (dendrokronologi), hvilket kan give en nøjagtig datering af de lerkar og andre ting, som er fundet i de brønde, hvorfra de daterede træprøver stammer.

Fig. 16. Øverste del af brønd 24952. Her ses halvdelen af de lodretstående planker m.v., som udgjorde brøndkassen. Brønden er fra middelalderen og indeholdt blandt andet 112 stykker træ (se fig. 17). Foto: Hans Rostholm.

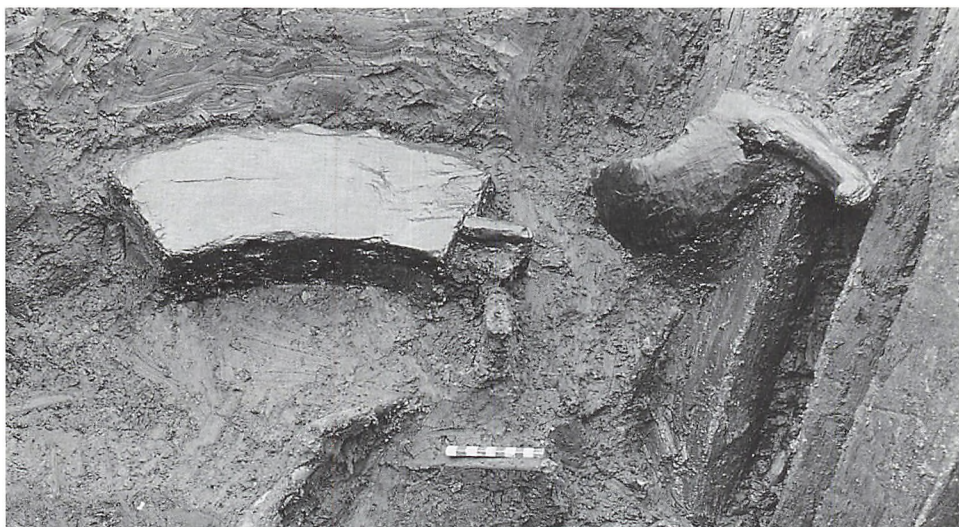

Fig. 17. To trægenstande fra brønd 24952: Del af hjulfølg (26313) og kar med hank (26312). Målestokken er 10 cm. Foto: Hans Rostholm.

Slaggegruber

Der er undersøgt 95 små gruber fra jernudvinding. Gruberne indeholdt slagge og rester af lerovne. I nogle tilfælde blev der desuden fundet brændt halm i gruben. Jernudvindingsgruberne lå spredt over størstedelen af undersøgelsesområdet. Der var dog flest gruber på den højestliggende del, og de fremkom ofte samlet i mindre klynger.

På fig. 19 vises en halvt udgravet jernudvindingsgrube, som var næsten 1 m i diameter og bevaret i ca. 40 cm's dybde. I fylden fandtes rødbrændte lerklumper fra den sammenskredne skaktovn, som har stået oven på jorden.

Fig. 19. Jernudvindingsgrube 12497, halvt udgravet. Gruben indeholdt jernslagge og rødbrændt ler fra skaktovnen. Målestokken er 10 cm. Foto: Martin W. Olesen.

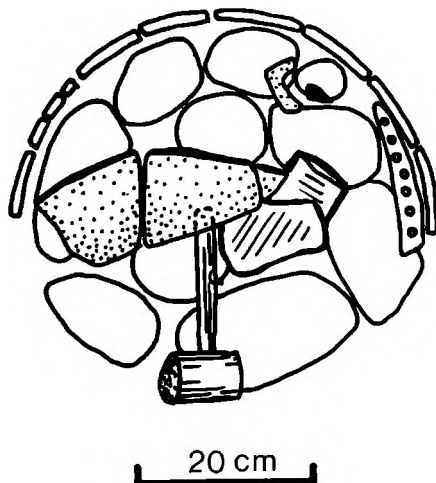

Fig. 18. Plan af brønd 3216 fra nyere tid. Brønden bestod af en trætønde på ca. 50 cm i diameter. Heri fandtes en træhammer, et træstykke med huller, skår (prikket på tegningen), mursten og læder (skraveret). Der var stenlægning i bunden af brønden. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Fig. 20. Lertagningsgrube 1665 fra førromersk jernalder (ca. 500 f.Kr. - år 0). Nedgravningen var indtil 120 cm dyb og blev efter lertagningen brugt som affaldsgrube. Henover gruben blev senere i jernalderen anlagt et langhus (se fig. 8).

Jern blev udvundet af myremalm, som kunne opgraves i lavtliggende engområder. Lavningen nord for Holing-knuden kaldes Malmkær, jfr. kortet fig. 2. Det hentyder utvivlsomt til, at der her er hentet myremalm. De mange rester af slaggegrubeovne i Holing viser, at der har været en lokal jernproduktion af et vist omfang.

Lertagningsgruber

Ved undersøgelserne i Holing er der konstateret over 200 gruber fra lertagning. De ældste af gruberne er fra førromersk jernalder, hvorfra der er mindst 20 gruber. I denne periode blev hullerne fra lertagningen fyldt op med affald. På fig. 20 vises grube 1665, som er en delvist udgravet lertag-

nings- og affaldsgrube. Den er 225-260 cm i diameter og indtil 120 cm nedgravet i undergrunden. Gruben indeholdt flere lag sten med mange knusesten og kværne. Desuden var der en stor mængde potteskår og mange stærkt opløste dyreknogler. Henover gruben blev senere anlagt hus 1549 (se fig. 8).

Mindst 80 gruber kan henføres til senere perioder af jernalderen og især til germansk jernalder. Men disse gruber indeholder kun få fund. Ved udgravningerne er tillige fremkommet ti såkaldte kogegruber med sort, trækulsholdig fyld og ildskørnede sten.

Godt 100 gruber er fra nyere tid. De fandtes især i den sydligste del af undersøgelsesområdet og først og fremmest i nærheden af en stor teglovn fra nyere tid.

Fig. 21. Teglovn på sydskråningen på den SV-lige del af Holing-knuden, udgravet i april 1993. Forrest ses det 4,5 x 3,5 m store og 2 m dybe ovnrums. Bagved er den lidt mindre arbejdsgrube, hvor indfyringen foregik. Tegloven er antagelig fra 1800-tallet. Foto: Hans Rostholm.

Teglovn

Nede på skråningen på den sydvestlige del af Holing-knuden, under det nuværende sportscenter, har Herning Museum udgravet en teglovn fra nyere tid, fig. 21. Anlægget bestod af et ovnrums på ca. 4,5 x 3,5 m, og syd herfor var en arbejdsgrube på 4 x 3 m. De to gruber var ca. 2 m dybe og forbundet af tre fyringskanaler.

Tegloven kan ikke dateres nøjagtigt. Den ligger i nærheden af en trelænget gård, som genfindes på matrikelskort fra begyndelsen af 1800-tallet. Dengang havde Holing en række gårde, som lå ved foden af bakken, lidt nord for Holing Bæk. For ca.

150 år siden blev gårdene flyttet længere op på Holing-knuden. Tegloven kan have været i brug i forbindelse med bygningen af de nye gårde.

Grave

Ved undersøgelserne på Holing-knuden er vi endnu ikke stødt på de gravpladser, som må høre til de ca. 1500 års oldtidsbebyggelse.

I 1992-93 blev der spredt på det højstliggende område fundet i alt 11 nedgravninger, som indeholdt brændte knogler og skår. Knoglerne er endnu ikke bestemt, men der er formodentlig tale om begravelser.

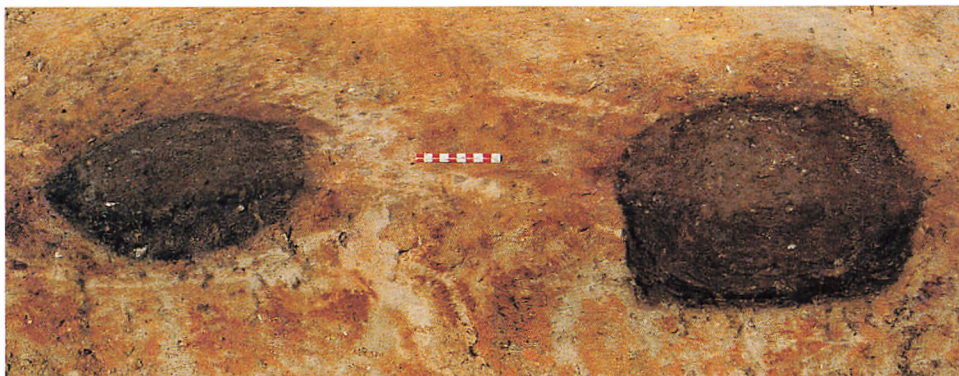

Fig. 22. To små brandgrave, som i 1994 blev undersøgt mellem gårdsanlæggene på den NØ-lige del af Holing-knuden. Gravene vises halvt udgravet. De indeholdt sort fyld og nogle få brændte knogler. Målestokken er 10 cm. Foto: Hans Rostholm.

Ved udgravningen i 1994 blev der på den nordøstlige del af Holing-knuden undersøgt seks små nedgravninger med sort fyld. I halvdelen af dem var der tillige nogle få brændte ben. Der er uden tvivl tale om grave, såkaldte brandpletgrave. De lå i grupper med fire og to grave mellem husene på bopladsen. Fig. 22 viser de to af gravene halvt udgravet.

Der er meget lidt tilbage af disse små nedgravninger, og det kan ikke udelukkes, at tilsvarende brandpletgrave i tidens løb er ødelagt ved pløjning. Det kan være en del af forklaringen på, at der er fundet så få grave. Men der er stadig muligheder for at finde gravpladser i området, ikke mindst på den nordvestlige del af Holing-knuden.

Sammenfatning af undersøgelsesresultaterne

Ved udgravningerne i Holing er der fremkommet spor efter bebyggelse gennem

2500 år, fra begyndelsen af jernalderen (ca. 500 f.Kr.) til nutiden. Navnet Holing kan være gammelt. Stednavne med endelsen -ing(e) går muligvis langt tilbage i jernalderen.

Hovedparten af fundene fra de huse, brønde og gruber, som er undersøgt indtil nu, er fra yngre romersk jernalder og germansk jernalder (ca. 200-750). Før udgravningerne i Holing havde Herning Museum meget få fund fra disse perioder af oldtiden.

Der er desuden i mindre omfang fund fra førromersk jernalder (ca. 500 f.Kr.- år 0), ældre romersk jernalder (ca. 0-200) og vikingetiden (ca. 750-1050) samt fra middelalder, renaissance og nyere tid.

Holing-knuden udgør et lille område, som undtagen mod sydøst er naturligt afgrænset af vådområder. Der er tilsyneladende bopladsfund på hele bakkedraget. Det betyder imidlertid ikke, at der har været en stor bebyggelse i Holing. Oldtidens huse med nedgravede stolper havde

Fig. 23. Træskål 27070 fotograferet i juni 1994 under konserveringsarbejdet på Konserveringscentret for Ribe, Ringkøbing og Sønderjyllands amters afdeling i Gram. Trækarret blev fundet i en dyb brønd på den SV-lige del af Holing-knuden. Konserveringen er endnu ikke afsluttet. Foto: Konserveringscentret.

en begrænset levetid, måske kun en generation. Der bygges nye huse, og bebyggelsen flytter rundt inden for området. Det bliver efterhånden til mange huse og hegn, men kun en lille del af dem var i brug samtidigt. I nyere tid har der været en håndfuld gårde i Holing, og der er næppe grund til at tro, at antallet af gårdsanlæg i jernalderen var væsentligt større.

Holing forblev en lille landsby, der ikke udviklede sig på samme måde som bebyggelserne på andre bakkedrag på Herningegnen, f.eks. Herning, Snejbjerg, Tjørring, Gjellerup, Hammerum og Ikast. De har også haft bebyggelse allerede i tidlig jernalder, men fundene er meget ødelagt. I Holing er de gamle bebyggelsesspor bevaret i størstedelen af området.

I løbet af 1970'erne blev landsbyen Holing nedlagt for at give plads til erhvervsbyggeri og fritidsanlæg. Disse byggerier og et par veje har ødelagt nogle af bo-

pladsfundene, især på den sydøstlige del og ved Herning Isstadion. Men langt den største del af det henved 250.000 m² store boplagsområde kan udnyttes arkæologisk.

Undersøgelserne i årene 1992-95 har omfattet i alt ca. 100.000 m². Der er fortsat muligheder for at undersøge et urørt område, som er mindst lige så stort. Det drejer sig om mindre arealer både ved isstadion og Gullestrupvej på den sydvestlige del og et par erhvervsgrunde på den nordøstlige del samt hele den nordvestlige del af Holing-knuden, hvor der stort set ikke er sket forstyrrelser i nyere tid.

Det interessante ved undersøgelserne i Holing er, at der tilsyneladende har været bebyggelse uafbrudt gennem 2500 år, at der er et meget stort fundmateriale fra yngre jernalder, og at brøndene har leveret en række velbevarede fund.

Herning Museum har sendt et stort an-

Fig. 24. To jernøkser, som i 1993 blev fundet øverst i en stor nedgravning med 3 brønde på den SV-lige del af Holing-knuden (se fig. 14). Tværøkse 20524 (t.h.) er 10,2 cm lang. Ret-økse 20525 (t.v.) er 13,5 cm lang og ses på fig. 15 ved fremgravningen. Foto: Kjeld Hansen.

tal fund til konservering på Konserveringscentret for Ribe, Ringkøbing og Sønderjyllands amters afdeling i Gram. Konserveringsarbejdet tager lang tid, hvilket især gælder de mange trægenstande. Fig. 23 viser arbejdet med træskål 27027, der blev fundet i bunden af en dyb brønd.

De første genstande kom i begyndelsen af oktober 1995 retur fra konservering. Det drejer sig blandt andet om to jernøkser, fig. 24. De fandtes begge i øverste del af anlæg 20503, som indeholdt tre brønde og er omtalt ovenfor, fig. 14 og 15.

Det vil antageligt vare et par år, før alle fundene fra Holing er færdigkonserveret. Til den tid vil Herning Museum have et stort og spændende fundmateriale, som kan indgå i en ny oldtidsudstilling.

Samarbejde med Herning Kommune

Den store udgravning, som startede i Holing i 1992, gav problemer for en del af anlægsarbejdet i området. Denne sag gav anledning til et nært samarbejde mellem Herning Kommunes tekniske forvaltning og Herning Museum. For at undgå lignende overraskelser ved andre kommunale anlægsarbejder aftaltes der i november 1992 en procedure, hvor museet »samtidigt med at de første geotekniske undersøgelser foretages eller på lignende stadi i projektet« forespørges, om der kan forventes fund, og om der skal foretages arkæologiske undersøgelser.

Det har resulteret i, at museet siden er

blevet orienteret om alle nye, kommunale anlægsarbejder, således at vi har kunnet vurdere de arkæologiske interesser i det pågældende område og kunnet foretage eventuelle arkæologiske udgravninger, inden der skete noget på stedet.

En del af de kommunale anlægsarbejder vedrører byggemodning med anlæg af veje m.v. i forbindelse med større udstykninger. Gennem undersøgelser af de kommunale veje og plantebælter får museet den nødvendige baggrund for at vurdere, hvilke fortidsminder der er i området, og hvilket behov der er for senere undersøgelser på de enkelte byggegrunde. Der vil normalt være tale om private byggerier, hvorfor midler til udgravningerne skal søges hos Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. Samarbejdet med Herning Kom-

mune betyder også, at museet får meddelelse om kommunens salg af byggegrunde.

Den nye praksis har i årene 1993-95 givet anledning til en række større udgravninger i forbindelse med kommunale anlægsarbejder. Der kan nævnes undersøgelser af jernalderboplads i Tjørring på vestligste del af Vesterholmvej, af blandt andet jernaldergrave på Ny Gjellerupvej i Hammerum, af bopladser og grave på Højen i Gjellerup, af forskellige fortidsminder i Herning-Ikast Erhvervspark i Skovby samt af jernalderbebyggelse og vikingetidigrave på Torvet i Herning.

Det tætte samarbejde med Herning Kommunes tekniske forvaltning har resulteret i en kraftig forøgelse af Herning Museums arkæologiske virksomhed.

»Præstegårdsliv«

Præstegårdene i landdistrikterne indtager i anden halvdel af det 19. århundrede en særlig position. Tiden er præget af vækkelserne især Indre Mission og grundtvigianismen, indførelsen af grundloven og tabet af de slesvig-holstenske landsdele. Forholdene påvirker præsternes kald og medfører en ændret brug af præstegårdene. Disse kommer til at danne ramme om sognets åndelige, kulturelle og sociale liv. Samtidig er præstegårdene præsternes og deres familiers hjem. Denne sammensmeltning af præsternes offentlige liv og deres private liv er ofte blevet benævnt præstegårdsliv.

Præstens kald

Siden reformationen har de stedlige præster skullet leve i det sogn, som de virkede i. De blev udpeget af kirkebygningens ejermænd, som i landdistrikterne oftest var adelsmænd. Sognepræsten boede i præstegården, som gerne var en af de største gårde i sognet. Hans indtægt bestod dels i udbytten fra gården, dels i tiendeindtægt, dels af offer fra menigheden i kirken juledag og påskedag og dels ved betaling for bl.a. dåb. Præstens økonomi var således i høj grad afhængig af indtjeningen fra landbruget. I dårlige høstår blev indtægten lav både p.g.a. præstegårdens eget lave høstudbytte og p.g.a. en ringere tiendeindtægt.

Med Grundloven i 1848 fik menighederne mulighed for selv at vælge deres præst via de nyoprettede menighedsråd eller oprette valgmenigheder, hvis man ikke kunne blive enige om valget af præst. Carl Raaschou (1966) skriver i »Præstegården og sognet«, at det først var på dette tidspunkt, at menigheden begyndte at interessere sig for kirken.

I 1919 blev præsternes stilling ændret til tjenestemandstillinger med fast løn for derved at opnå en mere ensartet aflønningsform. Jorden, som hørte til præstegården, blev solgt fra, og bygningerne blev nu kun anvendt til præstebolig. De fleste præster havde i forvejen bortforpagtet jorden og var glade for at slippe for opgaven. Præstegårdens ændrede funktion afspejler en ændring i præstens relationer til menigheden. Tidligere havde landbruget således været en naturlig fællesnævner og samtalemellem mellem præst og sogn (Fl. Jerk 1978).

Før indførelsen af grundloven kunne sognepræsten udpege en kapellan, som han selv måtte lønne, når han ikke længere kunne overkomme arbejdsbyrden. Præsten kunne nemlig blive i sit embede, så længe han ønskede. Efter en sognepræsts dødsfald overtog den stedlige kapellan automatisk embedet. En efterfølger blev gerne benævnt »eftermand« (G. Hansen 1947).

I det 19. århundrede var det stadig almindeligt, at unge teologer arbejdede som huslærere bl.a. i præstehjem, før de begyndte at virke som præster. Derimod var det sjældent, at kapellaner giftede sig med de stedlige præsteenker, eller at en ung teolog giftede sig til et embede, som man endnu kunne opleve i det 18. århundrede (G. Hansen 1947).

Præsterne nåede gerne at virke i flere sogne. Unge præster begyndte som kapellaner eller sognepræster i de magre sogne i Vestjylland, hvor indtjeningen var lav, men hvor arbejdsbyrden også var mindre. Senere flyttede de længere østpå, hvor præstegårdenes avling var større, men hvor arbejdsbyrden også var større, da befolkningstætheden i sognene var større. Det blev sagt, at de unge præster mødte de ældre præster på banegården i Fredericia, hvor de unge var på vej vestpå, og de ældre var på vej til embeder østpå (E. Hansen 1949).

Det kostede i det 19. århundrede en nyindsat sognepræst 500 rigsdaler at overtage præstegården. Beløbet skulle betales til den afgående præstefamilie. Derefter kunne præsten benytte præstegården som sin egen. Han kunne f.eks. bygge til, men han måtte også vedligeholde bygningerne. Det krævede derfor nogle økonomiske midler at bo i en præstegård. Der er eksempler på, at præster måtte optage lån ved provstiet for at udføre nødvendige reparationer på præstegårde.

En præsteenke havde stadig i det 19. århundrede ret til et nådsensår. Hun kunne således blive boende i præstegården op til et år efter præstens død, og eftermanden skulle i dette år betale for hendes og hendes

eventuelt uforsørgede børns fornødenheder. Det var et dyrt år for den nye sognepræst, der ofte lod sin familie vente med at flytte ind til nådensåret var omme.

Præsternes virke bestod i det 19. århundrede i at afholde gudstjenester, bryllup, dåb, begravelse, konfirmationsundervisning, tage på husbesøg, være kirkebogsførende, være skolekommisionsformand og tilsynsførende for skolen. Derudover var han landmand, hvis han ikke havde forpagtet avlingen bort eller ansat en forvalter. Mange præster blev i begyndelsen af århundredet foregangsmænd inden for landbruget.

I løbet af anden halvdel af det 19. århundrede begyndte flere præster at indkalde til møder, hvor præsten naturligt virkede som mødeleder eller selv holdt foredrag. Dette skete i forbindelse med vækkelser, arrangering af ungdomsmøder eller andre møder.

Nogle præster tog også initiativ til at oprette læseforeninger. Adskillige præster supplerede deres indtægt ved at rejse rundt som foredragsholdere. Disse møder foregik ofte i præstegården, der ikke tidligere havde været åben for menigheden. Det havde været et sted, man kom, når man havde et ærinde hos præsten.

Præstens hustru hjalp gerne sin mand. Hun deltog i møder og kunne også selv stå for aktiviteter f.eks. at holde pigemøder eller søndagsskole. Hun kunne tage på husbesøg og hjælpe sognets fattige. Hele familiens liv og aktiviteter var indrettet efter præstens virke. Når der blev holdt præstekonvent, eller der var bispevisitats, involverede dette også alle i husholdningen (A. Majvang 1960).

Præstegården på Hjerl Hedes Frilandsmuseum. Foto: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

Præsterne var ofte beslægtede med andre præster. Det kunne være fædre, bedstefædre eller onkler. Man lagde vægt på boglig uddannelse, og nogle flyttede endda til et embede i nærheden af en latinskole eller sendte sønnerne på kostskole. Der findes adskillige præsteslægter i Danmark. Dette er slægter som Gad, Seidelin, Pontoppidan og Rørdam. I disse slægter er det forkommet, at flere generationer bevidst har søgt til og virket i samme sogn og beboet samme præstegård.

Præsterne var således mobile. De var rejst til København for at læse teologi og havde siden varetaget embeder i forskellige landsdele. Præsterne var således både en del af menigheden og sognet og stod samtidig udenfor. De var tilflyttere og var i deres virke øvrigheds personer. I begyndelsen af

det 19. århundrede var det stadig almindeligt at kalde sognepræsten »vor far« og kysse hans hånd som hilsen. I løbet af århundredet aftog denne høviske skik dog, og præsterne blev i stadig højere grad en del af menigheden. Mange præster åbnede deres præstegårde og hjem for menigheden, var aktive inden for vækkelserne og involverede sig i menighedens liv på en ny måde (C. Rørdam 1916). Derved blev præstens hjem en del af sognets offentlige liv.

Boligen

Præstegården i landdistrikterne var ofte en stor firlænget gård med tilhørende stor avling. Til præstegården hørte en stor have bestående både af prydhave og nyttehave

(C. Raaschou 1966). Der var dog lokale variationer. I Vestjylland var præstegårdene ofte grundmurede og bestod kun af en eller to længer, mens man i Østjylland fandt store firlængede bindingsværksbygninger med et lindetræ midt på gårdspladsen.

I erindringslitteraturen omtales bestemte rum i præstegården. Dette er studereværelset, stuen, spisestuen og havestuen til tider omtalt som salen eller mødesalen. Sovæværelser omtales i forbindelse med besøg, og køkkenet omtales i forbindelse med slagtning og forberedelser til højtider. Deres indretning beskrives dog ikke. Generelt beskrives præstegårdene som rummelige, men ofte også som forfaldne. Stråtagene var bl.a. slidte. Det dryssede ned fra lofterne og musene pilede omkring.

Boligerne blev gerne indrettet over en længere årrække, og møblerne blev sjældent skiftet ud. Nogle fik man brugt fra andre familiemedlemmer. Andre møbler købte man på forskellig vis. Disse havde gerne et bymæssigt præg. Enten blev de bestilt hos lokale snedkere eller også blev de købt i større byer. Plesner, provst på Langeland, førte i 1811 brevveksling med sin forlovede om bestilling af mahognimøbler til stuen fra en snedker i København og sengemøbler fra en snedker på Langeland (H.G.A. Jørgensen 1938). På Als bestilte præsterne mahognimøbler hos snedkere i Flensborg (J. Slettebo 1966).

Studerekammeret

Studerekammeret var kernen i enhver præstegård. Dette rum kunne have en separat indgang i den ene ende af stuehuset; ellers lå værelset ud til den almindelige ind-

gang. I dette værelse modtog præsten sine sognebørn. Det fungerede således som kirkekontor, og kirkebøgerne blev opbevaret og ført her. Studereværelset fungerede ligeledes som præstens arbejdsrum. Her forberedte han sine prædikener, han studerede, og nogle præster underviste deres børn i studerekammeret.

Rummet var således indrettet til stille-siddende arbejde og fordybelse. Mange præster havde et skrivebord, mens andre stod ved en skrivepult. Et sted havde præsten et sølvskrivetøj med inskription på sit skrivebord. Det var en gave fra menigheden. Nogle steder stod også en sofa og et chatol. Der var reoler fra gulv til loft til tider lavet i fyrretræ (C. Rørdam 1916). I grundtvigske hjem kunne man her finde Grundtvigs skrifter og sangbog (T. Jensen 1931). Der var teologiske værker og bibelordbog.

Væggene var ofte malet med oliemaling. På disse hang nogle steder skilderier. Dette var f.eks. billeder af generaler fra slesvigkrigene (E. Hansen 1949). Tabet af de slesvigholstenske landsdele i 1864 satte præg på præsternes nationale opfattelse og virke.

Studerekammeret omtales ofte som præstegårdens mindste rum og var gerne rimeligt spartansk indrettet. Det skulle være funktionelt, og præsten skulle her både kunne modtage sin menighed og biskoppen, når han kom på visitats.

Stuen

I stuen foregik private selskaber og familielivet. Væggene var gerne oliemalede, men kunne også være tapetserede. Den var gerne indrettet med en sofagrube f.eks. en

En præstegårdshave med køkken. og prydhave hører også med til præstegårdsanlægget på Hjerl Hedes Frilandsmuseum. Foto: Hjerl Hedes Frilandsmuseum.

kanapé med hørbeetræk eller en empiresofa i mahogni i et mere velstillet præstehjem (Bagge & Clemmesen 1947). Foran sofaen stod et større bord og ofte fandtes også mindre borde i stuen. Møblerne var gerne smykkede med hjemmelavede håndarbejder, der enten var broderede eller hæklede (Begstrup 1930). Væggene var udsmykkede med f.eks. en etagere pyntet med muslingeskaller, og der hang gerne et spejl (C. Rørdam 1916).

I stuen stod ofte et klaver, som blev anvendt ved familiens morgenandagt og aftensang. Det var gerne præstekonen, der spillede, mens præsten forrettede bønner. I præstegårdene kunne man også finde violin og guitar. I grundtvigske præstehjem eller præstehjem uden særlig religiøs orien-

tering spillede man kort. Det kunne være l'hombre, hvortil man havde et særligt spillebord (Bagge & Clemmesen 1947). Med børnene spillede man halv tolv, den lille comet og national firkort. Ved juletid var indsatsen pebernødder.

De fleste præstegårde havde en bogsamling, men det er vanskeligt at finde forskelle i litteraturvalg blandt indremissionske og grundtvigske præster. Forskellen ligger snarere i, at de indremissionske ikke læste verdslige bøger. Bogvalget bestod gerne af »klassikere«: H.C. Andersen, Blicher, Ingemann, Oehlenschläger, Bjørnson, Shakespeare og Dickens. Mange hjem var udstyrede med topografiske værker og man abonnerede på tidsskrifter som Illustreret Tidende. Præstefamilierne førte en udstrakt

korrespondance med familie og bekendte, som boede i andre dele af landet. Denne brevskrivning foregik også tit i stuen.

Der var ofte forhøjninger ved vinduerne, hvor der kunne stå et sybord og en stol. I vindueskarmene stod potteplanter. Det kunne være kalaer eller alpeviol og liljer. På væggene kunne hænge kobberstik. I et præstehjem hang stik af Dronning Dagmars rejse til Danmark (T. Jensen 1930). Var studerekammeret kernen om præstens aktiviteter, så var dagligstuen kernen om de hjemlige sysler og familielivet.

Spisestuen

Spisestuen blev gerne indrettet med et stort mahognispisebord, buffet og skab til glas og sølvtøj, dækketøj og service. I Allested præstegård blev kaffekopperne i midten af det 19. århundrede vasket af i spisestuen, i stedet for at blive båret til køkkenet. En præstefamilie havde indrettet deres rummelige spisestue, som havde blåmalede paneler, med et stort spisebord og kister, hvor dækketøj blev opbevaret samt gamle kobbertyngte hængende på væggene. Familien drev sommerkurser for unge piger. Familien og kursisterne indtog deres måltider her, og kursisterne blev undervist i dette rum (T. Jensen 1931).

Havestuen

Havestuen var præstegårdens største rum. I bindingsværkspræstegårde lå dette rum ofte i bygningens fulde bredde med en dobbeltdør, som førte ud til haven. Her blev holdt store fester f.eks. bryllup og sølvbryllup. Nogle præstefamilier brugte

rummet juleaften. Der blev spist julemiddag i spisestuen bestående af risengrød, ande- eller flæskesteg og æbleskiver, hvor kokkepigen og stuepigen gerne var med til bords. Bagefter blev juletræet tændt i havestuen, og der blev uddelt gaver.

I nogle præstegårde blev i løbet af juledagene afholdt juletræsfest for sognets børn (T. Jensen 1930). Når der blev holdt møder for sognet i præstegården, foregik disse også i havestuen. Man indledte gerne med en bøn og sang eller salme, hørte dernæst et foredrag og fik siden serveret kaffe. Mødet blev gerne afsluttet med endnu en bøn og salme eller sang (Fru Ingeborg 1917). I missionske kredse blev gerne fortalt om religiøse forhold og missioner i bl.a. Afrika (Steenwinkel 1932). I grundtvigske kredse kunne foredragene også være af litterær eller alment kulturel karakter.

Den dag sognet betalte tiende var der leben i præstegården. Efter at have aflagt tiende blev menigheden trakteret med kaffe, brød og tobak til mændene. I nogle præstegårde foregik også dette i havestuen.

Der findes kun sparsomme oplysninger om havestuens udstyr. Ofte var rummet kun møbleret med få møbler jævnfør dets funktion. Det skulle kunne rumme mange mennesker fremfor mange møbler. Som benævnelsen antyder anvendtes dette rum ofte i forbindelse med haven, der almindeligvis benyttedes i sommerhalvåret. Mange havestuer var lukket af om vinteren enten fordi de ikke kunne opvarmes, der stod ingen ovn, eller fordi det var for kostbart at holde rummet opvarmet.

I nogle præstegårde blev havestuen dog anvendt som almindelig stue. I en præste-

gård var rummet indrettet med gule oliemalede vægge, røde klædesgardiner, rødt betrukne stole, mahognisofa, chatol, klaver og andre møbler. Om vinteren blev sat en vindueskarm op foran havedøren og et uldent broderet stykke hængt nedenfor for at undgå træk (Fru Ingeborg 1917).

Havestuen blev som nævnt brugt til møder og lignende. I nogle præstegårde blev indrettet en egentlig mødesal i en staldlænge. Her kunne også afholdes andre arrangementer, så som salonriffelskydning (E. Hansen 1949). Mange steder blev opført missionshuse eller forsamlingshuse i slutningen af århundredet, og møder og aktiviteter blev derefter ofte afholdt i disse lokaler.

En præstegård i anden halvdel af det 19. århundrede bestod også af andre rum. Disse opholdt man sig i ved husligt arbejde, søvn og mere private gøremål. Et gæsteværelse kunne være indrettet med alkove og servante (Bagge & Clemmesen 1947).

Præstekonen stod selv for den store husholdning og pasning af de mange børn. Der var gerne ansat en eller to unge piger til at hjælpe. Nogle steder var det unge damer, som skulle lære husholdning, og endelig havde mange familier ansat huslærer eller huslærerinde til at undervise børnene. I sommerhalvåret og til højtider kom gerne familiemedlemmer og venner på længere ophold. Der var således altid liv og aktivitet.

Haven

Til de fleste præstegårde hørte store haver på flere tønder land, som oftest både var inddelt i prydhave og nyttehave.

I prydhaven var der rosenbede med gamle rosensorter og blomsterbede med forskelligartede stauder og løgplanter. Der stod ofte et lysthus, det kunne være et jasminlysthuse, hvor præstefamilien indtog sin the eller spiste sine måltider om sommeren. I flere haver var plantet en nøddegang, hvor man foretog spadsereture og gik i egne tanker. Til nogle præstegårde var knyttet en lund med løvtræer, mens der var præster i Vestjylland, som anlagde plantager med nåletræer. Til præstegårdshaven hørte ofte en omfattende køkkenhave, hvor alle former for grønsager, bær og frugttræer blev dyrket. Præstefamilien var gerne selvforsynende dels fra landbrug og køkkenhave, dels fra naturaliegaver fra sognet.

På græsplænen blev der om sommeren spillet krocket med præstefamiliens sommergæster og afholdt møder for sognet. Grundlovsdag blev gerne afholdt i præstegårdshaven. Nogle steder blev afholdt høstgilde med dans. Menigheden hjalp med praktiske ting og de handlende leverede gratis mad og drikke. En præsts løn alene kunne ikke klare udgifterne til disse arrangementer (Thykier-Nielsen 1981). I missionske kredse kunne der om søndagen blive serveret kaffe i præstegården, og kirkegængerne benyttede lejligheden til at spadsere på stierne i haven for at tale om »gudelige forhold« (Steenwinkel 1932).

Haven blev således både brugt af præstefamilien selv og af menigheden. Præstebørnene legede også ofte i haven og klatrede i træerne, og sommergæsterne havde glæde af denne. Menigheden kunne her både nyde samvær og møder og synet af en ofte velplejet have.

Præst og præstegård

Præstegården har siden reformationen dannet rammen om præstens hjemlige liv og været fysisk symbol på hans embede. I løbet af det 19. århundrede åbnes præstegårdene mange steder for menigheden, således at præstegården også kommer til at danne rammen om et aktivt socialt og kulturelt liv for menigheden.

Dette giver præstegårdene en halvoffentlig karakter. Boligen og haven bliver delt i en mere privat og en mere offentlig del. Menigheden kom i præstens studereværelse, havestuen og på græsplænen. Præstefamiliens private domæne bestod af dagligstuen, soveværelser, køkkenafdeling, lysthus og de mere lukkede dele af haven samt køkkenhaven. Familien brugte dog selv havestuen, og menigheden kunne også lejlighedsvis modtages i dagligstuen.

Denne åbning af præstegårdene hænger sammen med præstens ændrede rolle og kald. I løbet af århundredet blev hans embede sognets anliggende. Han blev indsat af menighedsrådet og skulle afspejle dets åndelige og religiøse opfattelse i sit virke. Tidligere havde han været øvrighedsperson og ikke taget del i sognets liv uden for kirken. Nu involverede præsten sig ofte i vækkelserne, hvor han deltog på lige fod med det øvrige sogn. P.g.a. hans uddannelse og relationer til andre præster indtog han dog ofte en rolle som igangsætter og mødeleder. Det var derfor nærliggende, at præstegården dannede ramme om disse aktiviteter, der var med til at skabe begrebet præstegårdsliv.

Anvendt litteratur

- Barfod, H.P.B.: Minder fra gamle grundtvigske hjem. 8 bind G.E.C. Gad Kbh. 1898.
- Bagge og Clemmensen red: Danske hjem ved århundredeskiftet. bind 1 H. Hirschsprung's Forlag 1947.
- Begstrup, Holger: Grundtvigske hjem i det 19. århundrede. 3 bind G.E.C. Gads forlag, Kbh 1930.
- Fru Ingeborg (M. Scharling-Dragsdahl): Præstegaardsliv. Nyt Nordisk Forlag, Kbh 1917.
- Hansen, Ernst Fr.: Præstegårdsliv: minder fra gamle præstegårde 1949-1952. 4 bind Haase, Kbh 1949.
- Hansen, Georg: Præsten på landet i Danmark i det 18. årh: en kulturhistorisk undersøgelse. Det Danske Forlag 1947.
- Høyer Møller, Erik: Den gamle præstegård: af en gammel feltpræst. 1896.
- Jensen, Thyra: Fra gamle præstegårde. 2 bind Hagerup 1930-31.
- Jerk. Flemming: Gamle danske præstegårde i tekst og billeder. Kbh. Forum 1978.
- Jørgensen, H.G.A.: Sognepræst og Præstegård. 2 bind Gad, Kbh 1937-38.
- Danske Præstegårdsliv gennem 1000 år. + Dansk præstegårdsliv i det nittende århundrede. / U.A. Plesner.
- Majvang, Arne: Dalby og Tureby sognehistorie. bind 1 Østsjællands Folkeblads Bogtrykkeri, Køge 1960.
- Raaschou, Carl: Præstegaarden og sognet: Folkekulturhistoriske rids fra Himmerland og Kjær Herred. Lorentz Nielsens Boghandel 1966.
- Rørdam, C.H.: Svundne dage. Erindringer fra Ondløse Præstegaard og Roskilde Latinskole. H. Hagerups Forlag, Kbh 1916.
- Rørdam, Valdemar: Den gamle Præstegaard. Digte. A. Aschehoug og co, Kjøbenhavnskontoret, 1916.
- Slettebo, Jørgen: Præstegårde. Landsbypræstegårde på Als og Sundeved. Fra Als og Sundeved hefte 45. Historisk Samfund for Als og Sundeved, Sønderborg 1966.
- Stenvinkel, Emil red: Hjemliv og trosliv: mindeblade fra gudstriges vaartid i Danmark. Bind 1 1932 + bind 5 1936 + bind 6, Lohse 1937.
- Thykier-Nielsen, E: Doktoren kom. En læges erindringer. Vøldike 1981.
- Zangenberg, H.: Gamle Præstegårde. 1932.

Glimt fra museernes arbejdsmark

Ringkjøbing Museum

To 11.000 år gamle »pilespidser«

Der er forskel på de genstande, som museet får. Nogle ting er forholdsvis almindelige, mens andre er ekstremt sjældne og af stor ælde. Til den sidste kategori hører redskaber, som er lavet af senistidens jægere i Vestjylland. De mest karakteristiske af disse redskaber er pilespidserne af flint. Indtil 1994 havde museet i sin samling tre af slagsen. Men kun fundstedet for den ene af disse pilespidser, den fra Hee, var kendt. Heepilen er omtalt af Jens Aarup Jensen og afbildet i K. Susgaard's bog om Hee sogn. Dertil kom en pilespid fra Filsø nord for Torsted. Den er via Alfred Kaae's samling endt i Nationalmuseet. Så det var særdeles kærkomment, da museet i 1994 fik endnu to pilespidser, hvis fundsteder er kendt.

Peder Svend Mortensen (1916-1994) var skovfoged i Hoverdal Plantage i årene 1966-1984. Mortensen var stærkt interesseret i oldtiden, så det var ganske naturligt for ham at samle på oldsager. Det var skovfoged Mortensens ønske, at Ringkjøbing Museum efter hans død skulle have hans oldsagssamling - en gave som museet er meget taknemmelig for.

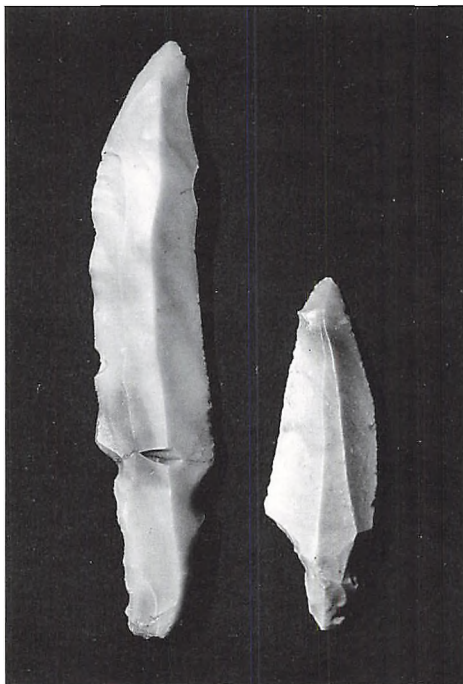
Ved Hjorthus planteskole i Hoverdal Plantage findes en boplads fra stenalderen. Bopladsen ligger ikke, som det ellers er almindeligt, ved et vandløb eller et vådområde. Den ligger derimod højt i terrænet, ligesom de omgivende gravhøje. Fra denne boplads har Mortensen opsamlet ca. 1500 stykker flint. Langt de fleste er flintafslag, dvs. flint som var spildprodukter ved fremstillingen af redskaber, men der er også mange flækker, skrabere og andre flintredskaber. Dertil kommer en del stumper af slebne flintøkser. Bopladsen har overvejende været i brug i bondestenalderen.

I 1969 gjorde Mortensen et spændende fund på denne boplads ved planteskolen. En knap 7 cm lang pilespid lavet af en flintflække. Den naturlige spids som fremkom, da flækken blev hugget af flintblokken, udgør pilespidens od. Derimod er den modsatte ende, den med slagbulen, blevet hugget til, så den kunne skæftes. Af samme grund kalder vi denne slags pilespidser for skaftungepile.

Bopladsen ved Hjorthus planteskole har været kendt al den tid, Hoverdal Plantage har eksisteret. I 1891 erhvervede staten området, der dengang var hede, for at tilplante det. Og kort efter, i 1894, skrev en forstassistent til Nationalmuseet om fund af to stenalderboplads eller snarere flintpletter.

Ved Velling syd for Ringkøbing bor Jørgen Nielsen. En stor del af fritiden i vinterhalvåret bliver brugt på traveture for at lede efter bopladser o. lign. på de pløjede eller tilsåede marker i nabolaget. Jørgen Nielsen har fundet mange spændende ting, som han jævnligt meddeler til museet. Vi kunne sagtens grave i Velling sogn hele tiden, hvis ikke der var så meget andet, som skulle gøres!

En dag sidst på året i 1994 fandt Jørgen Nielsen en af de sjældne skaftungepile. Stedet var ved Tranmose på et højdedrag ned mod et vandløb. Den knap 12 cm lange

Den lange spydspids måler 11,7 cm og er fra Tranmose ved Velling. Den korte spydspids måler 6,9 cm og er fra Hjorthus i Hovverdal Plantage. Foto: J. Borg.

pilespids var brudt i to stykker, sandsynligvis ved markarbejde. Men heldigvis lå stykkerne lige ved siden af hinanden. Pilespidserne er af samme slags og lavet på samme måde som pilespidserne fra Hjorthus, blot er Tranmose-pilen mere slank og længere. Jørgen Nielsen takkes for straks at have givet pilespidserne videre til museet.

Skaftungepile kan være farlige, ikke blot for dyrene men også for arkæologerne. De blev nemlig lavet både i jægerstenalderens ældste afsnit og langt senere, ca. 6.500 år efter, i bondestenalderen. Man kan tage fejl. Så derfor blev en ekspert, arkæologen Bo Madsen, forevist de to pilespidser. Bo Madsen, som også er flintmed, er ikke i tvivl. Vores to »nye« skaftungepile er gamle og fra sen-glacial tid. De tilhører Brommekulturen fra Allerød-tid (9.700-9.000 f. Kr.). Karakteristisk for denne kulturs flækketeknik er, at flækkerne spaltes fra flintblokken ved hjælp af en slagsten. Det gælder også de to flækker til vores pilespidser. Indtil nu er de to spidser blevet kaldt for pilespidser, men det er egentlig ikke korrekt. Spidserne er for store og for svajede til at være pilespidser. Der er snarere tale om spydspidser, der har været monteret i ca. 1,5 m lange kastespyd, som med stor kraft blev slynget mod byttedyrene ved hjælp af et såkaldt kastetræ. De kan også have været odde i almindelige spyd. En tredje mulighed er, at det drejer sig om knive.

Brommekulturen er opkaldt efter fundstedet for den først fundne sen-glaciale boplads herhjemme. Den ligger ved Bromme på Sjælland og blev fundet af Erik Westeby, som senere flyttede til Ringkøbing. Ved undersøgelsen af bopladsen ved Bromme fandtes en del knogler, der viser

Koustrup. Kursisterne skraber sig ned gennem et omfangsrigt, gråt kulturlag, der formodentlig er en staldbygning fra middelaldergården.

hvilke dyr, som blev nedlagt. Det var især knogler efter elsdyr, men der var også et par takker efter rensdyr. Tilstedeværelsen af de to dyr side om side viser, at tundraen var ved at blive afløst af den første skov.

Spydspidserne fra Hjorthus og Tranmose rejser automatisk spørgsmålet: er de fra vildfarne spyd, eller kan der findes senglaciale bopladser her? Flere steder herhjemme, men endnu ikke i Vestjylland, er der undersøgt bopladser eller flintpletter tilhørende Brommekulturen. Det kan forhåbentligt ikke vare længe, før en regulær boplads eller flintplet dukker op i det vestjyske.

I gravesæsonen 1995 har museet først og fremmest koncentreret indsatsen om at

fortsætte undersøgelserne af de middelalderlige landbebyggelser i Velling og Fjand (se FRAM 1994). Begge udgravninger har også i år nydt godt af bevillinger fra rigsantikvaren.

Koustrup, Velling

På baggrund af de meget gode erfaringer med kurset i arkæologi og middelalder, der løb af stabelen i 1994, besluttede Ringkøbing Museum og Vestjyllands Højskole at afholde et lignende arrangement i sommeren 1995. Kursusprogrammet bød på en broget buket af foredrag, ekskursioner og middelalder-happenings vekslende med udgravningsdage. Også i år skulle 25 kursister deltage i udgravningen af en 1300-

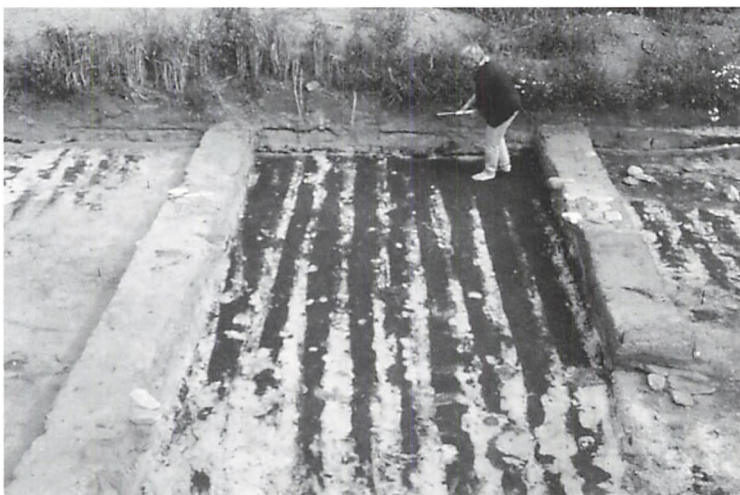
tals gård i den nedlagte, middelalderlige bebyggelse, Koustrup, nær højskolen. Tidligere års undersøgelser har vist, at Koustrup opstod som udflytterlandsby omkring år 1200 og at den fungerede som bebyggelse med flere gårde til et stykke ind i 1300-tallet. Målet med årets udgravning var at få lokaliseret østgavlen af det stuehus, der blev udgravet sidste år samt at få undersøgt noget af gårdspladsen syd for stuehuset og en formodet staldbygning. Der var på forhånd afdækket to felter til de mange ivrige udgravere, der under stor koncentration arbejdede sig ned gennem lagene og anlæggene. I skrivende stund er udgravningen ikke endeligt afsluttet og materialet derfor ikke bearbejdet. Der er undersøgt flere gruber, stenlægninger, render og stolpehuller, alt sammen spor, der supplerer sidste års resultater udmærket. Samtidig har vi fundet mange tegn på, at der ligger mere af denne bebyggelse gemt under pløjmulden. Det er planen, at der også næste år skal afholdes et kursus i ar-

kæologi og middelalder og vi regner med, der bliver mulighed for at fortsætte udgravningerne i det middelalderlige Koustrup.

Fjand

Også i Fjand drejede årets indsats sig om den fortsatte udgravning af et middelalderligt hus, hvis ydervægge har været opført af tørv. Bygningens vestdel blev undersøgt i 1994. Målet i år var at få undersøgt husets østlige ende og at lokalisere denne dels afslutning. Bygningens østgavl viste sig imidlertid at være noget udvisket på grund af en bebyggelse fra 1700-tallet. Bevarede syldsten og spor efter tørvevæggen antyder dog, at huset har været henved 28 m langt. I bygningen fandtes der flere lergulve under hinanden med tilhørende ildsteder og ovne. Disse forhold viser, at gården har været i brug gennem længere tid. Pottekårene og de øvrige genstande, der er fundet i lagene, fortæller, at der har levet

Fjand. De mørke plouspor står skarpt mod det hvide flyvesand. På balken til højre ses en lille stenlægning, der er resterne af et ildsted i tørvevægshuset.

Fjand. I det lodrette snit gennem plovfurerne midt i billedet fremgår det tydeligt, hvordan mulden er pløjet op gennem det hvide sand. Under det mørkegrå pløjelag anes den rustbrune hedejord med pletter af blegsand.

mennesker her i perioden fra midten af 1200-tallet til henimod år 1400. Med detektor blev der meget overraskende fundet to små stabler sølvmonter, måske en lille sølvskat. Vi er spændte på, om det efter konservering er muligt at bestemme, hvilken slags mønter, der er tale om.

Netop som udgravningen nærmede sig sin afslutning, blev vi opmærksomme på, at der umiddelbart under hustomten i flyvesandet kunne anes en række parallelle, mørke striber. En nærmere undersøgelse af dette fænomen resulterede i opdagelsen af en meget velbevaret pløjemark med regelmæssige nord-sydgående plovfurer. Denne ager, der altså må være ældre end hustomten, kunne følges i hele udgravningsfeltet. I det lodrette snit var det muligt at se, hvordan pløjemarken var »grundlagt« ved opdyrkning af lynghede. Pløjelaget, der viste sig som mørkegrå sandmuld, må være dannet ved dyrkning gennem længere tid, måske 100 år eller mere. De forholdsvis brede og markante pløjesper

kan kun være lavet af en muldfjælsplow, en plovtype, der vandt udbredelse i Danmark i sen vikingetid og tidlig middelalder. Trods minutøs undersøgelse af dele af pløjemulden er det ikke lykkedes at finde sikkert daterende materiale, men det er realistisk at forestille sig, at marken har været under plov i 1000-årene og/eller 1100-tallet. På et tidspunkt har sandflugt fra de nærliggende klitter dækket marken med fint, hvidt sand. Bonden har forsøgt at pløje gennem sandet og vi kan se, at det er lykkedes ham at vende lidt muld op til overfladen. Imidlertid har han opgivet sit forehavende og gråt flyvesand har dækket området. Takket være dette sanddække er pløjemarken usædvanligt fint bevaret. Fundet, der er ret enestående i Danmark, er især af stor landbrugshistorisk betydning. Studerende og lærere fra Geologisk Institut ved Aarhus Universitet har taget prøver af de forskellige jordtyper og det vil ad den vej bl.a. være muligt at se, hvad der har været dyrket på marken. Disse geolo-

giske undersøgelser fra Fjand-området er et led i Ulfborgprojektet, et tværfagligt projekt, der har til formål at belyse landskabs- og bebyggelsesudviklingen i Ulfborg Herred fra vikingetid til 1850. Forhåbentlig bliver der i de kommende år mulighed for flere arkæologiske undersøgelser i dette meget spændende område.

Intet nyt om Mylius

Siden 1984 har et antal ekspeditioner forsøgt at finde nye spor efter Danmark-Ekspeditionens slædehold I og løse gåden om Mylius-Erichsen og Høeg Hagen, der omkom i NØ-Grønland i november 1907. Der er fremsat mange teorier om deres rejserute og gjort forsøg på nyfortolkninger af Jørgen Brønlunds kortfattede dagbogsoplysninger. Ekspeditionsleder Jan Juel-Brockdorff var i år afsted for femte gang, og 23. juni meddelte avisoverskrifterne, at han på Lynns Ø skulle have fundet ligene

Mylius-Erichsens kaffekop blev skænket til museet i 1994 af Janni Andreassen, som bl.a. har skrevet flere bøger om Mylius-Erichsen. Foto: Jørgen Borg.

af de to mænd, der satte livet til for 88 år siden.

Allerede inden pressen var på sporet af nyheden, var Ringkjøbing Museum via »kamikposten« i al fortrolighed blev underrettet om, at der måske var gjort et afgørende fund. Ved pressemødet efter hjemkomsten kunne Jan Juel-Brockdorff imidlertid oplyse, at det, han havde fundet, var enstensætning og en tillukket klippehule, som han mente måtte rumme de to mænds grave. Brockdorff havde ikke haft tilladelse til at undersøge stensætningerne nærmere, så noget afgørende spor kom han desværre ikke hjem med, men det blev besluttet at sende ham op igen hurtigst muligt sammen med to erfarne grønlandsforskere, nemlig arkæologen Bjarne Grønnow og retsantropolog Niels Lynnerup. Mens spændingen således blev holdt vedlige, havde museet bl.a. besøg af det grønlandske hjemmestyres forskningsminister, Marianne Jensen. Hun var interesseret i ved selvsyn at få nærmere kendskab til museets samling omkring Mylius-Erichsen og Danmark-Ekspeditionen til NØ-Grønland i 1906-08. Forskerholdet var afsted i dagene 23.-29. juli. De fandt ikke Mylius. Stensætningerne var tomme, men der var spor efter en tidligere eskimoisk bosætning på stedet.

Myterne om Danmark-Ekspeditionens slædehold I kan altså leve videre. Gennem en god månedstid i den varme sommer var museet stand-by til at formidle en evt. skelsættende nyhed om Mylius-Erichsens skæbne. Men der var alligevel intet nyt, og vi måtte nøjes med en aktuel opslagstavle med avisudklip om sagen. Den blev til gengæld hurtigt overfyldt.

*»Nikitas Roussos«
lørdag 25. februar.
Der var efterhånden en sand folke-
vandring af nys-
gerrige til stran-
dingen. Årets turist-
attraktion, uden
for sæsonen!
Foto: Jørgen Borg.*

Den nyest tilkomne udstillingsgenstand vi har fået til Mylius-Erichsen samlingen, er noget så uddramatisk som en pæn porcelænskaffekop med guldkant. Den er den ene af seks par kopper, som har tilhørt Marie og Ludvig Mylius-Erichsen. Måske har de fået dem i bryllupsgave 8. nov. 1898. Efter Marie Mylius-Erichsens død i 1942 er kopperne gået i arv blandt familie og Grønlandsvener, og den seneste arvtager har syntes, at Ringkjøbing Museum skulle have den ene af kopperne.

Strandingsmuseum St. George

Flere strandinger

Da vi i FRAM 1994 bragte fotos af strandingstømmer i store mængder og et nyligt indstrandet skibsskrog, havde vi bestemt ikke forestillet os, at 1995 skulle byde på en række nye strandinger på Vestkysten. Strandinger er trods alt undtagelser i nutiden, hvor rigelig maskinkraft, moderne navigationsinstrumenter og gode vejrvars-

linger gør sejladserne meget mere sikker end i gamle dage. Ikke desto mindre måtte vi i årets første måneder have fotografen Jørgen Borg sendt ud for at få dokumenteret hele fire begivenheder indtruffet fra Hanstholm i nord til Bjerregaard i syd. Netop som redaktionen af FRAM er ved at slutte, er der 29. september på strækningen fra Bovbjerg fyr og nordpå til Ferring og Vejlbj drevet en stor dækslast tømmer ind, som stammer fra en polsk coaster »Lomsa«, der kom i havsnød under årets septemberstorm. Heldigvis gik ingen menneskeliv tabt ved årets strandinger, men flere besætninger måtte bjerges med redningshelikopter. To af strandingerne vakte særlig stor opmærksomhed og skal derfor omtales lidt nærmere her i FRAM.

Bulkcarrier »Nikitas Roussos« af Limassol, Cypern

Den tonnagemæssigt vel nok største stranding nogensinde på Vestkysten indtraf på Bjergerborg Strand nordligt i Bjerregaard

»Linda«, søndag 9. april. Strandfogedens hjælpere holder en fortjent kaffepause. Der er langt igen, inden alt tømmeret er bjerget. Foto: Jørgen Borg.

natten mellem 12. og 13. februar. Det var den græske bulkcarrier »Nikitas Roussos« som under bugsering fra Rotterdam til Gdansk i hårdt vejr havde revet sig løs fra slæbebåden og var kommet i drift ind mod kysten. Det 228 m lange skib havde haft brand i maskinen og skulle på værft i Polen, men rejsen blev afbrudt af et ufrivilligt ophold på Holmsland Klit. Dette strandingsophold kom til at vare længe.

I første omgang stod skibet pænt på yderste revle med stævnen i NØ. Fra denne position lykkedes det imidlertid ikke at trække havaristen fri. Skibet drev ind over revlerne og kom til at stå tæt under land med stævnen i syd. Ret hurtigt begyndte »Nikitas Roussos« så at sande til og blive landfast, og først da man fra Holland fik rekvireret en specialkonstrueret sandsuger på larvefødder, kunne der pumpes en rende fri. Ved højvande klokken 02 morgen 15. marts blev den store bulkcarrier efter en måneds anstrengelser endelig trukket fri, men da var omkostningerne også nået op omkring 1 mio. dollars.

Hollandsk coaster »Linda« af Delfzul

Det er mange år siden, at Redningsvæsenet holdt op med at gå strandvagt i hårdt vejr, så det blev en taxachauffør på natur, der pludselig så skibslanterner tæt på land og derved opdagede denne stranding. Det var natten mellem 7. og 8. april på høfde 93 ved Agger.

Coaster »Linda« af Delfzul med fem mands besætning var på rejse fra Sverige til Frankrig med tømmer. I pludselig opstået hård storm med vindstød af orkanstyrke forskubbete dækslasten sig, så skibet fik slagside og måtte udsende nødsignaler. De ombordværende blev bjerget med redningshelikopter. Skibet forsvandt fra radarerne og ansås for sunket, men det var i stedet fortsat ind på kysten, hvor dækslasten gik overbord ved mødet med høfderne. Der blev meget tømmer at bjerge for strandfogeden, og strandingen blev en stor weekendattraktion, men allerede mandag 10. april lykkedes det slæbebåden »Barnse« at få »Linda« trukket fri igen.

Lemvig Museum

Ud på tur med lokalmuseet

»Hvor mange besøgende har I på museet?« – det er det spørgsmål, som alle stiller, og som bruges som målestok for museernes aktiviteter. Måske skulle man hellere spørge, hvor mange mennesker der ialt gør brug af museernes tilbud. Pensionisterne, der hører foredrag i Østcenteret i Nørre Nissum; de unge på Lomborg Efterskole; deltagerne i museets byvandring og om-

visninger ude i landskabet. De er der, til sammen i tusindvis; men de tæller ikke med i den statistik, som giver det officielle billede af museets virksomhed.

Det var jo fristende helt at opgive denne udadvendte aktivitet og koncentrere sig om at hale folk ind forbi kasseapparatet – hvis ikke det var fordi, både publikum og museumsfolk godt kan lide at mødes »ude i virkeligheden«, hvad enten det er i sognets forsamlingshus, på byens gader eller på opdagelse i landskabet.

Et godt eksempel er samarbejdet omkring »Ud på Tur«. I Lemvig har vi siden 1989 haft en løst struktureret arbejdsgruppe, der for hvert år har lagt et stadigt mere omfangsrigt program. Vi er ikke valgt af

nogen; man kan være med, hvis man har noget at byde på, og gå ud, hvis man ikke gider mere. De sidste har der nu ikke været mange af. I gruppen sidder naturfredningsfolk, ornitologer, turistfolk, folk fra Statskovdistriktet, fra Kystinspektoratet, fra den lokale privatbane, fra gymnasiet, fra kommunen, fra museerne, fra fyrvæsenet, en lille gruppe der kalder sig »Gåpigerne« fra Gudum og ofte flere endnu, som har lyst til at deltage. Ideen er, at vi allesammen viser rundt i det, vi har forstand på. På en tur til Bovbjerg møder man fyrmesteren, i skoven skovrideren og hans folk, på tur til høfderne ved havet er det Kystinspektoralets ingeniører, der fortæller. Jernbanen lægger særtog til, mens en lokal lærer for-

Som noget nyt blev der i juli 1995 arrangeret byvandring i Lemvig på både dansk og tysk. Trods heftige regnbyger fulgte flokken med rundt. Her fortæller museumsinspektør Ellen Damgaard (midt i billedet i regnfrakke) og Lilli Hagger fra Turistkontoret (til højre med vindjakke og paraply) om udsigten over by og havn. Foto. Johan Gadegaard.

tæller om alt, hvad der er at se på turen fra Lemvig til Thyborøn.

I de senere år har vi samarbejdet med en naturvejleder, der har koordineret alle »Ud på Tur«-arrangementer i den nordvestlige del af Ringkøbing Amt, men den lokale gruppe er stadig kernen i arbejdet. Og arbejdet bærer lønnen i sig selv; ingen i gruppen får betaling for at tage et par timer en aften eller en søndag eftermiddag, de 25 kroner, der opkræves, går til annoncer og trykning af foldere.

Dette samarbejde har Lemvig Museum deltaget i siden det begyndte i 1989. I den allerførste tur, som var en byvandring, deltog 130 mennesker; det var ikke helt nemt at råbe så mange op i fri luft, men de fremmødte tog det som en oplevelse. Siden da har museet stået for en række ture – i bykernen, rundt ad stier og trapper i bakkerne omkring byen, ud ad Planetstien, op ad Skulpturstien, rundt på Lemvig kirkegård, op til Nørre Lem kirke og ud til Kabbel. Antallet af deltagere svinger meget – fra de fem tapre i regntøj og gummistøvler, der stiller op i silende regn til en ekspedition ind i Teglværksbakkerne, til de godt 75, der fylder Nørre Lem kirke og Kabbels have. Det er folk fra by og egn, gamle lemvingere hjemme på sommervisit, nytillflyttere og turister. Langt det største publikum er lokalt; det er spændende, fordi man kan vise dem nye sider af noget, som de troede, de kendte ud og ind – og til gengæld kan de supplere med egne erindringer.

En af de nye ture på museets repertoire er omvisning på Lemvig kirkegård. Indtil nu har der til hver af turene været 50-60 deltagere, flest lokale. Mange kender kirkegården fra private besøg, men på turen

bliver gravstederne til en både lokalhistorisk og kunsthistorisk fortælling. Lemvig kirkegård er anlagt oven for Vesterbjerg i 1807, og på den gamle del nærmest vejen er der smalle, kringlede gange og meget varieret beplantning. Det er spændende at gå på opdagelse.

Langs midtergangen fra den store låge op til kapellet ligger de store familiegravsteder for byens købmænd og velstillede håndværkere, næsten som da de boede på byens hovedgade. Vest for midtergangen finder man nogle af de ældste sten på kirkegården. Her er gravstenen over Christiane Frederikke Stougaard, sat 1812. Hendes datter Ansine Marie, der var gift med sin fætter på mødrende side, købmand Andreas Witalius Andrup, ligger begravet lige i nærheden. En anden datter, Henriette, giftede sig med købmand Fr. Hestbech, og flere af hendes sønner finder man i pompøse familiegravsteder i samme del af kirkegården; de var storkøbmænd, oprettede jernstøberi og udgav byens eneste avis. På dette lille område kan man ud fra gravminderne fortælle en væsentlig del af Lemvigs historie tilbage til begyndelsen af 1800-årene.

Set fra en kunsthistorisk synsvinkel er Lemvig kirkegård nok én af de mest spændende i landet. Man kan ikke undgå at lægge mærke til de mange kunstnerisk udførte gravminder, som alle er udført af Westergaards stenhuggeri i Lemvig. Den unge stenhugger Torvald Westergaard etablerede sig i byen i 1923, og han begyndte snart at sætte sit personlige præg på gravminderne. Hans søn, Ejgil Westergaard, der overtog forretningen i 1964 og stadig driver den, har ligesom sin far forenet håndværk

og kunstnerisk fantasi i en række helt usædvanlige gravsten. En af perlerne er den lille sten over Julius, som findes lige øst for kapellet. Julius havde en »cykelstald« i en af udlængerne til købmand I. M. Christensens gård i Vestergade. Her kunne tjenestefolk sætte cyklerne, når de var kommet ind til torvedag; Julius fik 25 øre, og så passede han på cyklen hele dagen. Da han døde, var der ingen midler til at sætte en sten over ham, men så huggede Ejgil Westergaard én. Her står Julius og passer på de ham betroede cykler. Det må vist være den eneste gravsten i verden med cykler på. Men Julius er ikke den eneste, der har fået sit erhverv med på gravstenen; på andre sten finder man en tremastet skonnert, en violin, et nodeark, en høvl, pensel og palet, en hestevogn og sågar en hel sten, der er udformet som en smukt indbundet bog. Den sidste er hugget af Torvald Westergaards søn Arne, der blev stenhugger i Struer.

Alle disse gravsten kommer vi forbi på museets omvisninger på kirkegården. Men museets arbejde med kirkegårdens kulturhistorie er ikke kun et spørgsmål om formidling. De oplysninger, som vi samler sammen, indgår i et arbejdsmateriale, der skal bruges ved den såkaldte gravminderegistrering. Her skal museerne sammen med menighedsrådene udpege de gravminder og hele gravsteder, der bør sikres for eftertiden. Det er et stort arbejde, alene i Lemvig Museums område er der 25 kirkegårde. På nuværende tidspunkt har museet et foreløbigt overblik over halvdelen, og vi har besluttet at begynde med den største, Lemvig kirkegård. Der er fotograferet i sort-hvid og på dias, og museet er nu sammen med kirkegårdgartneren og et

Julius' gravsten på Lemvig kirkegård. Man kan se, at han passer på cyklerne. Foto. Lemvig Museum.

medlem af Museumsforeningen i færd med at måle op og lave beskrivelser. Resultatet skulle gerne være et fyldigt arkiv, der kan danne baggrund for både bevaring og formidling.

Når man således møder museets medarbejdere på kirkegården med fotografiapparat, kartotekskort, skriveblok og blyant, spejler det meget godt et lokalmuseums sammensatte virksomhed. Måske gælder det gravminderegistreringen, hvor museet samarbejder med menighedsråd, graver og andre lokale interesserede, eller måske gælder det forberedelsen af næste »Ud på Tur«-sæson, hvor museet som nævnt samarbejder med en lang række af egnens foreninger og institutioner for at mødes med den store del af sit publikum, der ikke tælles med i besøgstatistikkerne. Ærgerligt nok, for hele dette netværk – som også publikum er en del af – er lokalmuseernes adelsmærke.

Hjerl Hedes Frilandsmuseum

At bevare gamle håndværkstraditioner er én af Hjerl Hedes Frilandsmuseums målsætninger og en af vore store udfordringer, idet mange håndværk enten er forsvundet eller godt på vej til det.

Vi indsamler håndværkerredskaber og modeller, registrerer værksteder og interviewer ældre håndværkere, men mener ikke det er nok at bevare skriftlige vidnesbyrd og redskaber. At bevare håndværkstraditioner betyder også at tage vare på den fysiske viden, håndværkerne har om, hvorledes man håndterer og former materialerne. En viden der er meget vanskelig, hvis ikke umulig at videreformidle via skrift.

De ældre håndværkere har ikke lært faget ved at læse bøger, men derimod ved at se mester og svende udføre arbejdet. De har i læretiden hørt mester og svende diskutere materialer, hørt overvejelserne om, hvordan et stykke arbejde skulle gøres. Og ikke mindst har håndværkeren lært faget ved at gøre arbejdet igen og igen, til han til sidst opnåede perfektion, og selv kunne blive svend eller mester.

Det er meget vanskeligt at gemme den store viden håndværksfagene indeholder, hvis de ikke bliver holdt ved lige. Derfor er det også vigtigt, at vi hvert år i levendegørelsen har anledning til at se de gamle håndværk i udførelse, høre hvad håndværkerne har at fortælle om deres fag og fremme forståelsen for, at der bør gøres en indsats for at bevare dem.

Bemaling af døbefonten

At viden kan gå tabt er eksperimenterne i museets kirke et slående bevis for. Her har mag.art. Ulla Haastrup og konservator Troels Filtenborg fra Kunstakademiets Konservatorskole igen i år udført et eksperiment på museets døbefont. Forsøget blev udført for at få en bedre indsigt i, hvilken arbejdsmetode og hvilke materialer midaldrederens malere brugte, når de dekorede granitdøbefontene i landets kirker. Det har også været et mål at få større viden om, hvorledes døbefonte så ud i 1100-tallet med den oprindelige farvestyrke.

Man har ved hjælp af farveprøver fundet ud af, at de romanske malere brugte meget stærke farver. De brugte rene, ublandede jordfarver i rødt, brunt og gult, lapis lazuli, som er en stærk blå farve og malakit, som er en grøn farve, for at nævne nogen. Virkningen blev næsten som på en af nutidens plakater, og det var også meningen!

Døbefonten var en meget vigtig del af kirken, og datidens mennesker kunne ved hjælp af de kraftige farvetegninger bedre forstå dåbens betydning. De stærkt gule hellige løver med menneskehoveder på døbefonten vogtede over det hellige dåbsvand, som afvaskede synd og hedenskab i dåben. Publikums reaktioner på den meget anderledes og stærktfarvede døbefont har været meget blandede. Nogle reagerer med undren, nogle med begejstring og en del med afsky.

At forskerne kan eksperimentere på Hjerl Hedes Frilandsmuseums døbefont skyldes dels, at museet på alle måder en »åben« institution, som hilser eksperimenter i forskningsøjemed velkommen. Men

det skyldes også, at museets døbefont har haft en ublid skæbne som blomsterkumme i Skanderborg, før den kom på museum. Den er dog en original, romansk døbefont fra 1100-tallet, men havde ikke spor af farverester, da forskerne påbegyndte bemalingen.

Det første eksperiment fandt sted i 1992. På dette tidspunkt havde man ikke afprøvet bemaling af granit under sådanne klimamæssige forhold, som findes i en uopvarmet kirke som på Hjerl Hede. Man antog ud fra prøver at middelalderens malere havde malet på en kridtgrundering med harelim som bindemiddel. I vinteren 1993 gik det galt med bemalingen. Svampesporer havde fået næring af limstofferne i grundering og løverne blev langhårede af svampetråde. Senere blev hele bemalingen nedbrudt. Ud fra et forskningsmæssigt synspunkt var det interessant at få afkræftet sine antagelser om grunderingen, men for museets besøgende så det sørgeligt ud.

Det blev derfor bestemt at gentage eksperimentet med en ny grundering. Der blev lagt en tynd bund bestående af blyhvidt, kridt, olie og lim. På denne hvide, grunderede døbefont malede man dernæst med farver i pulverform, som først var »revet« på en stenplade med en morter. Bindemidlet var halvt æggeblomme og halvt linolie, som blev pisket sammen. Hver farve blev malet for sig, da faverne skulle tørre, inden man kunne male ovenpå dem igen.

Det bliver nu interessant at følge bemalingen på døbefonten. Bliver den nedbrudt, eller har forskerne formået at aflure den teknik middelalderens malere anvendte?

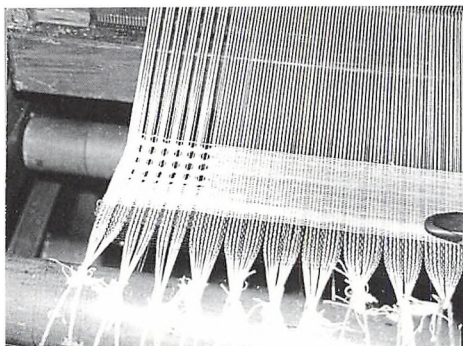
Udstillingen »Landsbyvæveren«

Heldigvis er ikke alle, gamle håndværks-traditioner gået i glemmebogen, og sommerens udstilling handlede om et af de gamle, centrale håndværk på landet før trikotageindustrien overtog produktionen af tøj til folk. Selv om museet hvert år har vist demonstration af vævning, har det længe været et ønske at vise mere bredt, hvad »landsbyvæveren« formåede. »Landsbyvæveren - vævetraditioner og teknikker gennem århundreder« blev derfor titlen på sommerens særudstilling på Hjerl Hede.

Museet havde selv i sin samling seks forskellige vævetyper, som kunne indgå i en arbejdende udstilling, hvorfor det kun var nødvendigt at låne en enkelt væv, og det blev Jenny la Cours egen væv fra Museet på Sønderskov. Jenny la Cour gjorde et stort arbejde for bevarelsen af det gamle landhåndværk og dets traditioner, og brugte bl.a. væven i sit arbejde på Askov Højskole.

Væver Flemming Lundholm ifærd med at væve forklædestof på kontramarchvæv.

Medaillonvævning i grenadine. Der væves mønstre for hver 12'te tråd, der bliver slået ind. Hertil bruges en hæklenål.

Udstillingens idé var at give museets gæster kendskab til, hvordan en landsbyvæver ernærede sig på vore oldeforældres tid, hvilke trange kår han ofte levede under, og hvilket arbejde det var f.eks. at sætte en væv op, inden det egentlige vævearbejde kunne påbegyndes. Det krævede stor akkuratessse og erfaring, hvis det færdige resultat skulle blive ensartet og smukt, som kunden forventede det.

Museet havde allieret sig med flere professionelle vævere, der under hele udstillingens forløb skulle betjene de forskellige væve og fortælle publikum om væveteknikker, vævetraditioner, og hvad de færdigvævede stoffer blev anvendt til.

Udstillingen var opbygget sådan, at man ikke behøvede at have nogen erfaring inden for vævning.

I forgangen til udstillingslokalerne kunne man ved hjælp af plancher se de grundlæggende teknikker ved vævningen, som bl.a. blev brugt i den simple opstadvæv.

Opstadvæven var sat op med brikvæve-

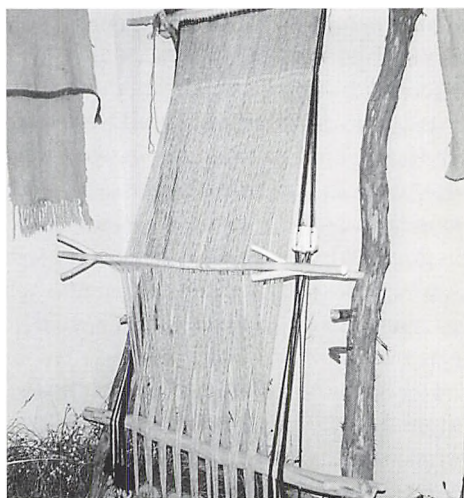
de kanter; en teknik der bl.a. kendes fra Egtvedpigens dragt.

I forgangen kunne man desuden se brikvævede bånd, bl.a. kopier af de berømte bånd fra Mammen, fremstillet i guld, sølv og silke og vævet af væver Flemming Lundholm, Gredstedbro.

I de to udstillingslokaler var de store væve sat op. På en gammel bondevæv blev der vævet blårlærred i en enkel lærredsbinding, og senere i levendegørelsen blev der vævet vadmelstof, der efter valkning blev anvendt til herreveste.

På Jenny la Cours væv blev der vævet medaillonvævning i grenadine, der skulle anvendes til gardiner i et af museets huse.

Jenny la Cour har sammen med sin svigerinde Johanne Siegumfeldt skrevet bogen »Vævebog for hjemmene«, hvori fremstilling af medaillonvævning i grenadine er beskrevet. Det var derfor nær-

Opstadvæven med brikvævede kanter.

Væver Kirsten Munkholm igang med at væve beiderwand på husflidsvæven.

liggende, at netop denne vævning blev demonstreret på forfatterens egen væv.

På en kontramarchvæv fra 1785, delvis fremstillet af drivtømmer, blev der vævet forklædestof efter Paulli Andersens mønsterforlæg i »Danske Bondevævninger«. Forklæderne blev vævet med uld på bomuldstrend i originalfarverne blå og rød.

Der blev også vist, hvor forskellige mønstre man kan fremstille blot ved at ændre farven på islættet, som er de tråde, der bliver slået i ved vævningen.

På en husflidsvæv blev den specielle beiderwandteknik demonstreret. Mønsteret stammede fra sædebetrækket på en af museets egne stole.

Det kendetegnende ved beiderwand er, at mønsteret fremstår lige tydeligt på både ret- og vrangside, men med modsat effekt, ligesom damaskvævningen. Denne specielle vævning var hovedsagelig udbredt i Sønderjylland og på Amager, der har lagt navn til stoffets to sider, nemlig Amagersiden - den lyse bagside, og den sønderjyske side - den mørke forside.

På museets sidste væv i udstillingen - en trissevæv - blev der demonstreret, hvor tyndt et stof man også kan væve med de gamle rørkamme. Der blev vævet tørklæder efter mønsterforlæg fra Paulli Andersens bog »Danske Bondevævninger«.

I en af udstillingens store montre var udstillet to spændende vævebøger, lavet af væver Jens Peter Kristoffersen og udlånt af Grindsted Museum. Siderne er tæt beskrevne med væverens erfaringer, mønstre og stofprøver fra hans produktion af uld- og hørstoffer i perioden 1878 - 1929. Det var ofte ud fra sådanne stofprøver, kunderne bestemte hvilket stof, der skulle væves af deres eget hjemmespundne garn.

Væver Flemming Lundholm har studeret de to vævebøger og vævet mønstrene efter bøgernes anvisninger. Disse kopier blev udstillet sammen med originalprøverne. For at eftergøre disse prøver kræves det, at væveren har stor erfaring indenfor vævekunsten.

Der blev desuden vist en række eksempler på olmerdug, bolster, hvergangsstoffer, alm. hørlærred og uldne stoffer, der altsammen var blevet vævet på Hjerl Hede inden for de sidste tre-fire år til brug ved fremstillingen af levendegørelsesdeltagerens dragter.

Udstillingen rummede også et flot eksempel på, hvordan vævetraditionen ofte gik i arv fra far til søn.

Landsbyvæveren Jens Andreas Jensen i Vonsild kan således følge sin væveslægt ca. 400 år tilbage. Han startede damaskvævningen fra sit eget væveri i 1870 og lagde dermed grundstenen til Danmarks nu eneste damaskvæveri - Georg Jensen Damaskvæveri i Kolding.

Herfra havde museet lånt nogle eksempler på moderne dansk vævekunst, bl.a. firmaets nyeste kreation - H.C. Andersendugen, som vi fik lov til at vise publikum som den første præsentation uden for Kolding.

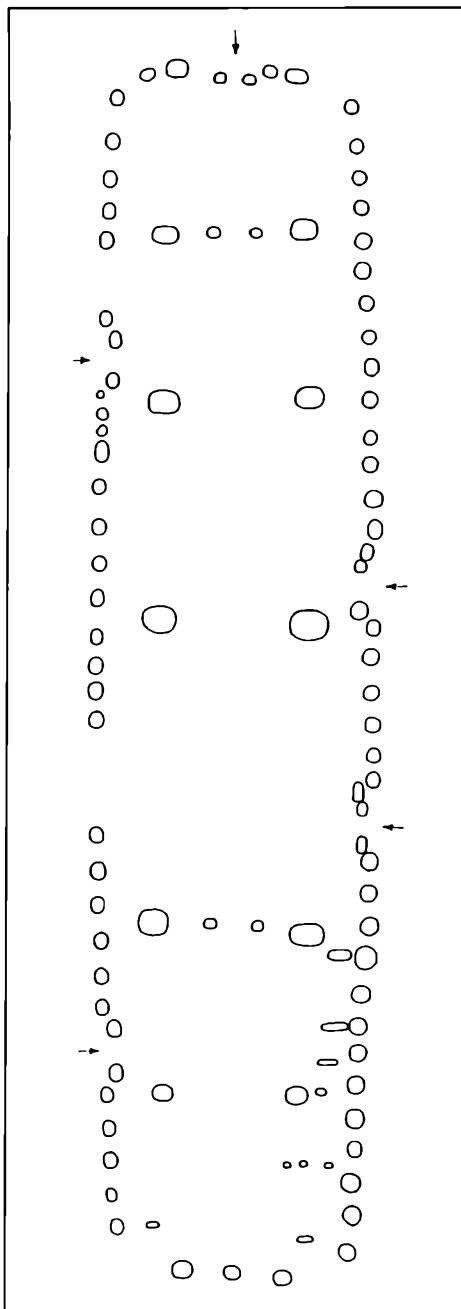
Væveudstillingen tiltrak sig stor opmærksomhed blandt museets mange besøgende og blandt væveinteresserede fra både ind- og udland. Det var også en glæde at få besøg af udøvende vævere som viste deres håndværk.

Museet vil derfor gerne rette en tak til de professionelle vævere Flemming Lundholm fra Gredstedbro, Kirsten Munkholm fra Århus, Margit Mølgaard fra Brabrand og Anne Sofie Bjønnæs fra Norsk Folkemuseum i Oslo samt deres medhjælper Lizzie Milde fra Mullerup og Anne Marie Nielsen fra Højslev for et stort arbejde, både ved opsætningen af vævene og ved præsentationen og demonstrationen for publikum.

Skjern-Egvad Museum

Vikingetidsgård ved Vesterbygård i Tarm

Under arbejdet med at byggemodne området "Åparken" i den vestlige del af Tarm By blev der i september måned fundet nogle stolpehuller, der viste sig at stamme fra vikingetiden. Grubehuse fra denne tid er tidligere udgravet i Dejbjerg, men langhuse og andre huse har vi længe været på jagt efter. Vi har på grundlag af en del løsfund

Grundplan af hovedhuset fra vikingetiden.

været sikker på, at egnen langs Fjordens østside har været bebygget i vikingetiden.

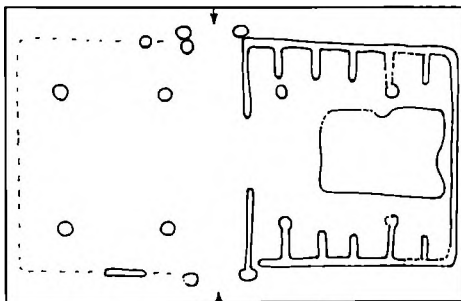
Vikingetidshusene

Omtrent 50 vikingetidshuse er i skrivende stund frilagt. Alle huse synes at tilhøre én gård, evt. to gårde, der er blevet fornyet og ombygget adskillige gange. Kun et sted har mellem 5 og 10 huse eksisteret samtidigt. Forskelle i husenes grundplaner vil gøre det muligt at fastlægge hovedlinjerne i gårdens historie. Her kan vi trække på resultater fra andre udgravede bebyggelser som Vorbasse og Sædding ved Esbjerg, begge steder lå 6-7 gårde tæt sammenbyggede. Vikingetidshusene i Tarm har en samlet 2-300 årig historie. De ældste huse er opført ca. år 700, dvs. samtidig med oprettelsen af handelspladsen Ribe.

Gården

Vikingetidsgården - eller evt. gårdene - har hele tiden haft et hovedhus med bolig og stald, hertil kommer forskellige udbygninger og nedgravede huse, de såkaldte grubehuse. Rester af hegn er også bevaret. Det hovedhus, der i øjeblikket er frilagt, er 32 x 8 m stort, dvs med ca. 250 m² under tag. Betydningsfuldt er det, at der i stalden er bevaret rester af båseskille- rum, med plads til 17-18 dyr. Dette viser, at kvægavl også i vikingetiden spillede en stor rolle ved engene ved Ådalen.

Fundmateriale er dukket op, især ved udgravning af grubehusene. Disse huse har fungeret som værkstedshuse, og efter deres forfald og sammensynkning, er tomterne blev fyldt op med affald. Foruden store mængder af potteskår og vævevægte, er der bl.a. fundet slibesten, en glasperle og et

Grundplan af det ene jernalderhus.

stykke af en drejekværn. Slibestenene er importeret fra Norge, mens kværnstenen kommer fra Tyskland. Den kan være erhvervet på markedspladsen i Ribe.

De nyfundne vikingetidshuse i Tarm ligger 4-5 m over havet. Det betyder, at de ikke har været truet af stormfloder, men bebyggelsen har alligevel ligget ganske tæt på grænsen. Som omtalt i FRAM 1994 ligger alle de lavest placerede middelalderkirker omkring Fjorden på kote 5 eller meget tæt derpå.

To jernalderhuse

Langt ældre end vikingetiden er to huse fra begyndelsen af jernalderen, for omtrent 2500 år siden. Begge har båseskille- rum i staldene, og grebningerne er kraftigt nedslidte i undergrunden, hvilket viser, at der allerede på dette tidspunkt er foregået en intensiv udnyttelse af gødningen. Huse og marker fra denne tid er tidligere blevet udgravet tæt sydvest for den nye udgravning.

Vikingetidsgårdens efterfølger

Gården er næppe en egentlig enkeltgård, men snarere én blandt flere samtidige går-

de, der har ligget med en vis indbyrdes afstand langs sydsiden af Tarm Bybæk. Denne formodning bygger på placeringen af 1800-tals gårdene i Tarm.

Flytningen af gården er sket ca. 900-950, muligvis til en placering i nærheden af Vesterbygård, der ligger nogle hundrede meter mod øst. Matrikelkort og udskiftningskort kan måske vise mere om dette. Årsagen til flytningen kan være et for lavt udbytte på de dyrkede arealer.

Senere end vikingetidshusene er spor af højryggede agre fra middelalder og nyere tid. Det betyder, at tomten efter vikingetidsgården sikkert grundet sin høje gødningsværdi er blevet inddraget som mark til gårdene syd for Bybækken i Tarm.

Her lå der i nyere tid en række gårde, hvoraf Vesterbygård er den vestligste.

Holstebro Museum

Råsted – endnu en sognehistorie på vej

I 1992 udgav Holstebro Museum Rigmor Lillelunds og Esben Graugaards bog om Naur sogns historie, der i flere faglige sammenhænge er nævnt som eksempel på en ny måde at skrive sognehistorie på med baggrund i utraditionelle kildetyper. Museets arbejde på dette felt er et konkret forsøg på også at synlig- og nyttiggøre sig som oplandets museum. Naur sogns topografi og struktur gav en bestemt tilgangsvinkel til egnens historie, men for

at få hold på andre aspekter arbejder Naur-bogens forfattere nu på endnu en sognehistorie. Emnet er Råsted sogn, der ligger i Holstebro Museums vestligste arbejdsområde på Storåens sydside. Foreløbig er der bl.a. foretaget undersøgelser omkring sandflugten, sognets to vandmøller, forvalter- og handelsfamilien Wad, tjenestefolks vilkår. Da der er tale om et »con amore« arbejde, er der ingen deadline sat for dette projekt.

Industriundersøgelser videreføres

Museet har indenfor det sidste tiår gennemført undersøgelser i byens to ældste og mest betydningsfulde industrigræne: tobaks- og jernindustrien. Hen ad vejen fortsætter denne aktivitet, når mulighed gives. I foråret 1996 kan Valdemar Birns Jernstøberi og Maskinfabrik i Holstebro fejre sit 100 års jubilæum. Virksomheden, der idag med 6-700 ansatte er byens største private arbejdsplads, har engageret Holstebro Museum til at undersøge dels Birn-familiens historie før Heinrich Birn i 1896 slog sig ned i Holstebro, dels virksomhedens historie op til 2. verdenskrig. Dermed får vi tilbunds gående undersøgt den personalhistoriske og faglige baggrund blandt endnu en af regionens tidlige industrivirksomheder. Jernstøberne Birn stammer fra en tyskfødt formersvend, der i 1846 kom til Danmark, og således kan der også i dette tilfælde trækkes tråde til hertugdømmerne og det nordtyske område, der stadig mere dokumenteret fremstår som lokomotivet i den vestjyske økonomiske og

Øgelstrup i Råsted sogn. Fra midt i 1700-årene til 1824 var gården udgangspunkt for Wad-familiens virke som godsforvaltere og handelsfolk, der undersøges som led i museets arbejde med Råsted sogns historie. Hovedbygningen opført ca. 1806 af Laurids Wad. (Foto: Børge Gade).

faglige udvikling fra midt i forrige århundrede.

Den fortsatte historie om de Linde-slægten

I FRAM 1994 berettedes om, hvorledes Holstebro Museum fik de Linde-slægtens snart 300 år gamle adelsbrev hjem til udstilling. I forbindelse med udarbejdelse af en ajourført stamtavle over denne vestjyske adels- og godsejerslægt til Danmarks Adels Årbog, blev det imidlertid nødvendigt at foretage grundigere undersøgelser omkring en i artiklen antydet falsk gren af slægten, der i 1810 fik udfærdiget et nyt adelspatent. Arkivundersøgelser har i det

forløbne år dokumenteret, at prokurator Jørgen Christian de Linde til Clausholm ikke som hævdet stammede fra Holstebro-matadoren, men var døbt Jørgen Christian Linnet og underskrev sig som sådan indtil han fik fornyet de Linde-slægtens adelspatent.

Hans efterkommere under navnet de Linde-Friedenreich hører således ikke længere hjemme i adelsårbogen. Historien om dette ganske spændende falskneri kan læses i Personalhistorisk Tidsskrift 1995:2 eller 1996:1. Det er et eksempel på de spændende sidegevinster museerne kan opnå, hvis forskning i genstandsmaterialet tages seriøst.

Struer Museum

Folk og fugle på Venø

Dette var titlen på en udstilling med billeder af Elise Konstantin-Hansen, som Struer Museum arrangerede i efteråret 1994. En udstilling, som fortsatte den linie med udstillinger af topografisk kunst fra Struerregionen, som Struer Museum indledte med Toftum-malerne i 1993 og Knud Aggers Venø i sommeren 1994.

“Ja, Venø, Paris’ modpol, og uendeligt meget mere værd for mig! Her lærte jeg at leve på det jævne, her lærte jeg at kende dansk land og strand! Den salte brise gjorde mig sund”. Så hengivent skriver Elise Konstantin-Hansen om den lille limfjordsø i sine erindringer, “Små kapitler af et langt liv”.

Det var i sommeren 1883, at Elise Konstantin-Hansen (1858-1946) første gang

kom til Venø, og det blev afgørende for hende som kunstner. Hun forelskede sig uhjælpeligt i lyset over Limfjorden, fuglene og den barske, lille ø. Og barsk var Venø dengang - næsten fuldkommen træløs. Et gammelt piletræ uden for kirkegårds-lågen med stammen næsten vandret ud over kirkestien var efter sigende øens eneste træ.

Det var på Venø, hun opdagede den danske fugleverden, og med en ualmindelig stærk iagttagelsesevne kastede hun sig ud i studiet af de mange fugle på øen. At tegne fugle blev hendes lidenskab, og fugleverdenen på Venø frigjorde hende fra det foregående slægtleds tunge, naturalistiske stil.

Hendes streg blev levende. Hendes opfattelse og udførelse af motivet blev helt og fuldt hendes egen. Farverne blev lyse, lette og - i mange af hendes arbejder - af stor styrke og skønhed.

Elise Konstantin-Hansen: Hættemåger ved Klovvig, Venø 1921.

Lokalhistorisk Arkivs nye bygning, Danmarksgade 2, her på et foto fra ca. 1975, da bygningen endnu husede Levnedsmiddelkontrollen.

Struer Museum ejede på daværende tidspunkt selv et Venø-billede af Elise Konstantin-Hansen. Ud over dette rummede udstillingen 20 malerier og akvareller, fortrinsvis med fuglemotiver fra Venø, venligst udlånt af private fra det ganske land. Siden da er det lykkedes Struer Museum at erhverve yderligere et fuglemaleri, og museet har derudover modtaget to akvareller som gave.

Med realiseringen af denne udstilling med Elise Konstantin-Hansens Venø-billeder var en gammel drøm nu gået i opfyldelse for Struer Museum.

Lokalhistorisk Arkiv under eget tag

Større og bedre rammer til Lokalhistorisk Arkiv har også længe stået højt på Struer Museums ønskeseddel. Dette ønske er nu også gået i opfyldelse, tilmed i en bygning med stor lokalhistorisk fortællerværdi, og kun få skridt fra museet.

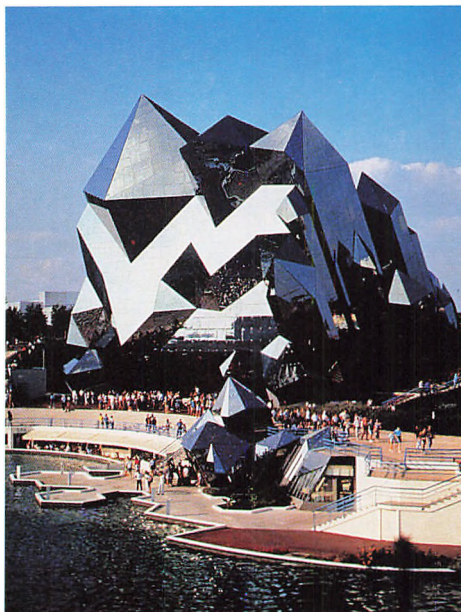
Da levnedsmiddelkontrollen i Struer blev nedlagt ved udgangen af 1993 anede museet pludselig en mulighed for én gang

for alle at få løst Lokalhistorisk Arkivs pladsproblem. Struer Kommune stillede sig velvilligt, og i efteråret 1994 kunne man så småt begynde at give lokalerne den kærlige hånd, de havde trængt til gennem nogle år.

Bygningen, der er en af byens ældste, blev opført i 1882 til at huse byens private realskole, som vedblev at eksistere frem til 1938, da den blev udkonkurreret af Struer Statsgymnasium. Siden dannede bygningen frem til midten af 50'erne rammen om Østre Skole, og efter bl.a. at have huset forskellige erhvervsvirksomheder blev der i 1963 indrettet Levnedsmiddelkontrol i en del af lokalerne, mens andre blev lejet ud til beboelse og andre igen blev hjemsted for det lokale hjemmевærn.

Arkivet har i første omgang overtaget de ledige lokaler fra Levnedsmiddelkontrollen. I alt ca 200 m² drejer det sig om, som nu er indrettet til læsesal med plads til 20-25 gæster, magasin med kompaktreoler, værksted, kontor og en flot gang med plads til skiftende lokalhistoriske udstillinger.

På sigt regner museet med også at overtage resten af bygningen, som forventeligt

Futuroscope i det sydvestlige Frankrig lanceres som "European Park of the Moving Image", og de bemærkelsesværdige bygninger rummer biografte af en størrelse og karakter, som kun kan opleves få steder i verden.

vil blive indrettet til magasin og værksted for museumsprojektet BeoRama, der forhåbentlig vil se dagens lys inden for de kommende år.

Studieture

Det er ikke hver dag, man som inspektør på et lille kulturhistorisk museum får mulighed for i embeds medfør at komme ud at se den store verden. Projekt BeoRama var imidlertid en sådan mulighed.

BeoRama er mere udførligt omtalt andetsteds i dette nummer af FRAM og op-

træder iøvrigt også som en notits under Glimt fra Struer Museum i sidste års nummer af FRAM. Men kort fortalt er det en af de grundlæggende ideer bag BeoRama, at det skal være en ny type museum, der i sin formidling bl.a. skal forsøge at integrere oplevelses- og fascinationsformer, der ellers normalt først og fremmest ses anvendt indenfor den kommercielle oplevelsesbranche.

Det gav anledning til studieture til de succesfulde engelske "dark-ride" museer, Jorvik Viking Center i York og Tower Hill Pageant i London, hvor gæsterne i små vogne føres gennem tableauer og udstillinger.

Det gav anledning til besøg på de spændende engelske medie-museer Museum of the Moving Image i London og National Museum of Photography, Film and Television i Bradford.

Det gav anledning til besøg i Futuroscope, "European Park of the Moving Image", et fascinerende forum for billede og biograf i det sydvestlige Frankrig.

Det gav anledning til besøg på branchemesser som Photokina i Köln sep 94 og IAAPA i Miami nov 94.

Det gav anledning til besøg i Sony Wonder i New York, på byens store immigrationsmuseum Ellis Island og på South Street Seaport, der er en fascinerende blanding af museum, historisk værksted, fiskeauktion, spisesteder og almindeligt rekreativt område.

Det gav anledning til besøg på Washingtons - og The Smithsonian Institutions - enorme museer med Air and Space Museum, National Gallery of Art, National Museum of American History samt

Tableau fra Jorvik Viking Centre i York, England.

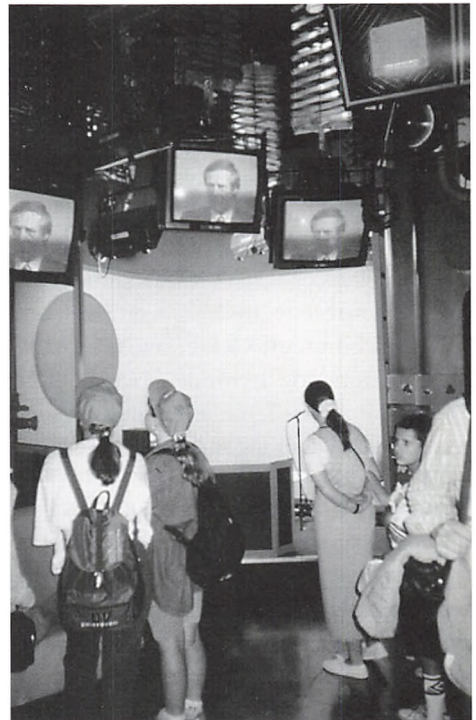
National Museum of Natural History i spidsen.

Det gav anledning til besøg på The World of Coca-Cola i Atlanta, Georgia, hvor firmaet bag "the real thing" på en charmerende måde formår at kæde produktet Coca-Colas historie sammen med den store historie, der handler om dette århundredes fascinationsformer indenfor reklame, musik og film.

Og sidst, men ikke mindst gav det anledning til et besøg i Disney Worlds EPCOT-Centre i Orlando, Florida, som i dag formentlig er en af de væsentligste inspirationskilder for moderne, appellerende museumsformidling. Dette sted var en helt speciel oplevelse.

EPCOT 6 nov 1994

Det var en forunderlig følelse, at stå der som en slags museernes Morten Mindstemand midt i Disney-koncernens kæmpestore EPCOT-Center i Orlando, Flori-

På Sony Wonder i New York kan publikum prøve sig frem med lyd og billeder.

*EPCOT
ved aftenstid
6. november
1994.*

da, USA. En oplevelse, der på trods af en betydelig museumsfaglig forhåndsmodvilje, skulle vise sig at blive særdeles lærerig og fascinerende.

EPCOT er en forkortelse af Experimental Prototype Community of Tomorrow, og centret består af to dele, der hver især er nok til en hel dags oplevelser. Første del er Future World, der i en række pavilloner giver de besøgende indblik i emner som transport, kommunikation, landskabet mv i fortid, nutid og fremtid. Anden del er "World Showcase", der er en slags permanent verdensudstilling med pavilloner fra i alt 11 af verdens lande.

Nøgleordet er edu-tainment, en sammentrækning af de to engelske ord education og entertainment, som synes at være inspireret af medieguruen Marshall McLuhans diktum: "Anyone who thinks education and entertainment are different doesn't know much about either".

Selvom det museale overjeg kæmpede godt imod, var der ingen vej udenom. Man

måtte overgive sig til dette festfyrværkeri af formidlings-teknikker og oplevelsesformer, der vil kunne berige ethvert fordomsfrit museum.

I de forskellige nationale pavilloner kunne man typisk opleve:

- dark rides gennem et tema eller et lands historie - for eksempel den norske pavillons "Maelstrom", der er en mellemting mellem en vandrutchebane og et spøgelsestog og som viser nøglebegivenheder fra Norges historie
- biografier, der viser 360 graders-film eller film på storskærm om den pågældende nation
- interaktive udstillinger, hvor den besøgende må prøve og pille
- rekonstruktion af hele miljøer - i den norske pavillon for eksempel en formidsket udgave af en stavkirke, i den franske et parisisk gademiljø med Eiffeltårn etc.

- fornemme udstillinger af kulturskatte fra de lande, som er repræsenteret i EPCOT
- gademusikanter og gøglere fra de pågældende lande
- etniske restauranter - for eksempel restaurant Marakesch i den marokkanske pavillon, hvor man kan se mavedans og spise cous-cous i et smukt arabisk interiør
- butikker med fornemt kunsthåndværk fra de forskellige lande.

EPCOT er i bund og grund en kommerciel temapark og er dermed også underlagt andre vilkår end et museum. På trods af dette var det svært, selv for en museumsmand, andet end at fascineres af den utrolige evne til formidling som Disney-koncernen her har udvist. Nyskabende, spændende og - langt hen ad vejen - seriøs og vederhæftig.

En tankevækkende oplevelse for en museumsmand!

INDHOLD

Tage Madsen:
Undersøgelse over fuglelivet i Skjern Å Dalen
1994

Ellen Damgaard:
Sølvbægeret, kisten og kreatursaksen

Søren Mainz og Torben Egeberg Hansen:
Dejbjerg Jernalder

Lene Skodborg:
»Præstegårdsliv«

Thomas Bloch Ravn:
BeoRama – en visionsmontage

Jesper Knudsen:
Samarbejde mellem kunstmuseerne

Jens Aarup Jensen:
En debatudstilling i Ringkøbing

Ulla Thyrring:
Et håndværveri til Textilforum

Palle Eriksen og Helle Henningsen:
En gård fra vikingetiden nær Staby kirke

Hans Rostholm:
Holing

Glimt fra museernes arbejdsmark

